

19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi

2020, Cilt: 1, Sayı: 1

19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi olarak ilk sayımızı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunun 100. yılı olan 23 Nisan 2020 tarihinde yayımlamaktan mutluluk duymaktayız. Aziz Türk milletinin temsil yetkisini verdiği, demokrasinin simgesi ve Cumhuriyetin dayanağı olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bekasının ve iradesinin nice asırlar boyu devamını dileriz.

Dergimize değerlendirilmek üzere gönderilen çalışmaların; teknolojiye ayak uydurarak, bilimsel gelişmelerden geri kalmadan ve zaman aşımına uğramadan ön kontrol, değerlendirme ve yayımlanma süreçlerini geçirmelerini amaçlamaktayız. Bu amaç doğrultusunda sosyal bilimlerin tüm alanlarından gelen makaleleri, bilimsel çerçeve ve etik kurallar içerisinde, hızlı bir şekilde bilim dünyasına katmak için çalışıyoruz.

Bu sayı için emek veren editör kurulu, bilim ve danışma kurulu ve hakemlerimiz başta olmak üzere dergimize yoğun ilgi gösteren okur ve yazarlarımıza da teşekkür ederiz.

2019 yılında faaliyete geçerek makale kabulüne başladığımız ve "Gazi Meclis" imizin kuruluşunun 100. yıl dönümünde yayımladığımız ilk sayımızın bizlere, siz değerli okur, yazar ve hakemlerimize ve başta ulusal olmak üzere tüm bilim camiasına faydalı olmasını temenni ederiz.

Dr. Furkan ÇELEBİ

"Hayatta en hakiki mürşit ilimdir." *Gazi Mustafa Kemal*

Editör Kurulu

Dr. Furkan ÇELEBİ

Öğr. Gör. Eyyüp ORHAN

Doç. Dr. Yusuf SERT

Bu sayı için hakem listesi

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU

Prof. Dr. Sabri AZGÜN

Dr. Öğr. Üyesi Ümit Alperen

Dr. Öğr. Üyesi Nuray Hilal TUĞAN

Dr. Öğr. Üyesi Züleyha USTAOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Serkan POLAT

Dr. Öğr. Üyesi Aslı KAHRAMAN ÇINAR

Dr. Furkan ÇELEBİ

Öğr. Gör. Selman TEMİZ

Öğr. Gör. Salih GENÇER

Makaleler

1. Genel Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algısı ve Genel İş Etiği Algısının Marka Tutumu ve Satın Alma Niyetine Etkisi. Tuğçe ALTAN, Merve YANAR GÜRCE.
Sayfalar: 4-15
2. Borsalar Arasında Bulaşma Etkileri: Kırılgan Ekonomilerde mi, Yoksa Ekonomik Açıdan Birbirine Yakın Ülkelerde mi? Ziya Çağlar YURTTANÇIKMAZ, Hatıra SADEGHZADEH EMSEN. Sayfalar: 16-37
3. 19. Yüzyılda Aşiretlerin İskâmı ve Ortaya Çıkan Sorunlar: Mecidözü Aşiretleri Örneği. Sabit GENÇ. Sayfalar: 38-59
4. Bilim Tarihi Çalışmalarında Öncü Bir İsim: Fuat Sezgin (1924-2018). Ayşegül AK.
Sayfalar: 60-66
5. Yönetimsel Kaizen Felsefesi. Kaya AĞIN. Sayfalar: 67-75

GENEL KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK ALGISI VE GENEL İŞ ETİĞİ ALGISININ MARKA TUTUMU VE SATIN ALMA NİYETİNE ETKİSİ¹

Tuğçe ALTAN

Yüksek Lisans Öğrenci, İstanbul Gedik Üniversitesi, tugcekardas89@hotmail.com,

Orcid No: 0000-0003-0270-5058

Dr. Öğr. Üyesi Merve YANAR GÜRCE

İstanbul Gedik Üniversitesi, merveynr@yahoo.com

Orcid No: 0000-0002-9616-1815

Öz

Günümüzde firmaların ekonomik sorumluluklarının ötesinde, yasal ve etik kurallar kapsamında toplum yanlısı davranışlar sergilemeleri de beklenmektedir. Buna göre kurumsal sosyal sorumluluk ve iş etiği kavramlarının önemi artmaktadır. Çalışmanın amacı, genel kurumsal sosyal sorumluluk algısı, genel iş etiği algısı, marka tutumu ve satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi açıklamaktır. Araştırmanın ana kütlesini, Nivea markasını bilen ve kullanan 18 yaşından büyük katılımcılar oluşturmaktadır. Veri toplamak amacıyla anket yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler güvenilirlik, faktör, korelasyon ve regresyon analizleri kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, genel kurumsal sosyal sorumluluk algısı, genel iş etiği algısı ve marka tutumu arasında pozitif bir ilişki olduğu, marka tutumu ve satın alma niyeti arasında da pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kurumsal Sosyal Sorumluluk, İş Etiği, Marka Tutumu, Satın Alma Niyeti.*

JEL Kodu: M14, M00

THE EFFECT OF GENERAL CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY PERCEPTION AND GENERAL BUSINESS ETHICS PERCEPTION ON BRAND ATTITUDE AND PURCHASE INTENTION

Abstract

Today, companies are expected to show prosocial behaviors within the scope of legal and ethical rules beyond their economic responsibilities. Corporate social responsibility and ethics increase. This study aims to explain the relationship between general corporate social responsibility perception, general business ethics perception, brand attitude, and purchase intention. The main population of the study consists of participants older than 18 years who know and use the Nivea brand. The survey method was used to collect data. The data was analyzed using reliability analysis, factor analysis, correlation, and regression analysis. Results indicate that there is a positive relationship between general corporate social responsibility

---

¹ Bu çalışma yazarın İstanbul Gedik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

perception, general business ethics perception, and brand attitude, and there is a positive relationship between brand attitude and purchase intention.

Keywords: *Corporate Social Responsibility, Business Ethics, Brand Attitude, Purchase Intention.*

Jel Code: M14, M00

GİRİŞ

Günümüzde sosyal sorumluluk kavramı, akademik ve sektörel alanda üzerinde çalışmalar yapılan ve tartışılan bir konu haline gelmiştir. Kurumlar, toplumsal fayda yaratacak çalışmalar yürütmek, kurum içinde çalışanların refah, mutluluk, motivasyon ve tatminini sağlamak, paydaşlarının kuruma olan güvenini arttırmak ve kurumsal saygınlıklarını koruyabilmek adına çeşitli sosyal sorumluluk çalışmaları gerçekleştirmektedirler. (Değirmen, 2016: 91).

Kurumsal sosyal sorumluluk, firmaların tüm hissedarlarının yaşam kalitelerini arttırırken, çevreyi korumalarını, etik davranışlarda bulunmalarını ve ekonomik olarak gelişmelerini devamlı bir amaç olarak uygulamaları düşüncesi olarak tanımlanabilmektedir (Uzkesici, 2005: 72).

Firmaların uluslararası pazarlarda daha yoğun bir şekilde faaliyette bulunmaları, çalışan farklılığı, iş beklentilerinde yaşanan değişimler, toplum ve örgütlerin kültürel alandaki değişimleri, kurum kültüründe değişiklik yapılmasına neden olmaktadır. Bu açıdan firmaların, etik davranış kuralları ile ilgili yönetsel etkiyi, denetimi ve uygulamaları arttırmaya çalıştıkları görülmektedir (Gök, 2008: 15).

1. Literatür Araştırması

Genel Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algısı

KSS kavramı ilk defa, 1953 yılında Howard Bowen tarafından ele alınmıştır. Bowen, iş adamlarının sosyal sorumluluklarının, bazı yükümlülüklerin bir araya gelmesi ile oluştuğunu öne sürmektedir. Bu yükümlülüklerden bazıları, halk için arzu edilebilir politikaları izlemek, kararları almak ve eylemleri takip etmek olarak ifade edilmektedir (Aydede, 2007: 23). Davis'e göre sosyal sorumluluk 1960 yılında, "kısmen de olsa, şirketin doğrudan ekonomik veya teknik çıkarlarının ötesinde aldığı karar ve davranışlardır" şeklinde tanımlanmıştır (Davis, 1960: 70). Bununla birlikte, kurumsal sosyal sorumluluğun (KSS) tek ve yaygın olarak kabul edilen bir tanımı yoktur. Genel olarak KSS, etik değerlerle bağlantılı iş kararları, yasal gerekliliklere uygunluk ve insanlara, topluluklara ve çevreye saygı göstermek olarak bilinmektedir (Kärnä vd., 2003: 849).

Lee vd.'nin 2012 yılında yaptığı bir araştırmada, Kore'de bulunan ve çeşitli sektörlerden oluşan firmaların, KSS'nin hayırseverlik boyutuna odaklanarak 250 genç kadın müşterisine uyguladığı anket sonucunda, tüketicilerin yaşam tarzları ile KSS faaliyetleri arasındaki algılanan uyumun, KSS faaliyetlerinin gerçek algılarını etkilediği, bunun sonucunda ise müşteri sadakatini hem doğrudan hem de dolaylı olarak olumlu yönde etkilediği görülmüştür (Moisescu, 2015: 23). Chomvilailuk ve Butcher tarafından 2010 yılında, Tayland bankacılık ortamında 219 müşteriyle bir deney yapılmıştır. Deneyin sonucu, KSS programlarının marka tercihi üzerinde mütevazı fakat önemli bir etkisi olduğunu göstermiştir (Chomvilailuk ve Butcher, 2010: 397). Sen ve Bhattacharya'nın 2001 yılında yaptıkları bir araştırma, bir şirketin yürüttüğü KSS faaliyetleri ile tüketicilerin şirket değerlendirmeleri arasında olumlu yönde bir ilişki olduğunu göstermiştir (Sen ve Bhattacharya, 2001: 238). Buna göre H1 hipotezi aşağıda belirtilmektedir:

H1. Genel kurumsal sosyal sorumluluk algısının marka tutumu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

Genel İş Etiği Algısı

İş etiği, firmaların mal ve hizmet üretimi ve dağıtım sürecinde, örgüt ve çalışan düzeyindeki davranışların ahlaki boyutları ile ilgilenmektedir (Arslan ve Berkman, 2009: 15). İş etiği, yönetici kararları ve ahlaki değerleri içeren kurumsal yönetim kararlarının incelenmesi olarak ifade edilmektedir (Gandz ve Hayes, 1988: 657). Tüketicilerin etik algıları, sorgulanabilir tüketici uygulamalarına karşı gösterdikleri ahlaki tutumlardır. (Lu vd., 2013: 208). Story and Hess (2010)'e göre, araştırmalar etik olarak davranmanın markaların çıkarları açısından en iyi yol olduğunu göstermektedir, Maxfield (2008)'e göre, müşteriler markalardan etik çıkarlarını somutlaştırarak yansıtılmalarını beklemektedirler (Sierra vd., 2015: 663).

Özbek vd. seyahat acentelerinin ürünlerini yanlış veya eksik veri kullanarak arz etmelerinin, tüketicilerin etik problem algı seviyeleri üzerinde bir değişiklik meydana getirip getirmediğini araştırmışlardır. Ayrıca, eksik veya yanlış veri sunmaları durumunda, tüketicilerin kurumla ilgili genel tutumlarının ve kurumun ürünlerini satın alma niyetlerinin değişip değişmediğini de incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, acentelerin tüketicileri ikna etmek adına, sözleşmelerinde yanlış veya eksik veri sunmak yerine sözleşmeye uymaları durumunda, daha etik bir kurum olarak algılanacağı, acenteye alakalı pozitif bir tutum oluşacağı ve tüketicilerin satın alma niyetinde de pozitif yönlü gelişme olacağı bulunmuştur (Özbek vd., 2011). Ferrel vd., iş etiği ve sosyal sorumluluk ile ilgili müşteri marka araştırması ve müşteri tutumlarını değerlendirmek için bir çalışma yürütmüşlerdir. Bu çalışmada, sosyal sorumluluk ve iş etiğinin olumlu ve olumsuz yönleriyle ilgili şirket davranışlarındaki farklılıkları içeren dört senaryo bulunmaktadır. Araştırma 351 kişi ile yapılmış olup, iş etiğinin marka tutumu üzerinde, KSS faaliyetlerinden daha fazla etkisi olduğunu belirtmektedir (Ferrell vd., 2019). Buna göre H2 hipotezi aşağıda belirtilmektedir:

H2. Genel iş etiği algısının marka tutumu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

Marka Tutumu ve Satın Alma Niyeti

Markaya yönelik tutum, tüketicinin ürünü ayrıntılı bir biçimde değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır (Kempf ve Smith, 1998: 329). Marka tutumu, bireyin markaya yönelik içsel değerlendirmesi şeklinde ifade edilmektedir (Mitchell ve Olson, 1981: 318). Satın alma niyeti, bir müşterinin neden belirli bir marka satın aldığı araştırıldığı bir tür karardır (Shah vd., 2012: 107). Satın alma niyeti, tüketicilerin gelecekte belirli bir ürün veya hizmeti satın almayı planlaması veya satın almayı istemesi olasılığını temsil etmektedir (Wu vd., 2011: 32).

Chang ve Liu'nun 2009 yılında yaptığı bir araştırmada, marka değeri öncelikleri marka tutumu ve marka imajı olarak kabul edilerek, bu değişkenlerin marka tercihi ve satın alma niyetleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu çalışma hizmet markaları üzerine yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda, marka tercihinin marka değerinden önemli ölçüde etkilendiği, satın alma niyetinin de marka tercihinin önemli ölçüde etkilendiği belirlenmiştir (Chang ve Liu, 2009). Chen ve Chang 2008'de, yurt dışı seyahatlerinde havayolunu tercih eden tüketicilerin marka değeri, marka tercihi ve satın alma niyetleri arasındaki ilişkiyi incelemek için Tayvan'da bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda, marka değeri, marka tercihi ve satın alma niyetleri arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Chen ve Chang 2008). Buna göre H3 hipotezi aşağıda belirtilmektedir:

H3. Marka tutumunun satın alma niyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

2. Yöntem

Araştırmanın verileri anket yöntemi ile toplanmıştır. Anket formları 5 bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, demografik özellikler ile ilgili sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde, genel kurumsal sosyal sorumluluk algısı üzerine sorular yer alırken, üçüncü bölümü genel iş etiği algısına yönelik sorular oluşturmaktadır. Dördüncü bölümü marka tutumu ile ilgili sorular, beşinci bölümü ise satın alma niyeti ile ilgili sorular oluşturmaktadır. Modeli oluşturan değişkenlere ait ölçekler 1- Kesinlikle Katılmıyorum, 2- Katılmıyorum, 3- Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4- Katılıyorum, 5- Kesinlikle Katılıyorum şeklinde 5'li Likert ölçeği kullanılarak düzenlenmiştir. Anket soruları katılımcılara e-mail, facebook, instagram ve whatsapp platformları üzerinden gönderilmiştir. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu araştırma, kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerini yerine getiren ve etik kurallar çerçevesinde hareket eden Nivea firması üzerinde yapılmıştır. Araştırma sonuçlarının kozmetik sektöründe faaliyet gösteren diğer firmalara yol göstereceği umulmaktadır. Nivea, genel merkezi Almanya Hamburg'da bulunan bir cilt bakım markası olup, yüz yılı aşkın süredir faaliyet göstermektedir. Araştırmada Nivea markasının kullanılma nedeni hem kadın hem de erkek tüketicilere hitap eden bir marka olmasıdır (<https://www.nivea.com.tr/> Erişim Tarihi: 17 Eylül 2019). Araştırmanın modelinde bulunan değişkenlere ait ölçekler aşağıdaki gibidir:

Genel kurumsal sosyal sorumluluk algısını ölçmek için kullanılan ölçekler Ferrell vd.'den uyarlanmıştır (Ferrell vd., 2019: 495). Buna göre genel kurumsal sosyal sorumluluk algısı ölçeğini oluşturan ifadeler aşağıda tablo 1'de belirtilmektedir.

Tablo 1. Genel Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algısı Ölçeği

1. Nivea markası içinde bulunduğu toplulukları desteklemelidir.
2. Nivea markası çalışan çeşitliliğini desteklemelidir.
3. Nivea markası sosyal sorunların çözümüne katkıda bulunmalıdır.
4. Nivea markası çalışanlarının iş süreçlerine katılımlarını desteklemelidir.
5. Nivea markası çalışanlarına yeterli faydayı sağlamalıdır.
6. Nivea markası hayırsever faaliyetlerde bulunmalıdır.
7. Nivea markası sosyal sorunlara destek olmalıdır.
8. Nivea markası sürdürülebilirlik bilgilerini tüm paydaşlarıyla paylaşmalıdır.

Genel iş etiği algısını ölçmek için kullanılan ölçekler Ferrell vd.'den uyarlanmıştır (Ferrell vd., 2019: 495). Buna göre genel iş etiği algısı ölçeğini oluşturan ifadeler aşağıda tablo 2'de belirtilmektedir.

Tablo 2. Genel İş Etiği Algısı Ölçeği

1. Nivea markası etik kurallara sahip olmalıdır.
2. Nivea markasının rüşvet almaması gerektiğine inanırım.
3. Nivea markası paydaşları ile iletişim kurarken gerçekleri çarpıtmamalıdır.
4. Nivea markası müşterilerine zarar verirse onunla iş yapmam.
5. Paydaşlarıyla ilişkilerinde şeffaf olmanın Nivea markası için önemli olduğunu düşünürüm.
6. Nivea markası müşterilerine karşı dürüst davranmazsa onunla iş yapmak istemem.
7. Nivea markasının yöneticileri kendi çıkarlarını firma çıkarlarından üstün tutmamalıdır.
8. Paydaşlarıyla ilişkilerinde dürüst olmanın Nivea markası için önemli olduğunu düşünürüm.

Marka tutumunu ölçmek için kullanılan ölçekler Holbrook ve Batra'dan uyarlanmıştır (Holbrook & Batra, 1987: 411-412). Buna marka tutumu ölçeğini oluşturan ifadeler aşağıda tablo 3'de belirtilmektedir.

Tablo 3. Marka Tutumu Ölçeği

1. Nivea markasını çok beğeniyorum.
2. Nivea markasına karşı hislerim olumludur.
3. Nivea'nın iyi bir marka olduğunu düşünüyorum.
4. Nivea markasına karşı tepkim olumludur.

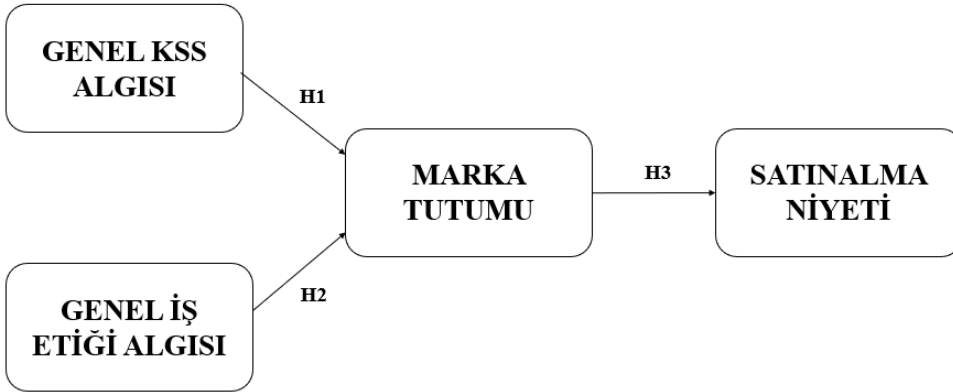
Satın alma niyetini ölçmek için kullanılan ölçekler Barber vd.'den uyarlanmıştır (Barber vd., 2009: 68). Buna satın alma niyeti ölçeğini oluşturan ifadeler aşağıda tablo 4'de belirtilmektedir.

Tablo 4. Satın Alma Niyeti Ölçeği

1. Nivea ürünleri için her türlü fiyatı öderdim.
2. Her zaman kullandığım kozmetik markasını Nivea markası ile değiştirdim.

3. Araştırma Modeli

Araştırmanın modeli literatürde bulunan benzer çalışmalar incelenerek oluşturulmuştur. Buna göre, araştırma modeli aşağıda Şekil 1'de belirtilmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

4. Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Araştırmanın ana kümesini, Nivea markasını bilen ve kullanan 18 yaşından büyük katılımcılar oluşturmaktadır. Bu araştırma, zaman kısıtı nedeniyle 2019 yılı Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında gerçekleştirilmiş olup, Nivea markası ile sınırlı tutulmuştur.

5. Verilerin Analizi

Anketler 300 katılımcıya uygulanmıştır. Araştırmanın verileri SPSS 21.0 istatistik paket programı ile analiz edilmiştir. Elde edilen veriler güvenilirlik, faktör, korelasyon ve regresyon analizleri kullanılarak analiz edilmiştir.

6. Araştırmanın Bulguları

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre demografik veriler aşağıda tablo 5'de belirtilmektedir.

Tablo 5. Katılımcılara Ait Demografik Veriler

Demografik Değişkenler		n	%
Cinsiyet	Erkek	90	30,0
	Kadın	210	70,0
Yaş Aralığı	18-24	69	23,0
	25-29	66	22,0
	30-34	74	24,7
	35 ve üstü	91	30,3
Medeni Hal	Evli	129	43,0
	Bekar	171	57,0
Eğitim Durumu	İlköğretim	10	3,3
	Lise	34	11,3
	Önlisans	33	11,0
	Lisans	152	50,7
	Yüksek Lisans	46	15,3
	Doktora	25	8,3
Aylık Gelir Düzeyi	0-5000 TL	220	73,3
	5000-10000 TL	69	23,0
	10000 ve üzeri	11	3,7

Tablo 5 katılımcıların %30'unun erkeklerden, %70'inin de kadınlardan oluştuğunu göstermektedir. Yaş aralığı yüzdeleri birbirine yakın olmakla birlikte, katılımcılar en çok 35 ve üstü yaş aralığında bulunmaktadır. Katılımcıların %43'ü evli, %57'si bekar. Eğitim durumu 152 katılımcı ile en çok lisans mezunlarından oluşurken, aylık gelir düzeyi en çok 0-5000 TL'den oluşmaktadır.

Tablo 6. Güvenilirlik Analizi

Değişkenin Adı	Cronbach's Alpha	N of Items
Genel KSS Algısı	0,965	8
Genel İş Etiği Algısı	0,974	8
Marka Tutumu	0,946	4
Satın Alma Niyeti	0,857	2

Tablo 6'da belirtildiği gibi araştırmada kullanılan ölçeklerde toplam 22 ifade bulunmaktadır. Genel KSS algısı ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0,965, genel iş etiği algısı ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0,974, marka tutumu ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0,946, satın alma niyeti ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0,857'dir. Güvenilirlik katsayıları 0,70'in üzerinde olduğu için ölçeklerin güvenilir olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Faktör Analizi

Faktörün Adı	Soru İfadesi	Faktör Ağırlıkları	Faktörün Açıklayıcılığı (%)
Genel KSS Algısı	Nivea markası içinde bulunduğu toplulukları desteklemelidir.	0,875	80,601
	Nivea markası çalışan çeşitliliğini desteklemelidir.	0,907	
	Nivea markası sosyal sorunların çözümüne katkıda bulunmalıdır.	0,932	
	Nivea markası çalışanlarının iş süreçlerine katılımlarını desteklemelidir.	0,909	
	Nivea markası çalışanlarına yeterli faydayı sağlamalıdır.	0,922	
	Nivea markası hayırsever faaliyetlerde bulunmalıdır.	0,896	
	Nivea markası sosyal sorunlara destek olmalıdır.	0,910	
	Nivea markası sürdürülebilirlik bilgilerini tüm paydaşlarıyla paylaşmalıdır.	0,827	
Kaiser Meyer Olkin Ölçek Geçerliliği (KMO) 0,930 Bartlett Küresellik Testi Ki Kare 2889,774 sd 28 P Değeri 0,000			
Genel İş Etiği Algısı	Nivea markası etik kurallara sahip olmalıdır.	0,920	84,815
	Nivea markasının rüşvet almaması gerektiğine inanırım.	0,915	
	Nivea markası paydaşları ile iletişim kurarken gerçekleri çarpıtmamalıdır.	0,936	
	Nivea markası müşterilerine zarar verirse onunla iş yapmam.	0,937	
	Paydaşlarıyla ilişkilerinde şeffaf olmanın Nivea markası için önemli olduğunu düşünürüm.	0,921	
	Nivea markası müşterilerine karşı dürüst davranmazsa onunla iş yapmak istemem.	0,944	
	Nivea markasının yöneticileri kendi çıkarlarını firma çıkarlarından üstün tutmamalıdır.	0,853	
	Paydaşlarıyla ilişkilerinde dürüst olmanın Nivea markası için önemli olduğunu düşünürüm.	0,938	
Kaiser Meyer Olkin Ölçek Geçerliliği (KMO) 0,944 Bartlett Küresellik Testi Ki Kare 3328,959 sd 28 P Değeri 0,000			
Marka Tutumu	Nivea markasını çok beğeniyorum.	0,883	86,164
	Nivea markasına karşı hislerim olumludur.	0,943	
	Nivea'nın iyi bir marka olduğunu düşünüyorum.	0,939	
	Nivea markasına karşı tepkim olumludur.	0,946	
Kaiser Meyer Olkin Ölçek Geçerliliği (KMO) 0,829 Bartlett Küresellik Testi Ki Kare 1245,978 sd 6 P Değeri 0,000			
Satın Alma Niyeti	Nivea ürünleri için her türlü fiyatı öderdim.	0,935	87,461
	Her zaman kullandığım kozmetik markasını Nivea markası ile değiştirdim.	0,935	
Kaiser Meyer Olkin Ölçek Geçerliliği (KMO) 0,500 Bartlett Küresellik Testi Ki Kare 245,149 sd 1 P Değeri 0,000			

Tablo 7 incelendiğinde, değişkenlere ilişkin Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) uygunluk ölçütü 0 ile 1 arasında olduğundan ve Barlett küresellik testine göre sıfır hipotezin reddedilmesi ile verilerin faktör analizi için uygun olduğu belirlenmektedir. Faktör açıklayıcılık oranı genel kurumsal sosyal sorumluluk algısı için %80,601, genel iş etiği algısı için %84,815, marka tutumu için %86,164, satın alma niyeti için %87,461 olarak belirlenmektedir. Faktör analizi sonuçlarına bakıldığında, özdeğer (>1) kriterine göre soru gruplarının tek bir boyutta toplandığı belirtilmektedir. Soru grupları tek boyutta toplandığı için dönüştürülmüş faktör matrisi hesaplanamamıştır. Faktör ağırlıkları faktör matrisine göre rapor edilmiştir.

Tablo 8. Measures of Sampling Adequacy (MSA) Değerleri

KSS6	KSS7	KSS8	KSS9	KSS10	KSS11	KSS12	KSS13
0,965 ^a	0,952 ^a	0,949 ^a	0,903 ^a	0,918 ^a	0,901 ^a	0,894 ^a	0,976 ^a
İŞET14	İŞET15	İŞET16	İŞET17	İŞET18	İŞET19	İŞET20	İŞET21
0,958 ^a	0,947 ^a	0,947 ^a	0,930 ^a	0,945 ^a	0,922 ^a	0,975 ^a	0,938 ^a
MT22	MT23	MT24	MT25				
0,892 ^a	0,807 ^a	0,857 ^a	0,781 ^a				
SAN26	SAN27						
0,500 ^a	0,500 ^a						

Tablo 8'e göre, Anti-image korelasyon matrisinde diyagonalde hiçbir değer 0,50'nin altında olmadığından, soru gruplarının faktör analizine uygun olduğuna karar verilmiştir. Faktör değerleri, soruların toplam değerinin hesaplanması yoluyla bulunmuştur. Bu yöntemle, analizlerde kullanılacak olan her bir faktör altındaki soruların ortalaması hesaplanmıştır.

Tablo 9. Korelasyon Analizi

		Marka Tutumu
Genel KSS Algısı	Pearson Correlation	0,439**
	Sig. (2-tailed)	0,000
	N	300
		Marka Tutumu
Genel İş Etiği Algısı	Pearson Correlation	0,435**
	Sig. (2-tailed)	0,000
	N	300
		Satın Alma Niyeti
Marka Tutumu	Pearson Correlation	0,530**
	Sig. (2-tailed)	0,000
	N	300
** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.		

Tablo 9'a göre, genel kss algısı ile marka tutumu arasında pozitif yönde, anlamlı ($p < 0,01$) bir ilişki bulunmaktadır. Genel iş etiği algısı ile marka tutumu arasında pozitif yönde, anlamlı ($p < 0,01$) bir ilişki bulunmaktadır. Marka tutumu ile satın alma niyeti arasında pozitif yönde, anlamlı ($p < 0,01$) bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 10. Genel KSS Algısı, Genel İş Etiği Algısı ve Marka Tutumu Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: Marka Tutumu			
Bağımsız Değişkenler:	Beta	t değeri	p değeri
Genel KSS Algısı	0,249	2,392	0,017
Genel İş Etiği Algısı	0,219	2,109	0,036
R: 0,452 R²: 0,204 F değeri: 38,136 p değeri: 0,000			

Tablo 10 incelendiğinde, genel kurumsal sosyal sorumluluk algısı ve genel iş etiği algısının marka tutumunu düşük seviyede (0,452) ve %20.40 oranında açıkladığı bulunmuştur. F değeri 38,136 ve p değeri (sig.) 0,000 olduğundan, regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Buna istinaden H1: Genel kurumsal sosyal sorumluluk algısının marka tutumu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır ve H2: Genel iş etiği algısının marka tutumu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır şeklinde ifade edilen hipotezler kabul edilmiştir. Bağımsız değişkenlerin p değerleri 0,05'ten küçük olduğu için, bu değişkenler modele anlamlı katkı sağlamaktadır. Bağımsız değişkenlere ilişkin Beta değerlerine bakıldığında, en açıklayıcı olan bağımsız değişkenin genel kurumsal sosyal sorumluluk algısı olduğu görülmektedir. Çoklu regresyon varsayımları ile ilgili yapılan analizlerde, varyans büyütme faktörleri (VIF) 10'dan küçük olarak bulunduğu için çoklu bağıntı problemiyle karşılaşmamıştır.

Tablo 11. Marka Tutumu ve Satın Alma Niyeti Basit Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: Satın Alma Niyeti			
Bağımsız Değişkenler:	Beta	t değeri	p değeri
Marka Tutumu	0,530	10,795	0,000
R: 0,530 R²: 0,281 F değeri: 116,535 p değeri: 0,000			

Tablo 11'de belirtildiği üzere, marka tutumunun satın alma niyetini orta seviyede (0,530) ve %28.10 oranında açıkladığı bulunmuştur. F değeri 116,535 ve p değeri (sig.) 0,000 olduğundan, regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Buna göre H3: Marka tutumunun satın alma niyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır şeklinde ifade edilen hipotez kabul edilmiştir. Bağımsız değişkenin p değeri 0,05'ten küçük olduğu için, bu değişken modele anlamlı katkı sağlamaktadır. Hipotezlerin kabul veya red durumları aşağıda Tablo 12'de belirtilmektedir.

Tablo 12. Hipotez Sonuçları

HİPOTEZ	KABUL	RED
H1: Genel kurumsal sosyal sorumluluk algısının marka tutumu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.	Kabul	
H2: Genel iş etiği algısının marka tutumu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.	Kabul	
H3: Marka tutumunun satın alma niyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.	Kabul	

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, genel kurumsal sosyal sorumluluk algısı ve genel iş etiği algısının, marka tutumunu nasıl etkilediğini incelemek ve marka tutumunun satın alma niyeti üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, genel kurumsal sosyal sorumluluk algısı ile marka tutumu arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki, genel iş etiği algısı ile marka tutumu arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki, marka tutumu ile satın alma niyeti arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre firmalar, kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerini yerine getirip genel iş etiği kurallarını benimseyerek hareket ettiklerinde, tüketiciler firmaların sunduğu ürün veya hizmet markasına karşı olumlu bir tutum sergileyerek satın alma davranışı gerçekleştireceklerdir.

Genel KSS algısı ile ilgili yapılan literatür taraması sonucunda, bu çalışmada bulunan sonuçlar, Lee vd.'nin 2012 yılında tüketicilerin yaşam tarzları ile KSS faaliyetleri arasındaki algılanan uyumun ölçülmesi ile ilgili yaptıkları çalışmayı, Chomvilailuk ve Butcher tarafından 2010 yılında KSS programlarının marka tercihi üzerindeki etkisinin ölçülmesi ile ilgili yaptıkları çalışmayı, Sen ve Bhattacharya'nın 2001 yılında bir şirketin yürüttüğü KSS faaliyetleri ile tüketicilerin şirket değerlendirmeleri arasındaki ilişkinin ölçülmesi ile ilgili yaptıkları çalışmayı desteklemektedir.

Genel iş etiği algısı ile ilgili yapılan literatür taraması sonucunda, bu çalışmada bulunan sonuçlar, Özbek vd.'nin 2011 yılında seyahat acentelerinin ürünlerini yanlış veya eksik bilgi kullanarak sunmalarının tüketicilerin etik problem algı seviyeleri üzerinde bir değişiklik meydana getirip getirmediğinin ve eksik veya yanlış veri sunmaları durumunda, tüketicilerin kurumla ilgili genel tutumlarının ve kurumun ürünlerini satın alma niyetlerinin değişip değişmediğinin incelenmesi ile ilgili yaptıkları çalışmayı, Ferrel vd.'nin 2019 yılında iş etiği ve sosyal sorumluluk ile ilgili müşteri marka araştırması ve müşteri tutumlarını değerlendirmek adına yaptıkları çalışmayı desteklemektedir.

Marka tutumu ve satın alma niyeti ile ilgili yapılan literatür taraması sonucunda, bu çalışmada bulunan sonuçlar, Chang ve Liu'nun 2009 yılında marka değeri önceliklerinin, marka tercihi ve satın alma niyetleri üzerindeki etkilerini incelediği çalışmayı, Chen ve Chang'in 2008'de, yurt dışı seyahatlerinde havayolunu tercih eden tüketicilerin marka değeri, marka tercihi ve satın alma niyetleri arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmayı desteklemektedir.

Firmalar kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinde bulunarak iyi bir itibar kazanma, çalışan memnuniyetini sağlama, rekabet avantajı oluşturma, müşteri sadakati yaratma ve satışları artırma gibi çeşitli faydalar sağlayabilmektedirler. KSS ve iş etiği ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, genel olarak tüketicilerin KSS faaliyetlerinde bulunan ve iş etiği kurallarını benimseyerek hareket eden firmalar adına daha fazla harcama eğiliminde buldukları ortaya çıkmıştır. Literatürde incelenen araştırma sonuçlarına göre, tüketicilerin etik kurallara uygun davranan firmalara karşı olumlu tutum sergiledikleri ve o firmaların ürün veya hizmetlerini satın alma niyetinde buldukları görülmüştür.

Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda, araştırmanın örneklemini farklı bölgelere genişletilebilir, örneklem sayısı artırılabilir, çalışmada farklı bir marka ya da sektör kullanılabilir ve farklı değişkenler ilave edilebilir.

KAYNAKÇA

- Arslan, M. ve Berkman, Ü. (2009). *Dünyada ve Türkiye’de İş Etiği ve Etik Yönetimi*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Aydede, Ceyda (2007). *Yükselen Trend Kurumsal Sosyal Sorumluluk*. İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Barber, N., Taylor, C., ve Strick, S. (2009). Wine Consumers’ Environmental Knowledge and Attitudes: Influence on Willingness to Purchase. *International Journal of Wine Research*, 1(1), 59-72.
- Chang, H. H. ve Liu, Y. M. (2009). The Impact of Brand Equity on Brand Preference and Purchase Intentions In The Service Industries. *The Service Industries Journal*, 29(12), 1687-1706.
- Chen, C.-F. ve Chang, Y.-Y. (2008). Airline Brand Equity, Brand Preference, and Purchase Intentions - The Moderating Effects of Switching Costs. *Journal of Air Transport Management*, 14(1), 40-42.
- Chomvilailuk, R. ve Butcher, K. (2010). Enhancing Brand Preference Through Corporate Social Responsibility Initiatives In The Thai Banking Sector. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 22(3), 397-418.
- Davis, K. (1960). Can Business Afford to Ignore Social Responsibilities?, *California Management Review*, 2(3), 70-76.
- Değirmen, Gül Coşkun (2016). *Kurumsal Pazarlama ve Sosyal Sorumluluk*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ferrell, O. C., Harrison, D. E., Ferrell, L. ve Hair, J. F. (2019). Business Ethics, Corporate Social Responsibility, and Brand Attitudes: An Exploratory Study. *Journal of Business Research*, 95(2019), 491-501.
- Gandz, J. ve Hayes, N. (1988). Teaching Business Ethics. *Journal of Business Ethics*, 7(9), 657-669.
- Gök, S. (2008). İş Etiği İle İş Ahlakı Arasındaki İlişki ve Çalışma Yaşamında İş Etiğini Etkileyen Faktörler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-19.
- Holbrook, M. B. ve Batra, R. (1987). Assessing the Role of Emotions as Mediators of Consumer Responses to Advertising. *Journal of Consumer Research*, 14(3), 404-420.
- Kärnä, J., Hansen E. ve Juslin H., (2003). Social Responsibility In Environmental Marketing Planning. *European Journal of Marketing*, 37(5-6), 848-871.
- Kempf D. S. ve Smith R. E. (1998). Consumer Processsing of Product Trial and the Influence of Prior Advertising: A Structural Modeling Approach. *Journal of Marketing Research*, 35(3), 325-338.
- Lu, L. C., Chang, H. H. ve Chang, A. (2013). Consumer Personality and Green Buying Intention: The Mediate Role of Consumer Ethical Beliefs. *Journal of Business Ethics*, 127(1), 205-219.
- Mitchell, A. A. ve Olson, J. C. (1981). Are Product Attribute Beliefs the Only Mediator of Advertising Effects on Brand Attitude?. *Journal of Marketing Research*, 18 (3), 318-332.

- Moiescu, O. I. (2015). The Impact of Customers' Perception of CSR on Corporate Brand Loyalty: The Case of The Romanian Mobile Telecom Industry. *Central European Business Review*, 4(2), 21-30.
- Özbek, V., Akkiliç, M. E. ve İlban, M. O. (2011). Tüketicilerin Seyahat Acentalarına İlişkin Etik Algıları ve Niyetlerini Belirlemeye Yönelik Bir Arastırma. *Ege Akademik Bakis*, 11(2), 325-338.
- Sen, S. ve Bhattacharya, C. B. (2001). Does Doing Good Always Lead to Doing Better? Consumer Reactions to Corporate Social Responsibility. *Journal of Marketing Research*, 38(2), 225-243.
- Shah, H., Aziz, J., Jaffari, A. R., Waris, S., Ejaz, W., Fatima, M. ve Sherazi, K. (2012). The Impact of Brands on Consumer Purchase Intentions. *Asian Journal of Business Management*, 4(2), 105-110.
- Sierra, V., Iglesias, O., Markovic, S. ve Singh, J. J. (2015). Does Ethical Image Build Equity in Corporate Services Brands? The Influence of Customer Perceived Ethicality on Affect, Perceived Quality, and Equity. *Journal of Business Ethics*, 144(3), 661-676.
- Üzkesici Nuray (2005). Kurumsal Sosyal Sorumluluk: İşletmelerde Paydaş Beklentilerinin Karşılanmasında Yeni Fırsatlar ve Tuzaklar. *Kurgu Dergisi*, 21, 69-84.
- Wu, P. C. S., Yeh, G. ve Hsiao, C. (2011). The Effect of Store Image and Service Quality on Brand Image and Purchase Intention for Private Label Brands. *Australasian Marketing Journal*, 19(1), 30-39.

URL: <https://www.nivea.com.tr/>

BORSALAR ARASINDA BULAŞMA ETKİLERİ: KIRILGAN EKONOMİLERDE Mİ, YOKSA EKONOMİK AÇIDAN BİRBİRİNE YAKIN ÜLKELERDE Mİ?

Dr. Öğr. Üyesi Ziya Çağlar YURTTANÇIKMAZ

Atatürk Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü,

ziya@atauni.edu.tr,

Orcid No: 0000-0001-7474-1096

Dr. Öğr. Üyesi Hatıra SADEGHZADEH EMSEN

Atatürk Üniversitesi Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü,

sadeghzadeh.khatereh@gmail.com

Orcid No: 0000-0001-8824-0401

Öz

Bir ülke veya bölgede ortaya çıkan ekonomik veya finansal yüksek düzeyli dalgalanmalar kriz olarak tanımlanmaktadır. Krizin bir ülke veya bölgeden bir başka ülke veya bölgelere yansımaları ise bulaşma, yayılma veya domino etkileri olarak tanımlanmaktadır. Dünyanın en kalabalık nüfuslu ülkesi olan Çin’de ortaya çıkan virüs, Çin’in sosyo-kültürel ve ekonomik ilişkilerinin yüksekliğine bağlı olarak tüm insanlığı tehdit eder hale gelmiştir. Büyük bir ekonomide ortaya çıkan negatif ve derin şoklar, benzer şekilde tüm dünyaya yayılabilmektedir. Bulaşma etkileri üzerine literatür de özellikle küreselleşmenin nimetlerine karşılık külfetinin varlığına işaret etmektedir. Külfet boyutunu “ABD hapşırınca, AB nezle olur” şeklinde kısaca özetlemek mümkündür. Yani küresel sisteme entegre ekonomiler küresel iklimdeki olumluluktan pozitif yönde etkilenirken, olumsuzluktan da negatif yönde ve daha derin bir şekilde etkilenmektedirler. Bu yönüyle küresel ekonomiye entegre olmuş Türkiye’de BİST100 endeksinin de en güçlü aktör konumundaki ABD borsasından doğrudan etkilenme olasılığı söz konusudur. Ancak, ABD ekonomisinden yayılma etkilerinin ekonomik güç açısından benzer ekonomilere veya coğrafi ve sosyo-kültürel yakın ekonomilere daha fazla etki yaptığına dair yaygın literatürün varlığından bahsedilmektedir. Bu çerçevede ABD S&P’den Almanya borsasına ve buradan da BİST100’e; yine kırılmalık açısından da ABD S&P’den Brezilya ve Rusya borsasına ve buradan da BİST100’e etkilerin olması beklenmektedir. VAR analizlerinde BİST100 endeksinin çok güçlü bir şekilde ABD’den ve kırılmalık ekonomiler kategorisindeki Brezilya borsasından etkilendiği görülmüştür. İkinci kategoride de yakın ilişkili olduğu Almanya ve Rusya borsalarının etkilerinin olduğu dikkat çekmektedir. Türkiye borsasının yakın ekonomik ilişki ve kırılmalık açısından kendisine benzer ülkelerdeki değişkenliklerden etkilendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bulaşma etkileri, Borsalar arası geçişkenlik, VAR analizleri.

TRANSMISSION EFFECTS AMONG STOCKS: IN FRAGİLE ECONOMİCS, OR IN ECONOMİCALLY CLOSE TO EACH OTHER COUNTRIES?

Abstract

Economic or financial high level fluctuations that occur in a country or region are defined as crisis. The reflection of the crisis from one country or region to another country or regions is defined as contamination, spread or domino effects. Infected in China, the world's most populous country, the virus has threatened all humanity due to the high level of China's socio-cultural and economic relations. Negative and deep shocks that occur in a large economy can spread to the world in a similar way. The literature on the effects of contagion also points out the existence of burden especially against the blessings of globalization. It is possible to briefly summarize the burden dimension as “When the USA sneezes, the EU becomes cold”. In other words, while the economies integrated into the global system are positively affected by the positivity in the global climate, they are negatively and deeply affected by the negativity. This aspect has been integrated into the global economy is the most powerful actors in Turkey BİST100 indices of the US stock market directly concerned in the potentially affected location. However, there is a widespread literature suggesting that spillover effects from the US economy have more impact on similar economies or geographic and socio-cultural economies. In this framework, from USA S&P to Germany stock exchange and from there to BİST100; Again, in terms of fragility, it is expected that there will be impacts from the US S&P on the Brazilian and Russian stock exchange and from there on the BIST100. In the VAR analysis, it was seen that the BIST100 index was strongly influenced by the USA and the Brazilian stock exchange in the fragile economies category. It is noteworthy that in the second category, there are the effects of the German and Russian stock exchanges that it is closely related to. Turkey's stock market, in terms of economic relations and the fragility itself from similar countries were affected.

Key Words: Infection effects, Transmission among stocks, VAR analyses.

1. Giriş

Ekonomik unsurlardan herhangi bir değişkende ortaya çıkan ve trendden önemli ölçüde sapmayı ifade eden olgular kriz olarak tanımlanmaktadır. Buna göre üretim, istihdam, ekonomik büyüme gibi göstergelerde trendin altına düşüşün yanı sıra bankacılık sektöründe kredilerin geri dönüşünde veya borsa endeksinde ani düşüşler ya da döviz kurlarında ani yükselişler kriz olarak tanımlanmaktadır. Yansımaları veya kaynağına dayalı olarak da krizler; reel ekonomik krizler, bankacılık krizleri, döviz kuru veya ödemeler bilançosu krizleri şeklinde adlandırılmaları söz konusu olmaktadır. Krizleri besleyen olgular üzerine yapılan araştırmalarda da bunu genellikle ekonomide belirsizlik ortamlarının derinleşmesi ve geleceğin öngörülebilirliğinin düşmesine paralel olarak risk unsuruna dayandırılmaktadır. Böylece belirsizliğin ve buna bağlı olarak risk unsurunun arttığı ortamlarda spekülative hareketlerin derinleşmesine uygun ortamlar söz konusu olabilmekte; ancak bu gibi ortamlarda yatırım ikliminin bozulmasına paralel olarak reel ekonomik çöküntü ortaya çıkabileceği gibi, küçük bir çöküntünün finansal panikleri tetikleme kuvvetle muhtemel olmaktadır.

Bu noktada olağan süreçte olumsuz yönde sapma gösteren olgular kriz olarak tanımlanırken, krizlerin de bir ülkeye veya bir sektöre özgü olmadığı, daha çok ülkenin ilişkili olduğu ülkelere veya sektörlerle de etkilerinin görülmesi olgusu ise bulaşma etkileri olarak tanımlanır. Bulaşma etkileri boyutundan önce, belirsizliğin reel ekonomi ile nominal ekonomideki yansımaları

üzerine yapılan araştırmalarda belirsizlik endeksinin ABD ekonomisinde önemli bir öncü gösterge olduğunu ortaya koyan çalışmaların varlığı (bkz. Baker vd., 2013, Baker vd., 2015, Davids vd., 2016) dikkat çekmektedir. Bu kapsamda belirsizlik endeksinin BİST100 endeksi üzerine etkilerini ele alan çalışmada Sadeghzadeh Emsen ve Aksu (2020) bu iki değişken arasındaki ilişkilerin varlığının sadece uzun vadede ve negatif şoklarda bulunduğunu ortaya koyarken, ABD ekonomisi özelindeki belirsizlik göstergesinin Türkiye borsası üzerine yayılma fonksiyonu görmediği belirlemesini yapmışlardır. Benzer şekilde bu kez de belirsizlikten ABD borsasına ve oradan da Türkiye borsasına yansımalarının doğrudan değil, dolaylı yollardan ortaya çıktığına yönelik olarak bulaşma etkilerini inceleyen Gerni vd. (2020) tarafından yapılan araştırmada bu yönde sinyal yakalanmıştır. Ancak, bu sinyalin de çok güçlü olmaması, bulaşma etkileri literatüründe ticari yakınlık ile kültürel ve coğrafi yakınlığın önemli bir unsur olduğuna dair vurgulamalardan hareketle, dünya ekonomisinin en büyük gücü konumundaki ABD ve onun borsasındaki bozulmanın Türkiye borsasına yansımalarının doğrudan değil; kırılgnlık açısından Türkiye ekonomisine benzer yapıdaki Rusya ve Brezilya borsaları ile ekonomik ilişki açısından güçlü ilişkinin olduğu Rusya ve Almanya borsaları bağlamında incelenmesinin önem arz edeceği düşünülebilir.

Kısaca dünya ekonomisinin en büyük gücü olan ABD ekonomisinde ve onun barometresi konumundaki borsasında ortaya çıkan bir olumsuzluğun bulaşma literatürü bağlamında dünyaya yayılması beklenen olgudur. Bu bağlamda özellikle 2007-2008 arası dönemde ABD’de başlayan finans ve bankacılık krizinin ilk etapta yansması ABD borsalarında bir çöküntü şeklinde olmasındır. Bunun diğer ülke ekonomilerinde yansımalar gösterebilmesi de ABD ile ekonomik ilişki düzeyi yüksekliğine bağlanacağı gibi, bundan ziyade o ülkeye ekonomik ve coğrafi-kültürel yakınlığın daha önem arz ettiği ileri sürülmektedir. Bu çerçevede ABD ile ilişkili olan ülkelerin ilk etapta etkilenme derecesi ortaya çıkacak ve bunun da etkinin gözüktüğü ülkelere, yine bu ülkelerin ilişkili olduğu diğer ülkelere bulaşacağı düşünülebilir. Krizlerin yayılma etkileri olarak nitelendirilecek bu durumun gelişmiş ülke ekonomileri arasındaki izlediği yolun benzeri bir yolu gelişmiş ülkelerle ilişkili olan gelişmekte olan ülkelere muhtemelen dolaylı olarak yansımada bulunacağına dair bakış açısı, çalışmanın temel hipotezini oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışmada bulaşma etkilerinin reel ve finansal şoklar bağlamında teorik perspektifi ikinci kısımda ele alınmıştır. Bulaşmanın reel ekonomi ve finansal ekonomideki yansımalarını ele alan literatür incelemelerine ise üçüncü kısımda yer verilmiştir. Dördüncü kısımda da ABD borsasındaki bozulmaların Türkiye borsasına yansımaları ise ABD’ye yakınlık açısından Almanya ve Brezilya borsalarının; kırılgnlık açısından da Brezilya ve Rusya borsalarının BİST100’e etkilerde bulunacağı düşünülerek ekonometrik analizler yapılmıştır. Çalışmanın beşinci ve sonuç kısmında ise ABD finans krizi temel olmak üzere ABD borsasının Almanya-Brezilya-Rusya-Türkiye şeklinde etkiler doğuracağı şeklinde ileri sürülen hipotez ile ekonometrik bulgularda gerçeleşenler değerlendirilmiştir.

2. Bulaşma Etkileri

Günümüzde bulaşmanın en somut şekilde gözüktüğü alan sağlıktır. Bu anlamda bulaşma, herhangi bir yerde ortaya çıkan virüs vakasının onunla yakın ilişki içerisinde olduğu insan(lar)a

naklidir. Özellikle halihazırda Çin’de ortaya çıkan Kovid19 virüsünün özelde Çin’de ve devamında Çinlilerin ilişki içerisinde olduğu ülkelere ve onlardan da ilişkili olunan diğer ülkelere bulaşması, yayılmanın en somut örneği olarak görülebilir. İktisat literatüründe bulaşma, yayılma veya domino etkileri olarak adlandırılan olgu, bir ülkede ortaya çıkan iyileşme veya kötüleşmenin onun yakını ülke(ler)de ortaya çıkardığı iyileşme veya kötüleşme şeklindeki yansımalarını ifade eder. Ancak, bulaşmanın iyimser olgulardaki etkilerden ziyade daha çok kötüleşmede kendini belirgin bir şekilde hissettirdiği dikkat çekmektedir (Andritzky vd., 2016: 2). Bu noktada bulaşmanın özellikle negatif şoklarda ortaya çıkan mevcudiyeti ise kriz kavramı ile eşanlam taşımakta ve bu da olağan süreçten olumsuz boyutta ortaya çıkan derin sapmalar olarak ifade edilmektedir. Genel olarak ekonomik krizlerin ise reel krizler, finansal krizler, bankacılık krizleri, döviz krizleri, borç krizleri şeklinde değişiklik türlerinin bulunduğu söylenebilir (Gerni vd., 2005). Bulaşma etkisinin derinliğini ise ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin derinliğine bağlı olduğu savının tek başına yeterli olmadığı ileri sürülmektedir. Yayılmanın sadece iktisadi yakınlığa atfetmenin doğru olmadığı; coğrafi ve sosyo-kültürel yakınlığın da önemli olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu tanımlamaya paralel şekilde Dornbusch vd. (2000) de piyasa şokları veya dengesizliklerinin aktarımını bulaşma olarak tanımlamıştır. Bu aktarım süreci, oynaklığın krizdeki ülkenin finansal piyasalarından diğer ülkelerin finansal piyasalarına ulaştığında daha olası olduğu ifade edilmiştir.

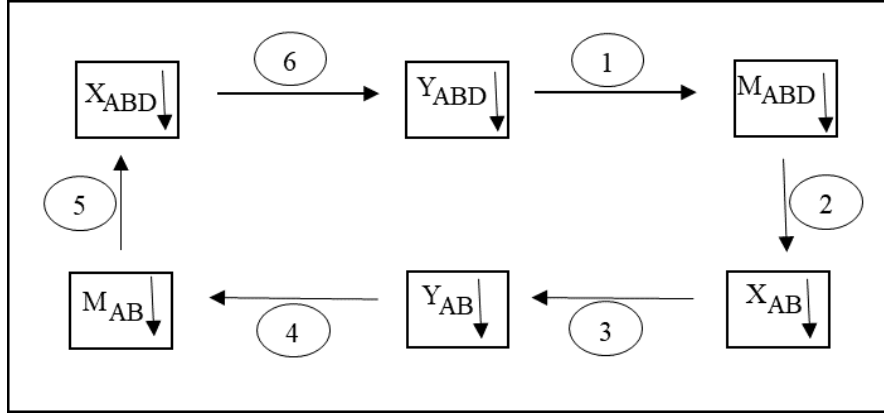
Genel anlamda ekonomik kriz olgusu finansal krizler ile eşanlam taşırken, finansal krizlerin evrimsel gelişimi ise üç jenerasyon krizlerin varlığına işaret eder. Birinci jenerasyon krizler, Krugman’ın (1979) tanımladığı şekliyle para krizlerinin, ulusal ekonomi politikaları ile kur sistemi arasındaki tutarsızlık sonucu ortaya çıkan krizlerdir. İkinci jenerasyon krizler, Obsfeld (1986) tarafından yapılan tanımlamaya paralel olarak para krizlerinin bir dengeden daha kötü bir dengeye hareket etmesi olarak tanımlanır. Üçüncü jenerasyon krizler ise krizlerin ülkeye özgü olduğu savının terk edilerek, coğrafi uzaklık, farklı ekonomik yapılar ve önemli ekonomik bağlantılara bağlı olarak yayılma boyutunu ortaya koymuştur (Atakan vd., 2010: 390-393). Diğer bir ifadeyle 1980’lere kadar finansal krizlerin sistematik bir doğasının olmadığı, yani bireysel ülke piyasalarında ortaya çıkan bir olgu olarak görüldüğü kabulü söz konusuydu. Ancak, 1990’lar boyunca Avrupa Döviz Kuru Mekanizması krizi (1992), Meksika krizi (1994-1995), Asya krizi (1997-1998), Rusya krizi (1998) ve Brezilya krizi (1999) gibi birkaç finansal krizin varlığına bağlı olarak krizlere bakış açısı değişmiştir. Bu krizlerin en önemli özellikleri, onların ortaya çıktığı anın ve yoğunluğunun bu ülkelerin karşı karşıya kaldığı temel problemlerle ilişkili olmadığı şeklindeki yaygın paradigma iflas etmiş; tüm dünyaya etkilerinin olduğu gözlenmiştir ki, bu da literatürde yayılma etkilerinin yaygın bir şekilde ele alınmasını tetiklemiştir (Armada vd., 2011: 30).

Diğer taraftan reel ekonomiden nominal ekonomiye veya tam tersi yönde nominal ekonomiden reel ekonomiye doğru yansımalar yaratan krizlerin ülkeye özgü davranışları ifade edilir. Diğer bir ifadeyle ülke içerisinde de bir piyasada başlayan bozulmaların yine o ülkede diğer piyasalar üzerine oynaklıklar yaratması ve bunun yayılımı söz konusu olabilmektedir (Çiçek, 2010: 2-3). Bu noktada ülke içindeki piyasadaki şokun ve buna bağlı olarak ortaya çıkan oynaklığın yayılması olgusu, o ülkedeki bu piyasa ile ilintili başka bir piyasadaki istikrarı bozması olarak tanımlanabileceği gibi, coğrafi yakınlık boyutuyla da diğer ülkelere sirayet etmesi olarak

tanımlanır. Özellikle geçiş etkisinde, ABD doları/Kanada doları, ABD doları/Alman markı ve ABD doları/Japon yeni kurlarında geçişkenlikler ve bunun ilgili ülke para piyasaları arasındaki etkileşiminin ortaya koyulması konunun hem kurlar hem de para piyasaları açısından geçişkenliğe işaret etmesi nedeniyle ilgiye değer olduğu söylenebilir. Literatürde piyasalar arası geçişkenliği ele alınan ülkelerin büyüklüğüne ve ilişkilerin yoğunluğuna göre değişkenlik arz edeceği ileri sürülmektedir. Örneğin, King ve Wadhvani (1990) Londra, New York ve Tokyo piyasaları arasında güçlü geçişkenliğin olduğunu ortaya koyarken, Lin vd. (1994) bunun hem getiriler hem de oynaklık bağlamında New York ile Tokyo borsası arasında olduğunu tespit etmiştir. Diğer taraftan Hamao vd. (1990) tarafından yapılan çalışmada Tokyo, Londra ve New York piyasalarında oynaklıktaki yayılmanın ABD ve İngiltere’den Japonya’ya doğru olduğunu ortaya koymuştur. Bütün bunlara karşılık Susmel ve Engle (1994) ise Tokyo ve New York borsası arasında geçişkenliğin olmadığını belirlemiştirlerdir (Ebrahim, 2000: 1-2).

Krizlerin yayılmasının tarihçesi ise 1971’de Bretton Woods sisteminin çöküşüne dayandırılmakta ve bu sistemin çöküşüyle birlikte hem yükselen ekonomiler hem de gelişmekte olan ülkelerin bundan önemli ölçüde etkilendiği ileri sürülmektedir. Finansal piyasalarda yayılma etkilerinin de daha çok finansal açıdan liberalize olmuş dışa açık piyasalarda daha etkili bir şekilde görüldüğü tecrübe edilmiştir. Özellikle 1980’lerde ortaya çıkan finansal yayımlarda, finansal liberalizasyona gitmiş ve spekülasyon yatırımların finansmanında giderek artan borçların hacmine bağlı olarak bunların çevrilebilirliğine yaşanan sorunlar dikkat çekmeye başlamıştır. Tarihsel gelişim açısından son olay ise 2007 ABD menşeli krizin yayılma etkilerinde kendini göstermiştir (Talbi vd., 2017: 387). Bu noktada krizin yayılma etkileri değerlendirildiğinde, dışa kapalı olan ya da dışa karşı tecrit politikalarına sevk edilmiş ülkelere borsa endekslerinin çok fazla etkilenmemesi, krizin bulaşma boyutunda ekonomik anlamda dışa kapalılığın önemli bir avantaj sağladığı dikkat çekmektedir (Emsen, 2009: 32).

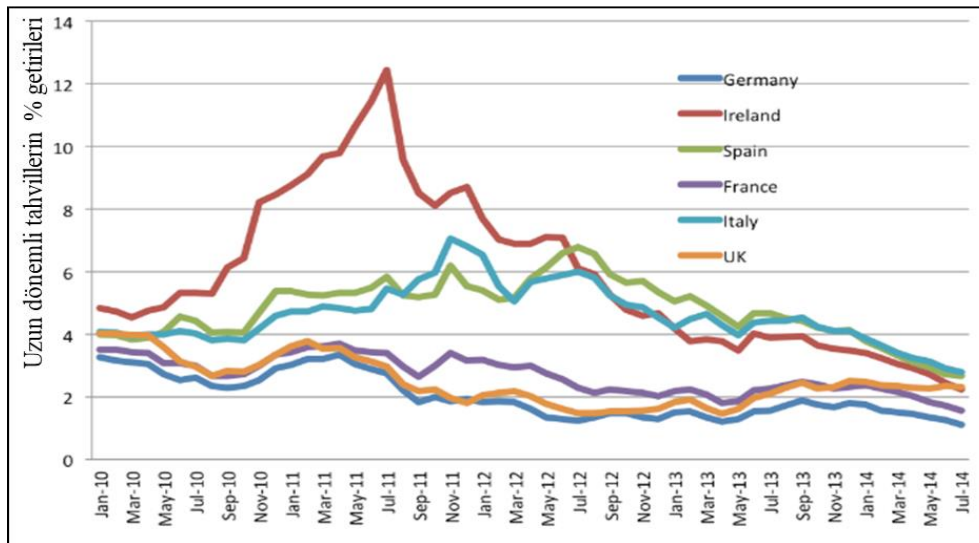
Yayılmaya yol açan unsur, makroekonomik değişkende gözüken oynaklık derecesinin yüksekliği ve bunun yakınlıklı ülkelere yayılmasıdır. Dolayısıyla finansal piyasalar özelinde oynaklık, ortaya çıkacak olası değişkenlikler doğrultusunda finansal piyasalarda yatırımcıların karar alma süreçlerini etkileyen belirsizliğe işaret etmektedir. Bu noktada borsada oynaklığın artması hisse senedi piyasalarını ve hisse senedi yatırımlarının riskli hale geldiğine işaret etmektedir (Değirmenci, 2017: 162). Finansal piyasalarda etkileşim veya yayılma boyutuna etki eden unsurlar olarak da; (i) para ve sermaye piyasalarında globalleşme, (ii) uluslararası ticaretin artması, (iii) uluslararası fonların artışı, (iv) teknolojinin gelişmesi ve (v) haberleşme imkânlarının ve hızının artışı şeklinde sıralanmaktadır (Kocabıyık ve Kalaycı, 2014: 37). Aşağıdaki Şekil 1’de ABD ekonomisinde ortaya çıkan daralmanın onun marjinal ithalat eğilimine bağlı olarak ithalatına (1) daraltıcı etkisi; ABD ithalatındaki daralmanın da ABD’nin partneri ülkelerde (örneğin AB’de) ihracatı azaltması (2) ve AB ihracatının azalması da harcama yoluyla milli gelir kaleminde sızıntı gerçekleştirerek AB’nin gelirini azaltması (3) şeklinde ortaya çıkan etkiler, “*yayılma/bulaşma/domino etkisi*”ni ifade etmektedir. AB’nin gelirindeki azalma da AB’nin ithalatında azalışa yol açması (4), AB ithalatındaki azalışın ise AB’nin partneri ülkede (örneğin ABD’de) ihracatı azaltması (5) ve ABD ihracatındaki azalmanın da ABD ulusal gelirini azaltması (6) ise “*bulaşmanın derinleşme etkisi*”ni göstermektedir.

Şekil 1: Bulaşma Etkilerinin Şematik Gösterimi

Yayıma etkilerinin daha çok olumsuz olgularda ortaya çıktığı; buna karşılık olumlu yönde hareketleri içeren, örneğin yapısal reforma giden bir ülkenin kendi bünyesinde yaşadığı iyileşmenin diğer ülkeler üzerine olumlu etkiler doğurmadığı ileri sürülmektedir. Olumlu yönde yayılma etkilerinin ortaya çıkmasında uluslararası ticaretin ekonomik reformların yayılmasında bir araç olmadığı; daha ziyade en önemli yayılma mekanizmasının coğrafi veya kültürel yakınlık olduğu ileri sürülmektedir (Gassebner vd., 2007).

Ekonomide domino etkilerine diğer bir örnek olarak AB krizi verilebilir: (i) Borç krizi – 2012-2013’de Yunanistan’da tahvil faizlerinin yükselmesi diğer Euro bölgesi ekonomilerinde tahvil getirilerinin de yükselmesine sebebiyet vermesi, (ii) 2007/2008 Kredi krizi – ABD’deki finansal sıkıntının dünyaya ve tüm bankalara yayılması, (iii) 1997 Devalüasyonu – G. Kore’deki para biriminin değer kaybı ile birlikte uluslararası yatırımcıların güveninin kaybolması ve Asya ekonomilerinde benzer para birimlerini satmaları, (iv) Olumsuz bölgesel çarpan etkisi – Büyük bir üretici firmanın kapanmasına paralel olarak işsizliği ve dış göçü tetiklemesi. Aşağıdaki şekilde 2011’de Yunanistan’da başlayan tahvil satışlarının domino etkisi olarak ifade edilen yapıda AB bölgesine yayılışı resmedilmiştir (Pettinger, 2018).

Kaynak: ECB'den aktaran Pettinger, 2018.

Şekil 2: AB Tahvil Getirileri

İlk etapta yatırımcıların Yunanistan tahvillerini satmaya başlamaları ile birlikte bu ülke tahvil faizleri hızlıca yükselmiştir (Ocak 2012’de %25’in de üzerine yükselmiştir ve burada ona yer verilmemiştir). İrlanda, İspanya ve İtalya ile Almanya, Fransa ve İngiltere’den oluşan iki ülke grubunda tahvil getirileri oldukça dar bir marjda, yani %3.5 ila %5 marjında iken, Yunanistan’da tetiklenen yapı, marjın üst yapısında olan ülkelerde faizlerin daha hızlıca yükselmesine yol açmıştır. Böylece yatırım duyarlılığı ya da risk düzeyi yüksek ülkelere Yunanistan’daki kriz tahvil satışlarını tetiklemiş, yani kırılma düzeyi yüksek AB bölgesi ekonomilerinde de benzeri satış eğilimlerini artırıcı rol oynamış ve bu eğilim giderek derinleşen bir seyir izlemiştir. Şekilde de görüldüğü üzere kırılma düzeyi en yüksek İrlanda, İspanya ve İtalya’da oldukça yüksek; buna karşılık kırılma düzeyi düşük Almanya, Fransa ve İngiltere’de ise kısmen bir yükseliş yaşanmıştır.

3. Yayılma Etkileri Üzerine Literatür İncelemesi

Ekonomik ve finansal krizler ve bunların yayılma etkileri ile ilgili olarak yaygın bir literatür oluşmaya başlamıştır. Literatür incelemelerinde reel kesimdeki krizin finansa ve finans kesimindeki krizin de reel kesime mutlak anlamda yansımaları olabilmektedir. Aşağıda ilke olarak reel ekonomide ortaya çıkan krizlerin yayılma mekanizmalarını ele alan literatüre yer verilmiş ve bu çerçevede 2007-2008 ABD finans krizinin ABD, Brezilya, Almanya, Rusya ve Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ve işsizlik üzerine, yani reel ekonomik unsurlara yansımaları resmedilmeye çalışılmıştır. Bu kısmın devamında da finans krizlerinin yayılma mekanizmalarını ele alan literatüre yer verilerek yine ABD finans krizinin ABD, Brezilya, Almanya, Rusya ve Türkiye borsalarına yansımaları gösterilmeye çalışılmıştır.

3.1. Reel Ekonomik Krizler ve Yayılma

Bir ülkede reel ekonomide meydana gelen olumsuz bir şokun onun hem ekonomik hem de coğrafi-kültürel yakınlıkta bulunduğu ekonomiler üzerine yansımaları olduğu yaygın kabul görmektedir. Aşağıda konu ile ilgili olarak gerek ülke bazında, gerekse sektör bazında meydana gelen olumsuz şokların ilişkili olunan ülke ve sektörler üzerine yansımalarını ele alan ampirik literatür özetlenmeye çalışılmıştır.

Contreras ve Fagiolo (2014) tarafından yapılan çalışmada, 22 AB ülkesi için girdi-çıkıtı tablolarından hareketle krizin ülkeler ve sektörler bazında yansımaları ele alınmıştır. Krizin finansal boyutta olmasına karşılık, girdi-çıkıtı ilişkileri yoluyla diğer sektörler üzerine bulaşması ancak diğer sektörlerin finansal sektörle yoğunluk derecesine bağlı olacağı düşünülerek, girdi-çıkıtı analiziyle ve ileri-geri bağlantılar yoluyla bulaşma etkilerini ortaya konulacağı düşünülmüştür. Çalışmada bir ülke (sektör) ağında ne kadar merkezi konumda bulunuyorsa, kendisinde meydana gelen sıkıntının etkilerinin de o nispette daha büyük olduğu ve buna bağlı olarak çevrede yer alan ülkelere (sektörlere) etkilerinin de o kadar yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Andritzky vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada Çin ekonomisindeki gelişmelerin yayılma etkileri girdi-çıkıtı analizleri ile tahmin edilmesi yoluna gidilmiştir. Yayılma etkileri mekanizmasının ticaretin GSYİH içindeki payının büyüklüğü ve çarpan etkileri ile ilişkilendirildiği çalışmada, ticaretin diğer sektörler ve ülkeler üzerine yansımalarını ortaya koymayı amaçlanmış ve böylece Çin ekonomisinde yatırımdan tüketime kaymanın olası etkileri

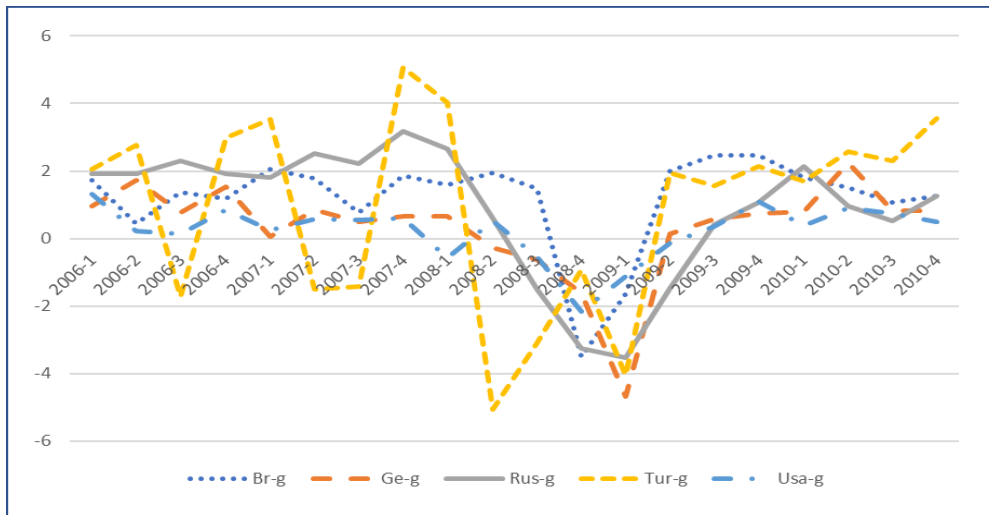
ele alınmıştır. 1995-2011 arası dönem için 40 ülke ve 35 sektör incelemeye tabi tutulmuştur. Yayılma etkilerinin doğrudan ticaret kalemleri yoluyla Çin'in karşı ülkeyi ve oradan da dünya üzerine etkiler doğurduğu; buna karşılık dolaylı etkilerin ise yine karşı ülkeye doğrudan etkiler yanında Çin'in dünyaya ve oradan da karşı ülkeye etkilerinin olacağı şeklindeki hipotez araştırılmıştır. Elde edilen bulgularda talepte meydana gelen %1'lik azalmanın yarattığı etkiler açısından hem doğrudan hem de dolaylı etkiler bakımından ilk etapta Çin ekonomisinde daha derin etkiler yarattığı ve devamında da Asya ülkelerine olumsuz yansımalar doğurduğu belirlenmiştir. Çin özelinde Asya ekonomileri üzerine ortaya çıkan yayılma etkisinin daha çok ticari ilişkiler kanalıyla gerçekleştiği ortaya koyulmuştur. Benzeri bir şokun ABD kaynaklı olması halinde ise bunun yine ABD ekonomisi ile Çin ve dünya ekonomisi üzerine dolaylı etkilerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Izquierdo vd. (2019), sektöre özgü bulaşmanın İspanya'da girdi-çıkı ilişkileri yoluyla yayılmasını ele aldıkları çalışmada alt (üreticilerden tüketicilere) ve üst (tüketicilerden üreticilere) arasındaki ayırımı ortaya koymaya çalışmışlardır. Böylece endüstriye özgü yurtiçi çarpan hesaplaması ve 2014 yılı için ulusal girdi-çıkı tabloları kullanarak diğer ülkelere İspanyol üretiminin yayılma özellikleri mukayesesi yapılmıştır. Elde edilen bulgularda İspanya'da elektrik sektörünün diğer Avrupa ülkelerine göre en sistemik endüstri olduğu ortaya koyulurken, yayılmanın en fazla Almanya üzerine yansımalarının olduğu tespit edilmiştir. Mikro bazda yayılma etkilerinin Belçika'da firmalar özelinde yapılan araştırmada, kredi kayıtları, firmalar arası işlemler ve uluslararası ticaret verilerini kullanan Dewachter vd. (2018), kredilerin üretim sürecinde hayati öneme sahip olduğundan hareketle bireysel firmaların kredi temininde ortaya çıkacak şokların bu üretim ağına bulaşmaya yol açacağına dair düşüncüyü inceleme konusu yapmışlardır. ML uzaysal ekonometrik tekniklerle firma düzeyinde performanslar incelenmiştir. Elde edilen bulgularda kredi arz şoklarının firma üretimlerinin %61 düzeyinde etkilediği tespit edilmiştir.

Kashiwagi vd. (2018) 10 binden fazla firma verilerini kullanarak doğal bozucular olarak ekonomik şokların küresel arz zinciri yoluyla bozucu etkilerini inceleme konusu yapmışlardır. 2011 yılı verileri ile ABD, Avrupa ve Asya kökenli 110.313 firma ve 66.553 arz zinciri ile bağlı olanlar inceleme konusu yapılmış ve büyüme formu kapsamında bulaşma etkileri EKK ve sağlamlık testleri ile tahmini yapılmıştır. Araştırma yayılmanın uluslararası boyutta olan literatürüne karşılık, ülke içi boyutunun da olduğunu ortaya koyması bakımından ilklerendir. Bulgularda firmaların özellikle uluslararasılaşmış boyutta olanlarda yayılma etkisinin daha çabuk gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Inoue ve Todo (2019) Japonya'da firma bazında cari arz zinciri kullanılarak olumsuz arz şoklarının yayılma etkilerini simülasyon teknikleri kullanarak belirlemeye çalışmışlardır. 2011 yılı için her bir firma için arz ediciler ile müşterileri olduğu bilgisinden hareketle 190 temel sektör ve 24 bağlantının olduğu set dikkate alınmıştır. Elde edilen bulgularda ağdaki bulaşmanın özelliğinin kısa dönemde yayılmayı etkilediğini ve bunun da küçük firmalarda daha hızlı gerçekleştiğini; uzun dönemde ise bulaşma etkilerine bağlı olarak toplam kayıpların daha üst düzeyde ve bunun da kırsaldaki firmalardan ziyade kentsel alandakilerde ortaya çıktığını tespit etmiştir.

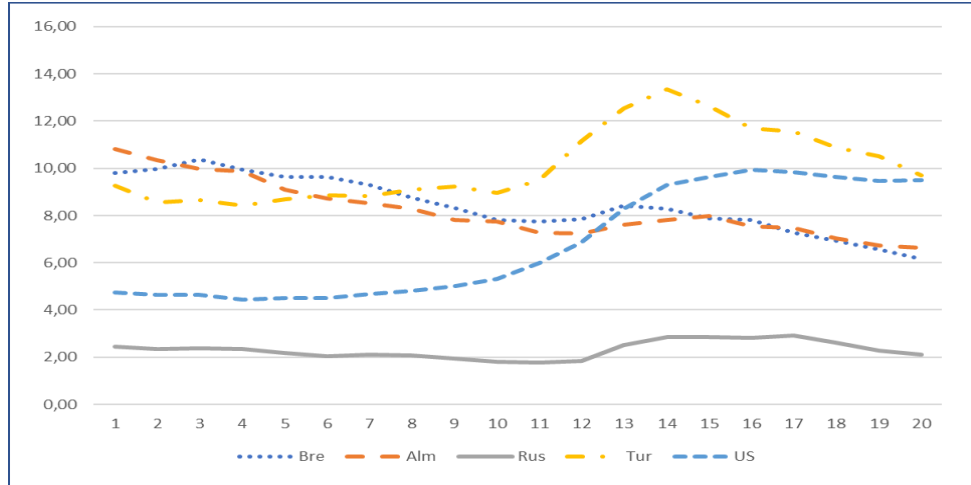
Literatür incelemelerinde gerek ülke, gerekse sektör bazında reel ekonomi, yani arz ve talep boyutlarında meydana gelen daralmaların partner ülke(ler) veya sektör(ler)de de daralmaları tetiklediğini belirleyen çalışmalar dikkat çekmektedir. Bu çerçevede ABD menşeli 2007-2008 krizinin Türkiye ekonomisine yansımaları şüphesiz bulaşma etkilerinin varlığını ortaya koyabilmektedir. Ancak, Türkiye ekonomisinin dünyanın en büyük ekonomisindeki olumsuzluklardan etkilenme derecesinin düşük kalması kuvvetle muhtemeldir. Zira yayılma literatürü, Türkiye ekonomisine sirayet edecek bozulmalarda ekonomik ve coğrafi yakınlığın daha güçlü etkileri olacağına işaret etmektedir. Dolayısıyla ABD menşeli krizin ekonomik açıdan kırılgan olan Brezilya ve Rusya ya da yakın ilişki içinde bulunan Rusya ve Almanya üzerinden senkronize hareketi kuvvetle muhtemel olacaktır. Aşağıdaki şekilde üçer aylık dönemler itibarıyla ABD, Brezilya, Alma, Rusya ve Türkiye ekonomisinde büyüme rakamları verilmiştir.

Şekil 3: Ekonomik Büyüme (2006:I-2010:IV)

Şekil incelendiğinde, büyüme rakamlarında oynaklığın en fazla olduğu ülke Türkiye'dir ve krizde en yüksek oranlı düşüşü de Türkiye ile Brezilya ve Rusya ekonomileri yaşamıştır. Buna karşılık ABD ve Almanya ekonomisinde oynaklık derecesi düşük olmasına karşılık finansal krizi takiben ekonomide küçülmelerin ilk etapta ABD ekonomisinde ve hemen devamında da Türkiye ekonomisinde daha dramatik bir şekilde yaşandığı gözlenirken, büyüme formunun "V eğrisi" şeklindeki yapısının Türkiye ekonomisinde çift dalga şeklinde, yani "W eğrisi" şeklinde bir seyir izlediği dikkat çekmektedir. Büyüme rakamlarındaki aşağı doğru salınımın ise finans kriz sonrası dönemlerde gerçekleştiği söylenebilir. Bu yönüyle büyüme rakamlarında ortaya çıkan olumsuzluklar, finans krizi sonrasında kendini hissettirmekte ve dolayısıyla finans krizinin gecikmeli yansımalarının büyüme rakamlarında ortaya çıktığı dikkat çekmektedir. Aşağıdaki şekilde ise ele alınan ülkelerde işsizlik oranlarındaki zamana bağlı değişim verilmiştir.

Şekil 4: İşsizlik Rakamları (2006:I-2010:IV)

İşsizlik rakamlarındaki oynaklık nispeti büyüme rakamları kadar olmamakla birlikte, ABD’de kriz öncesinde başlayan işsizlik oranlarındaki yükselişin kriz ile birlikte daha da tırmanış gösterdiği dikkat çekmektedir ki, bu yönüyle işsizlik rakamları adeta krizin öncü göstergesi konumundadır.

3.2. Borsa Krizleri ve Yayılma

Finansal bulaşma üzerine çok sayıda teorik ve ampirik literatür bulunmaktadır. Konuyla ilgili daha çoğu yerli olmak üzere yabancı çalışmaları da içeren kapsamlı özetleme Değirmenci (2017) tarafından yapılmıştır. Bu literatür incelemelerinde analiz yöntemi olarak korelasyon, eş-bütünleşme ve ARCH-GARCH modelleri ve türevleri kapsamında yöntemler kullanıldığına işaret edilmiştir. Bulgularda yayılma etkilerinin varlığı tespit edilmiş; ancak bulaşmanın olmadığına dair çalışmaların ise gerek yöntem, gerek dönem ve gerekse ülke yapısına göre farklılık göstermesinden kaynaklandığına işaret edilmiştir. Diğer taraftan ABD hisse senedi piyasasının diğer ülke piyasaları üzerinde en etkili hisse senedi piyasası olduğuna vurgu yapılmıştır. Değirmenci’nin bu özet çalışmasına ilaveten aşağıda konu ile ilgili yerli ve yabancı literatürden örneklere de yer verilmiştir.

Jaccard (2018), finansal şokların reel ekonomi üzerine yansımaları ve dolayısıyla yayılma etkilerinin incelediği çalışmada söz konusu ilişkileri neoklasik büyüme modeli (üretim tüketim, yatırım, çalışma saatleri, ücretler, varlık fiyatları, varlık getirileri, güvenli varlık getirileri, riskten kaçınma oranı) çerçevesinde panel veri analizleri ile ele almıştır. Burada 2007-2009 suresi boyunca Euro bölgesindeki finansal krizlerin birlikte hareket ettiği ortaya koyulurken, ekonomideki aktörlerin tüketim harcamalarını finanse etme yeteneklerini etkileyerek finansal fraksiyonların güvenli varlıklara olan talebini arttırdığı belirlenmiştir. Ayrıca şokların standart varlık fiyatlamaya bulmacası kadar konjonktürel dalgalanmaları açıklayabilen toplam riskin makul bir kaynağı olduğunu ve dolayısıyla büyüme modelinde konjonktürel dalgalanmaların da refah maliyetlerini artırdığı gözlenmiştir.

Bayramoğlu ve Abasız (2017) tarafından yapılan çalışmada, Morgan Stanley Capital International (MSCI) veri tabanından elde edilen dört gelişmekte olan ülkenin (Brezilya, Meksika, Rusya ve Türkiye) borsa endeksi ile bir genel endeks (MSCI EM Index)

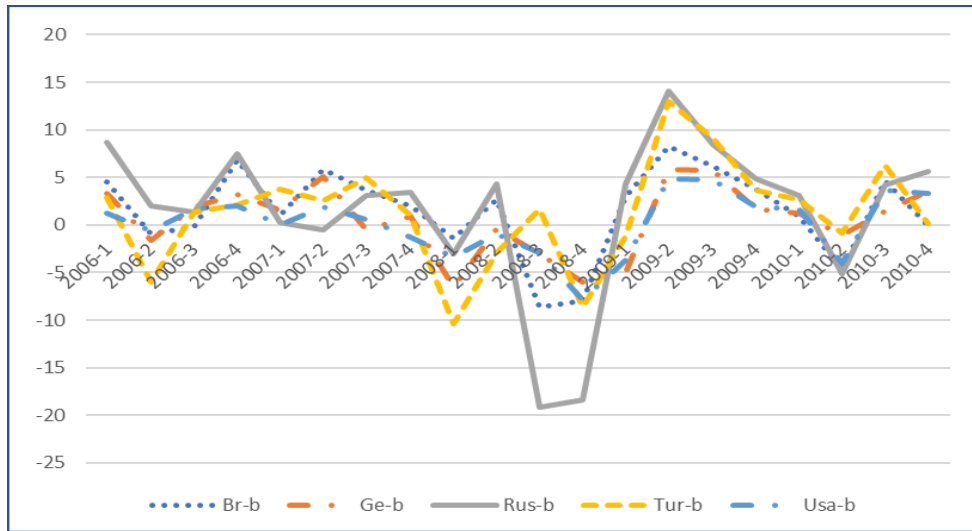
kullanılmıştır. 12.02.2013-30.12.2016 dönemini kapsayan çalışmada hem piyasalar arasındaki etkileşimi dikkate alması hem de piyasaları yönlendirme potansiyeline sahip borsaların karşılıklı etkileşimi sonucu ortaya çıkan öncül ve ardıl (lead-lag) ilişkileri VAR-EGARCH ile modellenmiştir. Elde edilen bulgularda EM Index'inin tüm piyasaları gecikmeli olarak etkilemesi bakımından öncül piyasa olduğu kabul edilmiş ve bu endeksin sadece Brezilya'yı etkilediği ve etkilendiği tespit edilirken, diğer üç ülkenin EM Index'ten etkilendiği gözlenmiştir. Kocabıyık ve Kalaycı (2014) G-8 ülkeleri borsa endeksleri ile İMKB100 arasındaki etkileşimi araştırdıkları çalışmada 2003:11-2012:02 arası dönem için günlük ve haftalık veriler kullanmışlardır. Eş-bütünleşme testi ve buna bağlı olarak hata düzeltme modeline göre Almanya, İtalya, Fransa ve Japonya borsaları arasında etkileşimin olduğu tespit edilirken, İMKB100 endeksinin G-8 ülke borsaları ile herhangi bir uzun dönemli ilişkisinin olmadığı belirlenmiştir. Armada vd. (2011) gelişmiş (Portekiz, İspanya, İrlanda, Yunanistan, Fransa, İngiltere Almanya, ABD ve Japonya) ülkelerin borsalarında finansal krizlerin yayılma etkilerini araştırdıkları çalışmada korelasyon testleri, Kolmogorov-Smirnov testi, uç değer testi ve Eş-bütünleşik VAR modelleri tahminine dayalı testler kullanmışlardır. 1993:01/05-2004:11/25 arası dönem için yapılan analizlerde yayılma etkilerinin varlığı üzerine Asya krizi, Rusya krizi ve 11 Eylül krizine yönelik olarak bulgular yakalamışlar iken, Brezilya, Meksika ve Arjantin krizlerinin ise sınırlı ölçüde yayılmayı ortaya çıkardığı belirlenmesinde bulunmuşlardır.

Atakan vd. (2010) Türkiye'de döviz kurları, borsa endeksleri ve faiz oranları ile ABD borsa (VIX) oynaklığını ele aldığı çalışmanın analizleri 2004:04/01-2009:11:20 arası dönemi kapsamıştır. Nedensellik testi ve VAR analizlerinin yapıldığı çalışmada VIX'den BİST100'e doğru nedensellik ilişkisi yakalanmış, VAR analizinde de güçlü yayılma etkilerinin varlığı teyit edilmiştir. Talbi vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada 63 yükselen ekonomi ve gelişmiş ülkede ABD subprime, yani düşük gelir gruplarının kredibilitesinin düşük olması nedeniyle riskli ve yüksek faizli kredilerin geri dönüşünden kaynaklanan krizin yayılma etkilerinin analiz etmişlerdir. 2003:01/02-2013:12/31 arası dönem için DCC-MGARCH analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgularda ABD kökenli mortgage krizinin gelişmiş ülkelerde çok güçlü bir şekilde yayıldığı ve bunun yükselen ekonomiler bağlamında da paralellik arz ettiği tespit edilmiştir. Yayılmanın varlığını da para politikası, risk ölçümü, varlık fiyatlaması ve portföy tahsisi için önemli olmasından kaynaklandığına işaret etmişlerdir.

Sadeghzadeh Emsen ve Aksu (2020) tarafından yapılan çalışmada ABD ekonomisi bazlı belirsizlik endeksi ile Borsa İstanbul100 endeksi arasındaki ilişkiler 1998:01-2018:12 arası dönem için ARDL ve NARDL boyutuyla araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarında simetrik değil, asimetrik ilişkilerin varlığı belirlenmiştir. Buna göre her iki değişken arasındaki ilişkilerde uzun dönemde belirsizlik endeksindeki pozitif ve negatif şokların borsa endeksini ters yönde etkilediği, yani belirsizlik endeksindeki artışların borsadan çıkışları tetikleyerek farklı yatırım araçlarına doğru ikame etkisi doğurduğu gözlenmiştir. Gerni vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada 1997:01-2019:11 arası dönem için belirsizlik endeksi, ABD S&P, endeksi, Türkiye reel kur ve nominal dolar kuru ile reelleştirilmiş BİST100 endeksi arasındaki ilişkilerin bulaşma mantığı ile hareket edip etmediği VAR analizleri ile incelenmiştir. Elde edilen bulgularda belirsizlik endeksinden S&P endeksine, S&P endeksinden reel kura ve reel kurdan da

BİST100'e doğru etkilerin olduğu tespit edilmiş ve bu sonuçlar, bulaşmanın dolaylı mekanizmalar yoluyla ortaya çıktığına dair hipotezi teyit etmiştir. Özer (2017) tarafından yapılan çalışmada petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasındaki oynaklığın yayılma etkileri incelenmiştir. Araştırmada gelişmiş ülkeleri temsilen Amerika, İngiltere, Japonya ve Almanya; gelişmekte olan ülkeleri temsilen de Türkiye, Meksika, Hindistan ve Brezilya borsaları ile Brent petrol fiyatları alınmıştır. 2006-2016 arası dönem için günlük verilerin kullanıldığı çalışmada VAR-GARCH modeli uygulanmıştır. Bulgularda petrol gelirlerinin Meksika hariç tüm ülkelerde anlamlı olduğu ve bu anlamlılığın da ABD ve İngiltere için pozitif; kalan ülkeler için negatif etkilerinin olduğu gözlenmiştir. Özetle yapılan analizlerde petrol şoklarının özellikle petrole bağımlılığı yüksek olan ülkelerin borsalarında oynaklığı tetiklediği ve bunun bulaşma etkilerine yol açtığı belirlenmiştir.

Ebrahim (2000) tarafından yapılan çalışmada ABD doları/Kanada doları, ABD doları/Alman markı ve ABD doları/Japon yeni kurlarında geçişkenlikler ve bunun ilgili ülke para piyasaları arasındaki etkileşimini ele aldığı çalışmada genelleştirilmiş otoregresif koşullu varyans (GARCH) analizine gitmiştir. Üç kurun günlük getirileri ile 90 günlük Eurodollar, Euro Canada, Euromark ve Euroyen mevduatları inceleme konusu yapılmıştır. Her üç modelde de güçlü oynaklık yayılmalarının varlığı piyasaların büyüklüğü ölçüsünde ortaya çıktığını tespit etmiştir. Literatür özetlerinden de görüldüğü üzere finansal piyasalarda bulaşma etkilerinin genel anlamda ortaya çıktığı, ancak bunun da daha çok olumsuzluklarla birlikte ortaya çıktığı ve istisnai olarak olumlu havalarda da kendini gösterdiği şeklindedir. İlâveten finansal yayılmanın ülkeler arasındaki iktisadi ve coğrafi yakınlık boyutunda daha etkili olduğuna dair bulgular elde edilmiştir. 2007-2008 ABD menşeli finans krizinin Brezilya, Almanya, Rusya ve Türkiye ekonomisindeki değişim oranları ise aşağıdaki şekilde verilmiştir.

Şekil 5: Borsa Endekslerinde Değişimler (2006:I-2010:IV)

ABD ekonomisinde 2007'nin son çeyreğinde ortaya çıkan finans krizinin adeta eşanlı olarak Almanya, Rusya, Brezilya ve Türkiye borsalarında düşüşü beraberinde getirdiği gözlenirken, bu ülkeler arasında en dramatik düşüşün Türkiye borsasında yaşandığı dikkat çekmektedir. Rusya dışındaki ülkelerde borsada yükseliş trendi 2008:II ve 2008:III dönemlerinde

başladığında, Rusya borsasında en sert düşüşün varlığı müşahade edilmektedir. Bu grafikte finans krizinin de Türkiye'deki reel ekonomik krizi/ekonomik büyümedeki düşüşü gösteren salınma benzer biçimde tüm ülkeler için "W eğrisi" şeklinde bir yol izlediği; benzer şekilde iyileşmelerin de adeta eşanlı ortaya çıktığı görülmekte ve adeta bir tür senkronize hareketin varlığından söz edilebilmektedir.

4. Metodoloji ve Bulgular

ABD borsasının özellikle 2007 sonu ve 2008'de izlediği yolu takip eden ülke ekonomilerinin varlığı dikkat çekmiş ve bu yönüyle adeta "ABD hapşırınca, AB nezle olur" şeklinde yayılma olgusunu özetleyen mekanizma gerçekleşir olmaktadır. Bu yönüyle BİST100 endeksinin de kuvvetle muhtemel ABD borsasından doğrudan etkilenme olasılığı söz konusudur. Ancak, ABD ekonomisi özelinde güçlü bir sinyali niteliği konumunda bulunan küresel belirsizlik endeksinin Türkiye ekonomisinde finansal açıdan güçlü bir bağlantı vermemesi (bkz. Sadeghzadeh Emsen ve Aksu, 2020) ve benzeşik olguyu belirsizlik endeksinden S&P'a, S&P'dan Türkiye'de reel kura ve reel kurdan da BİST100'e etkiler doğuracak şekilde ele alan çalışmada (bkz. Gerni vd., 2020) dolaylı etkilerin varlığı, borsalar arasındaki geçişkenliğin hem coğrafi, hem gelişmişlik hem de kırılabilirlik açısından ülkelerin incelenmesini ilginç kılacağı düşünülmüştür. Bu çerçevede ekonomik gelişmişlik ve ilişkiler bağlamında ABD S&P'den Almanya borsasına ve buradan da BİST100'e; yine kırılabilirlik açısından da ABD S&P'den Brezilya ve Rusya borsasına ve buradan da BİST100'e etkiler doğurması beklenir olmuştur. Burada sayılan değişkenler arasındaki etkileşimlerin ise ABD S&P'den Almanya borsasına ve buradan BİST100'e; ABD S&P'den Brezilya ve Rusya borsasına ve buradan da BİST100'e şeklindeki silsilenin olacağı düşünüldüğünde, buna uygun analiz yöntemi olarak da vektör oto regresif (VAR) analizlerine gidilmesinin daha makul olacağı söylenebilir. Ayrıca VAR analizinde her bir değişken hem bağımlı değişken olarak diğer değişkenlerden etkilenme hem de bağımsız değişken olarak da diğer değişkenleri etkileme gücünü bulunmaktadır.

Diğer bir ifadeyle VAR analizi değişkenler sistemi üzerine tesadüfi bozucuların dinamik etkilerini analiz etmek için yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. VAR yaklaşımı sistemde içsel değişkenlerin tümünün gecikmeli değerlerinin bir fonksiyonu olarak sistemde her içsel değişkeni modeller. Oysa yaygın ekonometrik modellemelerde bağımlı değişkeni açıklamak üzere açıklayıcı değişkenleri modeller iken, VAR sistemi yardımıyla bağımlı değişken de bağımsız değişken fonksiyonu üstlenebilmektedir. Diğer taraftan simultane eşitlikli modeller onların içsel ve dışsal olduğunu tanımlama gerekliliği duyar ki, bu dezavantajları VAR yaklaşımı elimine eder. Bu yönüyle VAR modeliyle eşanlı denklem modellerinde değişkenlerin bir kısmının içsel ve bir kısmının da dışsal ya da önceden belirlenmiş değişkenler olarak ele alınmasından kaynaklanan tanımlama problemini ortadan kaldırır (Emsen, 2003: 201).

Çalışmada ABD borsasının diğer borsalara ve bu yolla da Türkiye borsasına etkileri araştırılması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede incelemeye alınan 5 ülke borsasındaki değişim değerleri dikkate alınarak 1997:01-2019:12 arası dönemde borsalardaki değişim oranları alınmıştır. Çalışmada ele alınan değişkenler ve bunların kısaltılmış şekilleri de şu şekildedir: ABD S&P USAB, Almanya borsası GEB, Brezilya borsası BRB, Rusya borsası RUSB ve

BİST100 TURB şeklindedir. Çalışmada ilk etapta ABD S&P'in Almanya, Brezilya, Rusya ve Türkiye borsası üzerine etkilerine ilişkin korelasyon test sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Ülke Borsaları Korelasyon İlişkileri

	USAB	TURB	RUSB	GEB	BRB
USAB	1.0000	0.4251	0.5253	0.78025	0.6067
TURB	0.4251	1.0000	0.5091	0.4784	0.4576
RUSB	0.5253	0.5091	1.0000	0.4645	0.6207
GEB	0.7802	0.4784	0.4645	1.0000	0.5648
BRB	0.6067	0.4576	0.6207	0.5648	1.0000

Burada inceleme konusu yapılan ülke borsaları arasında korelasyon ilişkileri incelendiğinde, ABD borsası ile en yüksek korelasyon ilişkisi yaşayan ülke borsası Almanya borsasıdır. Bunu sırasıyla Brezilya, Rusya ve Türkiye borsası takip etmektedir. Diğer taraftan Türkiye borsası da en fazla Rusya borsası ile korelasyon ilişkisi içerisinde iken, bunu sırasıyla Almanya, Brezilya ve ABD borsası takip etmektedir. Bu veriler, borsalar arasındaki bulaşma etkilerinin ekonomik ilişki ve benzeşiklik boyutuna ve buna ilaveten coğrafi yakınlığa bağlı olduğuna işaret etmektedir. Çalışmada VAR analizleri için değişkenlerin en dışsaldan en içsele doğru sıralamasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu da konuyla ilgili olarak ekonomi teorisinin önsel bakış açısıyla, yani coğrafi ve ekonomik benzeşiklik boyutlarıyla belirlenmesi düşüncesinin yanı sıra yapılan korelasyon testlerinden hareketle de sıralanması yoluna gidilmiştir. Dolayısıyla en dışsal olarak ABD S&P ve en içsel olarak da BİST100 alınmıştır. Almanya, Brezilya ve Rusya'nın sıralanmaları da hem teorik hem de korelasyon ilişkilerinden hareketle sıralanmıştır. Diğer taraftan çalışmada kullanılan veriler zaman serisi niteliği taşıması nedeniyle analizlere gitmeden önce serilerin durağanlığının belirlenmesine ihtiyaç vardır. Zira serilerin durağan olmaması halinde bu türden serilerle analizler yapıldığında, düzmece/sahte tahminci olasılığı ile karşı karşıya gelinir ki, bu durum da sağlıklı bir tahminde bulunulmadığı ve dolayısıyla sonuçlara dayalı olarak politika çıkarımlarında bulunmanın güven verici olmaktan uzak kaldığına işaret eder. Bu beş ülke borsa değişim değerlerine ilişkin olarak serilerin durağanlığı ADF birim kök testleri ile yapılmış olup test sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Değişkenlerin Seviye Değerlerinde ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	t-değeri	%1 t kritik değeri
USAB	15.853	-3.991
GEB	-15.706	-3.991
BRB	-16.039	-3.991
RUSB	-13.961	-3.991
TURB	-15.853	-3.991

Birim kök test sınamalarında ele alınan beş ülkeye ilişkin borsa değerlerindeki değişime ilişkin verilerin %1 önem seviyesinde seviye değerlerinde durağan olduğu gözükmemektedir. Serilerin seviye değerlerinde durağan olması, analizlerde de seviye değerlerinin kullanılmasına imkan sağlamaktadır. USAB'da meydana gelen değişmelerin yaratacağı domino etkilerinin ekonomik yakınlık açısından GEB ve coğrafi yakınlık açısından da BRB'yi etkileyeceği; diğer taraftan

TURB'nin USAB'den dolayı mekanizmalar yoluyla etkileneceği hipotezi kurulmuştur. Bu çerçevede USAB'den etkilenen GEB kanalıyla TURB'nin etkileneceği düşünülmektedir. Benzer şekilde USAB'nin coğrafi yakınlıkla BERB'yi etkilemesi ve BERB'nin de kırılabilirlik açısından RUSB ve oradan da TURB üzerine etkiler yaratması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla USAB'den GEB ve BRB'ye, BRB'den RUSB'ye, GEB ve RUSB'den de TURB'ye olacak şekilde bir VAR modelinin inşa edilmesi düşünülmüştür. VAR analizleri için değişkenlerin gecikme uzunluklarının tespitine ihtiyaç vardır. Gecikme uzunluklarının birtakım kriterlere göre belirlendiği sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3: Gecikme Uzunluklarının Seçimi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-4270.0	NA	80008211	32.38702	32.45475*	32.41424*
1	-4240.6	57.44648	77393392*	32.35376*	32.76012	32.51705
2	-4223.0	33.73783	81871133	32.40980	33.15479	32.70916
3	-4198.4	46.30945	82130631	32.41246	33.49608	32.84790
4	-4183.1	28.24043	88449314	32.48564	33.90789	33.05715
5	-4172.6	18.85242	98902090	32.59582	34.35671	33.30340
6	-4158.9	24.22060	1.08e+08	32.68127	34.78078	33.52492
7	-4132.5	45.48978	1.07e+08	32.67114	35.10929	33.65087
8	-4119.2	22.58797	1.18e+08	32.75925	35.53602	33.87504
9	-4108.3	18.02204	1.32e+08	32.86597	35.98138	34.11784
10	-4080.4	45.02114	1.30e+08	32.84400	36.29804	34.23194
11	-4061.7	29.39029	1.37e+08	32.89209	36.68477	34.41610
12	-4034.7	41.57541*	1.36e+08	32.87668	37.00799	34.53676

Not: * işareti ilgili kriterce uygun gecikme uzunluğunu gösterir.

Gecikme uzunluğunun uzun olanı ile sapmasızlık; kısa olanında ise tutarlılık ön plana çıkmaktadır. Burada sadece LR'de 12 gecikme; buna karşılık SC ve HQ'de 0, FPE ve AIC'de ise 1 gecikme uzunluğunun olduğu tespit edilmiş ve burada VAR analizleri için de 1 gecikme uzunluğunun alınması uygun bulunmuştur. VAR yaklaşımı 1980'de Sims tarafından geliştirilen bir yaklaşım olup bu yaklaşım yapısal olmayan VAR yöntemi olarak tanımlanmıştır. Sims'in bakış açısında içsel ve dışsal değişken ayırımına karşı çıkış söz konusu olup, modelde yer alan her değişkenin bir diğer değişkeni etkileyeceği ve bu değişkenlerin de diğer değişkenleri etkileyeceği ileri sürmüştür. Bu çerçevede VAR modellemesi ile her bir değişkenin hem kendi hem de diğer değişkenlerin gecikmeli değerleriyle regresyonu söz konusu olmakta ve böylece değişkenler arasında tek yönlü ilişkiler değil, ileri geri bağlantılar ortaya çıkarılmış olmaktadır. Aşağıdaki tabloda ise VAR tahmin sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 4: VAR Tahmin Sonuçları

	USAB	GEB	BRB	RUSB	TURB
USAB(-1)	0.045349 (0.10394) [0.43630]	0.197161 (0.14606) [1.34983]	0.144868 (0.19659) [0.73690]	-0.122780 (0.28141) [-0.43630]	0.174994 (0.28437) [0.61537]
GEB(-1)	0.011068 (0.07157) [0.15464]	-0.121110 (0.10058) [-1.20412]	-0.145255 (0.13537) [-1.07299]	0.053123 (0.19378) [0.27414]	-0.267120 (0.19582) [-1.36411]

BRB(-1)	0.017554 (0.04575) [0.38368]	0.094817 (0.06429) [1.47478]	0.056915 (0.08653) [0.65773]	0.438463 (0.12387) [3.53977]	0.378922 (0.12517) [3.02722]
RUSB(-1)	-0.029339 (0.02914) [-1.00684]	-0.036258 (0.04095) [-0.88547]	-0.048172 (0.05511) [-0.87406]	0.032783 (0.07889) [0.41555]	0.009514 (0.07972) [0.11934]
TURB(-1)	0.007197 (0.02553) [0.28184]	0.025136 (0.03588) [0.70055]	0.050522 (0.04829) [1.04614]	-0.040214 (0.06913) [-0.58172]	-0.083511 (0.06986) [-1.19545]
C	0.575575 (0.26694) [2.15616]	0.560159 (0.37512) [1.49328]	1.211360 (0.50489) [2.39927]	0.900354 (0.72272) [1.24579]	2.003597 (0.73033) [2.74343]
R ²	0.005734	0.024262	0.009230	0.083531	0.050798
Düzeltilmiş R ²	-0.012746	0.006126	-0.009186	0.066496	0.033155
F-istatistiği	0.310290	1.337770	0.501188	4.903557	2.879204
Log Likelihood	-789.9264	-883.4830	-965.1826	-1063.821	-1066.701
Akaike AIC	5.788556	6.468967	7.063146	7.780519	7.801463
Schwarz SC	5.867467	6.547879	7.142058	7.859431	7.880374

Not: Standart hatalar parantez içinde ve t-değerleri ise köşeli parantez içinde gösterilmiştir.

1 gecikmeli olarak yapılan ve böylece modelin tutarlılığına dikkat eden tahmin sonuçlarına göre TURB değişkeninin istatistiki açıdan en güçlü bir şekilde etkilendiği değişken BRB değişkenidir. Modelde kullanılan diğer değişkenler ise istatistiki açıdan anlam taşımamaktadır. Bu sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Türkiye ekonomisinin kırılganlık açısından kendine benzer bir ekonomik yapıya sahip Brezilya borsasından etkilenme düzeyinin yüksek olduğu dikkat çekmektedir.

Diğer taraftan varyans ayırma işlemi ise modelin hareketli ortalama sunumundan yola çıkarak varyans-kovaryans matrisini türetmektedir. Böylece varyans ayırma işlemi her bir değişkenin sistemdeki diğer değişkenlerin şoklarına ve kendi şoklarına isnat edilen değişimlerin her bir değişkenin kendi öngörüsündeki varyansın bir oranını yansıtmaktadır. Aşağıdaki tablolarda burada analize tabi tutulan değişkenlerin varyans ayırma sonuçları verilmiştir. Bu çerçevede ilk önce USAB değişkeninin varyans ayırma sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5: USAB Değişkeninin Varyans Ayırma İşlemi

USAB/Dönem	S.E.	USAB	GEB	BRB	RUSB	TURB
1	4.252225	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	4.268319	99.52028	0.060097	0.005108	0.403910	0.010600
3	4.328874	96.82318	1.898864	0.006053	0.876736	0.395171
4	4.417265	93.32075	2.508918	1.720604	1.257155	1.192573
5	4.450538	92.07845	2.870777	1.746904	2.124217	1.179647
6	4.457110	91.83346	2.942064	1.786625	2.129808	1.308041
7	4.459312	91.75351	2.944627	1.803023	2.145840	1.353001
8	4.462706	91.64572	2.940167	1.805925	2.186288	1.421902
9	4.464120	91.58882	2.939079	1.824356	2.222104	1.425640
10	4.464249	91.58421	2.939919	1.825503	2.221997	1.428373

USAB değişkeninin anlık değerinin yüksekliği, bu değişkenin cari diğer üç değişkenden asla etkilenmediğine işaret ederken, 10 gecikmeye kadarki süreçte ancak %91.6'ya kadar yine kendi gecikmeli değerlerinden etkilendiği gözükmüş ve çok az da olsa üçüncü gecikmeden itibaren GEB'in etkilerinin olduğu belirlenmesi yapılmıştır. Bu durum, finansal şoklar açısından gelişmişlik düzeyi yakın olanlar arasında etkileşimin olduğuna dair teoriyi destekler nitelik taşımaktadır. DSP değişkeninin varyans ayrıştırması sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 6: GEB Değişkeninin Varyans Ayrıştırması

GEB/Dönem	S.E.	USAB	GEB	BRB	RUSB	TURB
1	6.078458	62.61545	37.38455	0.000000	0.000000	0.000000
2	6.167634	62.06185	37.04259	0.394771	0.412558	0.088229
3	6.192909	61.55676	36.95931	0.415153	0.823048	0.245732
4	6.319179	59.41718	35.81918	2.211670	1.873824	0.678141
5	6.335027	59.14643	35.64375	2.211245	2.301738	0.696838
6	6.343189	58.99434	35.55764	2.212810	2.371485	0.863723
7	6.344350	58.97567	35.55326	2.222105	2.381177	0.867782
8	6.347223	58.94502	35.52299	2.220160	2.418223	0.893607
9	6.349374	58.90513	35.49915	2.239661	2.459398	0.896665
10	6.349423	58.90483	35.49863	2.240196	2.459361	0.896981

Burada GEB değişkeninin USAB gibi kendi gecikmelerinden etkilenmekten uzakta olduğu gözükmekte olup, GEB'in kendi gecikmelerinden etkilenme nispeti %37'lerdedir. Burada GEB'i çok güçlü bir şekilde USAB'ın etkilediği (%60'larda) dikkat çekmektedir. Dolayısıyla gelişmiş ülkeler arasında yayılma derecesinin varlığı dikkat çekerken, bunun da görece daha büyük olanın görece daha küçük olanı güçlü bir şekilde etkilediği gibi bir sonucun varlığı söz konusudur. BRB değişkenine ilişkin varyans ayrıştırması sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 7: BRB Değişkeninin Varyans Ayrıştırması

BRB/Dönem	S.E.	USAB	GEB	BRB	RUSB	TURB
1	8.237271	38.02941	1.424226	60.54637	0.000000	0.000000
2	8.283169	37.61500	2.041883	59.91640	0.187721	0.238997
3	8.318212	37.35660	2.257584	59.41333	0.352389	0.620098
4	8.417227	37.21610	2.452524	59.20560	0.425088	0.700682
5	8.448299	37.05789	2.521319	58.91936	0.718261	0.783170
6	8.458229	36.97174	2.518857	58.88520	0.809322	0.814883
7	8.461015	36.96252	2.529661	58.87068	0.816465	0.820677
8	8.462716	36.94767	2.545632	58.84704	0.817049	0.842616
9	8.465063	36.93175	2.548575	58.82354	0.847684	0.848449
10	8.465311	36.92965	2.548437	58.82307	0.850441	0.848406

BRB değişkeninin varyans ayrıştırması sonuçlarına göre bu değişken üzerine en güçlü etkiye sahip olan değişken USAB'dır. USAB'ın GEB'deki kadar olmasa da, BRB üzerine etkileri(%37'li bir oranda) bulunmaktadır. BRB'nin kendi iç dinamiklerinin etkisi ise %60'larda iken, GEB'den etkilenme derecesi ise %2'lerdedir ve RUSB ile TURB'den etkilenirliği ise yok denecek kadardır. Bu sonuçlar dikkate alındığında, BRB ile USAB arasındaki güçlü bağ, coğrafi yakınlığın finansal bulaşmada yayılma etkilerinin olduğuna dair

literatürü destekler niteliktedir. DBUSD değişkeninin varyans ayırmaştırması sonuçları da aşağıdaki tabloda resmedilmiştir.

Tablo 8: RUSB Değişkeninin Varyans Ayırmaştırması

RUS/Dönem	S.E.	USAB	GEB	BRB	RUSB	TURB
1	11.32995	29.41754	0.413014	16.45381	53.71563	0.000000
2	11.79941	29.75095	0.453114	19.89718	49.52643	0.372329
3	11.94676	29.49032	1.814137	19.61751	48.45107	0.626958
4	12.45459	27.53646	1.671606	22.57170	44.59680	3.623430
5	12.53441	27.18854	1.665039	23.18182	44.33770	3.626902
6	12.53960	27.16610	1.684051	23.16308	44.34385	3.642923
7	12.55518	27.26809	1.706753	23.11936	44.26758	3.638215
8	12.56537	27.22562	1.706150	23.18952	44.23164	3.647066
9	12.56636	27.22648	1.709882	23.18894	44.22794	3.646756
10	12.56737	27.22218	1.710205	23.18755	44.22574	3.654328

RUSB değişkeninin varyans ayırmaştırması sonuçlarında bu değişken kendi değerlerinden etkilenme derecesi %50'lerde iken, bunu en fazla USAB'm etkilediği ve bu etkilerin zamana bağlı olarak azaldığı gözükürken, BRB ve görece daha düşük düzeylerde de olsa TURB'un etkilerinin varlığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Rusya borsasının ABD borsasından etkilenirliğinin yanı sıra kırılgan ekonomilerden Brezilya ve bundan daha düşük nispetlerde de olsa Türkiye borsasından etkilendiği gözükmektedir. Son olarak TURB değişkeninin varyans ayırmaştırması sonuçları da aşağıdaki tabloda resmedilmiştir.

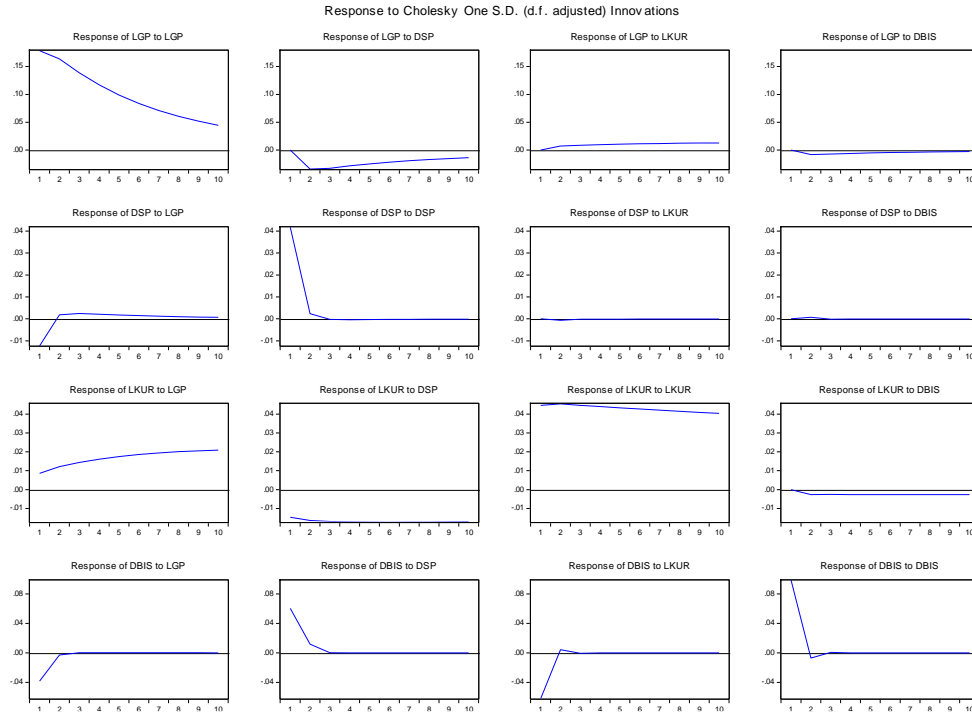
Tablo 9: TURB Değişkeninin Varyans Ayırmaştırması

TURB/Dönem	S.E.	USAB	GEB	BRB	RUSB	TURB
1	11.88494	19.33589	4.630109	5.064376	2.517761	68.45186
2	12.17749	19.18996	4.959615	7.916987	2.403797	65.52964
3	12.24612	19.19513	5.392602	7.969862	2.483564	64.95884
4	12.39955	18.78097	5.470934	8.835108	3.301838	63.61115
5	12.51148	18.61350	5.435564	9.761996	3.459302	62.72964
6	12.52724	18.60167	5.484376	9.738523	3.468268	62.70716
7	12.53211	18.60493	5.502879	9.731686	3.479513	62.68099
8	12.53639	18.60501	5.500098	9.777498	3.478984	62.63841
9	12.53699	18.60329	5.501038	9.776608	3.485971	62.63309
10	12.53715	18.60331	5.500910	9.777066	3.486394	62.63232

TURB değişkenine ilişkin varyans ayırmaştırması tahmin sonuçlarında kendi 1 gecikmeli etkisi %68.45 ila 10 gecikmede %62.63 arasında bir dağılım göstermektedir. TURB borsası %19'larda USAB'dan ve %5'lerde GEB'den etkilenirken, BRB'nin etkileri %5'lerden 10 gecikmede %9.77'ye kadar çıkmakta, RUSB'nin etkileri ise %2.51 ila %3.48 arasındadır. Bu sonuçlara göre Türkiye borsası kendi iç dinamiklerinden etkilenme derecesi USAB kadar olmasa da, burada ele alınan diğer 3 borsaya göre daha kuvvetli konumdadır. Dış borsalarda öncü borsa konumundaki ABD borsasından etkilenme derecesi ise GEB, BRB ve RUSB'den sonra gelmektedir.

Burada krizin geçişkenliğinin gelişmişler arasında ve coğrafi yakınlık esasıyla ortaya çıktığı ve bunun da bulaşmanın yaşandığı gelişmiş ülke ile ilişkili gelişmekte olan ekonomiye yansıtacağını ifade eden Hamao vd. (1990), Atakan vd. (2010), Talbi vd. (2017) ve Gerni vd.

(2020) ile örtüşen sonuç elde edilmiştir. Aşağıdaki şekilde de etki-tepki fonksiyonları gösterilmiştir.

DBUSD değişkeninin genel anlamda LGP'den 1. gecikmeden sonra negatif, DSP'den 1. gecikmeden sonra pozitif ve devamında sifıra yakın tepki, yani tepkisiz, LKUR'dan ise 2. gecikmeden sonra negatif yönde etkilendiği gözükmiştir. DBUSD'un 2. gecikmeye kadar azalarak devam eden pozitif etkilerinin 3. gecikmede negatife düştüğü ve devamında da tepkisizleştiği görülmektedir.

5. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Kovid19 grip salgının tüm dünyada insanları vurduğu bir ortamda, salgının dramatik sonuçlarının bünyeleri hassas olanlarda ölümcül sonuçlar doğurduğu tecrübe edilmektedir. Grip salgının ekonomileri de vurduğu bir yapıda, bu salgına benzer şekilde ekonomik ve finansal krizlerin de grip salgını gibi hem bulaşma etkileri hem de daha kırılgan olan ekonomilerde daha yüksek tahribatlar yarattığı dikkat çekmektedir. Belirsizlik ortamının riski yükselttiği ve bunun da özellikle borsa gibi yatırım araçlarından kaçınmayı tetiklediği bilinmektedir. Bu çalışmada borsalarda bulaşma etkilerinin tıpkı gripte olduğu gibi lokal kalmayıp tüm dünyayı sarmasında yalıtılmamışlığın önemli etkileri olduğu tecrübe edilmektedir. Nasıl ki, dünyanın en kalabalık nüfuslu ülkesi olan Çin'de ortaya çıkan virüs, Çin'in sosyo-kültürel ve ekonomik ilişkilerinin yüksekliğine bağlı olarak tüm insanlığı tehdit eder boyutlara ulaştıysa, ekonomik anlamda da büyük bir ekonomide ortaya çıkan negatif ve derin şoklar, benzer şekilde tüm dünyaya yayılabilmektedir. Bu duruma dünyanın en güçlü ekonomisi ABD'de başlayan ve tüm dünyayı saran 2007-2008 finansal krizinde görmek mümkün olduğu gibi, halihazırda grip ile birlikte

ekonomik aktivitelerdeki zayıflamaların ülke ekonomisi ve borsalarına neden olduğu daralmalarda da tecrübe edilmektedir.

Küreselleşen dünyada 2007-2008 ABD borsalarında başlayan şokun domino etkileri ile diğer ülke borsalarına bulaştığı çalışmada ele alınan Almanya, Brezilya, Rusya ve Türkiye borsalarında da gözükmiştir. Krizlerde bulaşma etkisinde yalıtılmamış olmayan ve dolayısıyla küresel sisteme entegre derecesi yüksek ekonomilerin bundan en fazla etkilenmesinin yanı sıra, gelişmiş ülkede başlayan krizin diğer ülkeleri etkileme derecesi lokal olmayıp, daha çok küresel ölçek taşıması nedeniyle daha derinden hissedilmektedir. Bu noktada hem ekonomik yakınlığın hem de coğrafi ve sosyo-kültürel yakınlığın krizlerde daha dramatik etkiler yarattığı literatürde yaygın kabul görmektedir.

ABD borsasındaki değişikliklerin güçlü bir ekonominin diğer ülkeler üzerine yansımalar doğurduğu açıktır. Ancak, bu etkilerin hem ekonomik hem de sosyo-kültürel ve coğrafi yakın ülkelerde daha fazla olduğu ve Türkiye borsasına da daha çok ABD üzerinden değil, ABD'nin ekonomik ilişkili olduğu Almanya ile coğrafi yakınlıklı ülke olan Brezilya üzerinden geleceği düşünülerek analizler yapılmıştır. VAR analizleri sonucunda ABD borsasından en fazla etkilenen ülke borsaları Almanya ve Brezilya borsası olmuştur. Türkiye borsasının da çok güçlü bir şekilde ABD'den ve ikinci derecede de kırılgan ekonomiler kategorisinde Brezilya borsasından etkilendiği görülmüştür. İkinci kategoride de yakın ilişkili olduğu Almanya ve Rusya borsalarının etkilerinin olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Türkiye borsasının hem yakın ekonomik ilişki hem de kırılganlık açısından kendisine benzeşik ülkelerdeki değişkenliklerden etkilendiği belirlenmiştir.

Bu araştırmadan hareketle Türkiye ekonomisinin hem güçlü ekonomi olan ABD ekonomisiyle ve kırılganlık açısından benzeşiklik arz eden ülke ekonomilerinden etkilenme derecesi dikkat çekmektedir. Dolayısıyla araştırmada her bir değişkenin kendi ve diğer açıklayıcı değişkenlerden etkilenirliğini en iyi şekilde ortaya koyan VAR ve devamında varyans ayırtlaştırması tekniğine ilaveten özellikle negatif ve pozitif şokların etkilerini görme açısından ARDL ve NARDL analizleri bağlamında genişletilmesi gerektiği düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- Andritzky, Jochen, Bernhard Kassner and Wolf Heinrich Reuter (2016), "Propagation of Changes in Demand through International Trade: Case Study China", **German Council of Economic Experts**, Working Paper 10/2016, pp: 1-27.
- Armada, Manuel J. Rocha, João Leitão and Júlio Lobão (2011), "The Contagion Effects of Financial Crisis on Stock Markets: What Can We Learn from A Cointegrated Vector Autoregressive Approach for Developed Countries?", **Revista Mexicana de Economía y Finanzas**, 6 (1): 29-53.
- Atakan, Tülin, Ümit Gümrah and R. İlker Gökbulut (2010), "Contagion Effects of the Credit Crisis in Financial Markets of the United States to Emerging Countries: An Evidence from Turkey", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 12 (1): 388-414.
- Bayramoğlu, Mehmet Fatih ve Tezcan Abasız (2017), "Gelişmekte Olan Piyasa Endeksleri Arasında Volatilité Yayılım Etkisinin Analizi", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Nisan/2017: 183-199.

- Baker, Scott R., Nicholas Bloom and Steven J. Davis (2013). Measuring Economic Policy Uncertainty, (Erişim: Aralık 2019), https://www.policyuncertainty.com/media/EPU_BBD_2013.pdf
- Baker, Scott R., Nicholas Bloom and Steven J. Davis (2015). “Measuring Economic Policy Uncertainty”, NBER Working Paper 21633. (Erişim: Aralık 2018), <https://www.nber.org/papers/w21633.pdf>
- Contreras, Martha G. Alatraste and Giorgio Fagiolo (2014), “Propagation of Economic Shocks in Input-Output Networks: A Cross-Country Analysis”, **Laboratory of Economics and Management (LEM) Working Paper Series** (Erişim: Ocak 2020; <https://arxiv.org/pdf/1401.4704.pdf>).
- Çiçek, Macide (2010), “Türkiye’de Faiz, Döviz ve Borsa: Fiyat ve Oynaklık Yayılma Etkileri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 65(02): 1-28.
- Davids, Steven J. (2016). “An Index of Global Economic Policy Uncertainty”, **NBER Working Paper Series, Cambridge, MA 02138**, pp: 1-16. (Erişim: Aralık 2019), <https://www.nber.org/papers/w22740.pdf>
- Değirmenci, Nurdan (2017), “Finansal Piyasalar Arasındaki Oynaklık Yayılımı: Literatür Araştırması”, **The Journal of Academic Social Science**, 47: 161-179.
- Dewachter, Hans, Joris Tielens and Jan Van Hove (2018), “Credit Supply Shock Propagation and Amplification in the Real Economy: Firm-Level Evidence”, **UPF Working Paper**, (Erişim: Şubat 2020), https://editorialexpress.com/cgi-bin/conference/download.cgi?db_name=EEAESEM2018&paper_id=1122
- Dornbusch, Rudiger, Yung Chul Park and Stijn Claessens (2000), “Contagion: Understanding how it spreads”. **World Bank Research Observer**, 15: 177-197.
- Ebrahim, Shafiq K. (2000), “Volatility Transmission Between Foreign Exchange and Money Markets”, **Bank of Canada Working Paper 2000-16**, pp: 1-43.
- Emsen, Ö. Selçuk (2003), **Ekonomik Krizler ve Türkiye Deneyimi**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 2003.
- Emsen, Ö. Selçuk (2009), “Роль политики либерализма и кейнсианства в Конфуцианском и Вебленистском обществах в преодолении последствий глобального финансового кризиса (Küresel Finansal Krizin Sonuçlarını Elimine Etmede Konfüçyen ve Veblenci Toplumlarında Liberal-Keynesyen Politikaların Rolü)”, **Bankovskiy Vestnik: Ejemesaçny Bankovskiy Jurnal**, No: 2: 27-37.
- Gassebner Martin, Noel Gaston and Michael Lamla (2007), “The Inverse Domino Effect: Are Economic Reforms Contagious?”, **International Economic Review**, 52 (1): 183-200.
- Gerni, Cevat, Ö. Selçuk Emsen ve M. Kemal Değer (2005), “Erken Uyarı Sistemleri Yoluyla Türkiye’deki Ekonomik Krizlerin Analizi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı: 2, ss: 11-29.
- Inoue, Hiroyasu and Yasuyuki Todo (2019), “Propagation of Negative Shocks across Nationwide Firm Networks”, **PloS one**, 14 (3): 1-17.
- Izquierdo, Mario, Enrique Moral-Benito and Elvira Prades (2019), **Propagation of Sector-Specific Shocks within Spain and Other Countries**, Banco De España, Documentos de Trabajo N.º 1928.
- Jaccard, Ivan (2018), Asset Pricing and the Propagation of Financial Shocks, **European Central Bank, Working Paper Series No 2150**.
- Kashiwagi, Yuzuka, Petr Matous and Yasuyuki Todo (2018), “International Propagation of Economic Shocks through Global Supply Chains”, **WINPEC Working Paper Series**, No.E1810.

- Kocabıyık, Turan ve Şeref Kalaycı (2014), “Borsalar Arasında Etkileşim: G-8 Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, 51 (594): 37-56.
- Özer, Ali (2017), “Petrol Fiyatları ile Hisse Senedi Getirileri Arasında Volatilitenin Yayılma Etkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, Özel Sayı, ss: 654-662.
- Pettinger, Tejvan (2018), “The Domino Effect”, **Economics**, December 11, 2018 (Erişim: Ocak 2020; <https://www.economicshelp.org/blog/143772/economics/the-domino-effect/>).
- Sadeghzadeh Emsen, Hatıra ve Lütfü Efe Aksu (2020), “Borsa İstanbul ve Belirsizlik Endeksi Arasındaki İlişkilerin Doğrusal Olup Olmadığına Dair İncelemeler (1998:01-2018:12)”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 24 (1): 429-446.
- Talbi, Mariem, Adel Boubaker and Saber Sebai (2017), “Behavioral Finance and Financial Contagion: The Evidence of DCC-MGARCH Model From 63 Equity Markets”, **International Journal of Economics and Financial Issues**, 7 (4): 387-407.

19. YÜZYILDA AŞİRETLERİN İSKÂNİ VE ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR: MECİDÖZÜ AŞİRETLERİ ÖRNEĞİ

Dr. Sabit GENÇ

Amasya Sosyal Bilimler Lisesi, sbtgnc@hotmail.com, Orcid No: 0000-0003-3165-5897

Öz

Son yıllarda Osmanlı dönemi nüfus defterlerinden hareketle aşiretler ve yörükler gibi konar-göçer topluluklar üzerinde bazı çalışmalar yapılmış olmasına rağmen Mecidözü kazasındaki aşiretler üzerine şimdiye kadar ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Mecidözü ve çevresinin günümüzdeki demografik yapısının şekillenmesinde etkili olan aşiretler, kendilerinden önce bölgeye gelmiş olan Yörüklerle ve yerleşik köylülerle birbirine yakın yaşam alanlarını paylaşmışlardır. Bu yakınlığa rağmen aralarındaki kültürel farklılıktan dolayı bir kaynaşma olmamıştır. 19. yüzyılda bölgeye kalıcı olarak iskân edilmişler ve kışlakları günümüzde Göynücek, Mecidözü, Alaca ve Ortaköy gibi ilçelere bağlı köyler haline gelmiş, halen bu köylerde kendilerine özgü kültürel öğelerini muhafaza ederek yaşamaya devam etmektedirler. Bu özelliklerinden dolayı Mecidözü aşiretleri çalışma konusu olarak tercih edilmişlerdir. Bu çalışmanın problematiği; Öncelikle Osmanlı nüfus defterlerine dayalı olarak Mecidözü kazasında yaşayan aşiretlerinin 19. yüzyılın ilk yarısındaki durumları, bunların iskânı ile bölgenin idari ve demografik yapısında meydana gelen değişikliklerin, iskân sürecinden kaynaklanan yeni problemlerin ortaya konulması amaçlanmıştır. İkinci olarak da Mecidözü örneğinden hareketle 19. yüzyılda aşiretlerin iskânı sonrası ortaya çıkan değişim ve problemler ile ilgili genel bir fikir verilmesi hedeflenmiştir. Mecidözü kazasında yaşayan aşiretlerin buldukları kışlaklara iskânı, bölgenin bu günkü demografik yapısını şekillendirirken aynı zamanda iskâna tabi tutulan aşiretler ile daha önceden meskûn olan köylerin halkları arasında günümüze kadar devam eden arazi anlaşmazlıklarına ve çatışmalarına zemin oluşturmuştur. Mecidözü kazasındaki aşiretlere ait nüfus sayımları ile ilgili olarak 1246 (1830-31), 1250 (1834-35), 1254 (1838-39), 1259 (1843-44), ve 1260 (1844-45) yıllarına ait 2268, 2380, 2383, 2384, 2530 numaralı defterler düzenlenmiştir. *Kazada yaşayan aşiretlerin nüfusu ve yaşam alanları ile ilgili veriler için bu defterler kullanılmıştır.*

Anahtar Kelimeler: Mecidözü kazası, Aşiret, Nüfus, İskân

THE SETTLEMENT OF THE TRIBES IN THE 19TH CENTURY AND EMERGING PROBLEMS: THE EXAMPLE OF MECİDÖZÜ TRIBES

Abstract

Despite the fact that there have been some studies on the nomadic communities such as tribes and nomads based on the Ottoman period population books in recent years, no detailed study

has been conducted on the tribes in the Mecidözü district so far. The tribes, effective in shaping the current demographic structure of Mecidözü and its surroundings, shared close living spaces with Yörüks and settled villagers who came to the region before them. Despite this closeness, there has been no integration, due to the cultural difference between them. They permanently settled in the region in the 19th century, and their settlement areas became villages which are now connected to districts such as Göynücek, Mecidözü, Alaca and Ortaköy, and they have still been living in these villages by preserving their unique cultural elements. Because of these features, Mecidözü tribes were preferred as the study subject. Through this study, it was firstly aimed to reveal the status of the tribes living in the Mecidözü district in the first half of the 19th century, the changes in the administrative and demographic structure of the region with the settlement and the new problems arising from this settlement process based on the Ottoman population books. Secondly, taking the Mecidözü example into consideration, it was aimed to give a general idea about the changes and problems that emerged after the settlement of the tribes in the 19th century. While shaping the current demographic structure of the region, the settlement of the tribes, living in the Mecidözü district, to the barracks where they were located, created a ground for the land conflicts and disagreements between the tribes subjected to the settlement and the peoples of the previously settled villages. Regarding the censuses of the tribes in the Mecidözü district, 2383, 2384, 2530 2268, 2380 numbered notebooks were arranged belonging to the years 1246 (1830-31), 1250 (1834-35), 1254 (1838-39), 1259 (1843-44), and 1260(1844-45). These notebooks were used for the data on the population and habitats of the tribes living in the district.

Key Words: *Mecidözü district, Tribe, Population, Settlement*

Giriş

Anadolu coğrafyası 11. yüzyıldan başlayarak yoğun şekilde Türk göçlerine ve yerleşimine maruz kalmıştır. Anadolu'ya gelen Türklerin bir bölümü yerleşik yaşama geçerken diğer bir bölümü konar-göçer yaşam tarzını devam ettirmiştir. Kendi aralarında il ya da ulus adı altında gruplandırılan ve yukarıdan aşağıya doğru boy, aşiret, cemaat, oymak, mahalle, oba (aile) şeklinde bölümlere ayrılmışlardır (Halaçoğlu, 2010: 28-29).

Anadolu'nun batı bölgelerinde 17. yüzyıldan önce konar-göçerlik edenlere Yörük¹, kurdukları köylere Yörük köyü denirken, 17. yüzyıldan sonra bu bölgelere gelen konar-göçerlere Türkmen, kurdukları köylere ise Türkmen köyü denilmiştir (Gündüz, 2015: 32). Türkmenler

¹ Üçler Bulduk, Yörükler ile Türkmenleri birbirinden ayırırken orta ve batı Anadolu'ya geliş dönemlerine göre değil coğrafya-kültür ilişkisi çerçevesinde şekillenen ve bu manada da birbirinden farklılaşan sosyo-ekonomik tercihlerin adı olarak ayırır. "...Oğuz boylarına mensup Yörük ve Türkmen aslında coğrafya-kültür ilişkisi çerçevesinde şekillenen ve bu manada da birbirinden farklılaşan sosyo-ekonomik tercihlerin adı veya tanımıdır. Kısacası Yörüklük dağ/dikey göçerliğini esas alırken Türkmenlik bozkır/yatay göçerliğini benimser. Yörük hayvancılığının ana unsuru keçi iken Türkmen hayvancılığı ise koyun ile özdeşleşir. Coğrafyanın zorladığı bu hayvancı içtimai yapıdan politik örgütlenme sistematiğine geçmekte Türkmenler daha öne çıkar. Daha açık bir ifadeyle Türkmenler sadece içtimai bir topluluk değil aynı zamanda siyasi bir topluluktur ve devlet kurma, yönetme gücü ve yeteneğine sahiptir (Bulduk, 2016: 365)."

esasen 16. yüzyıl sonlarına kadar genelde Anadolu'nun doğusunda iken daha sonraki tarihlerde devlet nizamındaki çözülmeden dolayı yavaş yavaş Anadolu'nun batı bölgelerine gelmeye başlamışlardır (Gündüz, 2015: 34-35). Bu gelen aşiretlerin çoğunluğu Türk aşiretleri olmasına rağmen içlerinde Kavilli, Milli, Şeyh Bezenli ve Cihanbeyli gibi bazı Kürt aşiretleri de iç ve batı Anadolu'ya gelmeye başlamışlardır. Osmanlılar, bu aşiretleri Yörüklerden farklı olarak yaylak ve kışlaklarını tespit ederek bir idari ve mali düzene tabi tutmuş, kaza veya sancak statüsünde yönetmiştir. Bu kazalarda idari ve adli yetki kadıya² verilirken mali yetki voyvodaya³ bırakılmıştır. Bu şekilde idari bir düzene tabi tutmakla bir yandan aşiretlerin idari düzen dışına çıkarak vergi vermekten kurtulmaları önlenmiş, diğer yandan da dağılmaları önlenerek ordunun ve büyük şehirlerin temel ihtiyaçları olan hayvan ve hayvansal ürünlerin temininde süreklilik sağlanmıştır (Gündüz, 2015: 35). Mecidözü kazasında yaşayan Milli ve Kavilli aşiretleri de kaza statüsü verilerek idare edilmişlerdir (BOA.MAD.d.20836, BOA.İ.MVL.178/5342).

Osmanlı Devleti, kuruluş devrinde konar-göçerleri bir iskân unsuru olarak yeni fethedilen yerlerin Türkleştirilmesinde kullanırken (Halaçoğlu, 2010: 28), 17. yüzyıldan itibaren merkezîyetçi bir devlet anlayışı ile bağdaşmayan yaşam tarzları sebebiyle iskân etmeye çalışmıştır (Orhonlu, 1987: 39-47). Ancak kendi başına hareket etmeye alışmış, devlet nizamına uymayı kabullenemeyen aşiretlerin iskânı ve kontrol altına alınması kolay olmamıştır. 1866 yılında hala iskân edilememiş olan aşiretlerin iskânı ve konar-göçer yaşam tarzlarından kaynaklanan problemlerin çözümü için Fırka-i İslahiye adıyla bir komisyon kurulması (Orhonlu, 1987: 115) 19. yüzyılda bile konar-göçer aşiretlerin iskânı sorununun hala tam olarak çözülememiş olduğunu göstermektedir.

Aşiret mensuplarının denetim altında tutulmasının devletin öncelikli hedeflerinden olduğu anlaşılmaktadır. İzinsiz olarak bağlı bulunduğu aşiretten ayrılan ve başka memleketlere giden aşiret mensupları ya bağlı olduğu aşirete iade edilir, bu mümkün olmazsa vergilerini buldukları kaza dahilinde ödemeleri sağlanırdı (Armağan, 1999: 146). Diğer konar-göçerlerle birlikte aşiretler ve iskân süreçleri de son dönemlerde yapılan bazı çalışmalara konu

² Bu kazaların belli bir merkezi yoktu. Kadıları ya ilgili konar-göçer grubun yaylakları/kışlakları arasında dolaşarak adli sorunları çözer ya da yaylak/kışlakların bulunduğu bölgeye en yakın şehirde ikâmet ederdi.

³ Başlangıçta "Has" denilen gelir bölgelerinin yönetimini sahibi adına yürüten kimseye denirdi. Sonraları serbest tımarların, vali ve mutasarrıflara verilen bazı gelirlerin de voyvodalarca yönetildiği anlaşılmaktadır. İltizam ve mukata usulünün yaygınlaşması voyvodalığın gelişmesine ve yayılmasına yol açmıştır. Hazinesinin yanı sıra vali ve mutasarrıflarda gelirleri kendilerine bırakılan sancaktan küçük yerlere vergileri kendileri adına toplamak üzere voyvoda göndermişlerdir. Bunlar daha çok yöreyi iyi bilen, ayanlık yapmış kimselerdi. Görev süreleri genelde bir yıl olup daha uzun süre görev yapanlarda olurdu. Voyvodalar bölgelerinin vergilerini toplayarak ilgiliye ödemek yanında, güvenliğin sağlanması, gerektiğinde asker toplayıp seferlere katılmak da görevleri arasında idi. Tanzimat'tan hemen sonra voyvodalık kurumu kaldırılmış, mülki teşkilatta kaza ünitesi oluşturulmuş, yönetimi de kaza müdürlerine bırakılmış, voyvodaların görevleri bir bakıma bunlara devredilmiştir (Çadırcı, 1988: 1232-1236).

olmuştur⁴. Bu çalışmalarda büyük ölçüde nüfus defterlerinden istifade edilmiştir. Nüfus defterlerinin ortaya çıkışı da II. Mahmud dönemindeki gelişmelerle yakından ilgilidir.

1826 yılında yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla yeni ordu için ihtiyaç duyulan vergi kaynaklarını ve askerlik yapabilecek kişi sayısını tespit etme ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Karal, 2010: 11). Asker potansiyelini tespit için 1831 yılında başlamış olan sayım başarıyla tamamlanmıştır. Bu sayımlar, 1831 yılından sonra da düzensiz periyodlarla tekrarlanarak devam etmiştir. Nüfus kayıtlarını ihtiva eden nüfus defterleri 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne bağlı herhangi bir kaza, mahalle, köy ya da aşiret ile ilgili yapılacak yerel tarih çalışmaları için çok önemli veriler ihtiva etmektedir. Bu özelliğinden dolayı nüfus defterleri son dönemlerde çok sayıda hususi ve akademik çalışmalarda temel kaynak olarak kullanılmışlardır⁵. 1831 ve sonrası Mecidözü kazasında da ülke genelinde yapılan nüfus sayımlarına paralel olarak muhtelif tarihlerde nüfus sayımları ve güncellemeleri gerçekleştirilmiştir. 19. yüzyılda Mecidözü kazasında⁶ yapılan

⁴ Armağan, Latif (1999). "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.IV, 142-150. / Demir, Alpaslan (2017). "Osmanlı Devleti'nde Yörükler ile Yerleşiklerin Kavgası: Kayıp Köyler Meselesi" *Akademik Bakış Değişisi* C.XI, S.21: 15-31. / Emecan, Ferudun (1999), " Osmanlılarda Yerleşik Hayat, Şehirliler ve Köylüler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.IV: 91-97. / Gündüz, Tufan (2015). *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları. / Halaçoğlu, Yusuf (2010). *Osmanlı Kimliği ve Aşiretler*, İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı. / Orhonlu, Cengiz (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Limited Şirketi. / Saydam, Abdullah (1993b). "Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı (1839-1853)". *Doğumunun 50. ve Hizmetinin 10. Yılında Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan*. Samsun. 227-256. / Türkay, Cevdet (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak ve Aşiretler*. İstanbul: İşaret Yayınları. / Yiğit, İlker (2018). "Konar Göçer Bir Topluluğun Son Durağı Antalya: Köşeler Cemaati Örneği (XIX. Yüzyıl-Günümüz)". *Antalya Kitabı-1*, Ed. Bedia Koçakoğlu vd. Antalya: Büyükşehir Belediyesi Yayını. 1026-1049. / Gülten, Sadullah (2017). XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Moğol Bakiyeleri: Çungarlar. *History Studies*, Volume 9, Issue 4 (53-61). Gülten, Sadullah (2015). *Bozok Türkmenleri*, İstanbul: Pervane Yayınları. Ak, Mehmet (2015). *Teke Yörükleri (1800-1900)*. Ankara: TTK. / Şahbaz, Davut (2018). XVI. Yüzyılda Ulu Yörük Teşekkülleri (Etrak-ı Büzürk). Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁵ Gür, Fevzi ve Kahrıman, Salih (2012). *Amasya Nüfus Defterleri 1840*, Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları. /Şen, Orhan (2015). *Osmanlı Nüfus Defterlerinde Pötürge (Şiro)*, İstanbul: Türkmen Kitabevi. /Taşkın, Faruk-İr, Ali (2018). *Ardanuç Nüfus Defterleri 1835*. Gece Akademi Yayınları/ Emecan, Feridun-Yücel, Ayhan (2015) *Giresun Kazası Nüfus Defteri (1251/1835)*. Serander Yayınları. /Karal, Enver Ziya (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası. /Karpat, Kemal (2010). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. Ankara: Timaş Yayınları.

⁶ "Amasya'nın cenüba doğru garb taraflarına muhît olub şarken Amasya, garben Çorum, cenüben Zile ve şimâlen Hâcıköyü kazâlarıyla mahdüddür. Merkezi Avkat köyü civârında iki tepenin düzce olan sırtlarında kâ'in Mecid-özü kasabasıdır. Bu kasaba; Avkath oğlu Hâcî Ali Ağa'ya nisbetle "Hâcıköyü" demekle de meşhûr olduğundan bâlâdaki Hâcıköyü ile aralarını tefrik için buna Avkat Hâcıköyü, ona Gümüş Hâcıköyü dinmekdedir. Bu kasabanın yeri; devr-i kadîm-i Danişmendî'de kâdi-i bilâd-ı Rûm olan Abdülmecid-i Hervî mâlikânesi olduğu münâsebetle 530 târihlerinden beri "Mecid-özü" demekle meşhûr olduğu vesâ'ik-i atıkadan anlaşılmaktadır. Avkat köyü bu kasabanın garb-ı şimâlisinde olub Pontus kral-zâdelerinden birinin adı olduğu ve bu köyde meşhûd olan kal'a-i kadîme harâbesi bu Avkat'ın olub icrâ-yı hükümet itdiği elsine-i âmmede deverân itmekdedir" şeklinde bahsetmektedir (Yasar 2013: 79-80). "...Mecidözü kazası: Sarı Süleyman, Kayı, Elvan Çelebi, Kışlacık, Yeni Kışla, Kara Yakub namında yedi nahiyeye ile 137 kurradan mürekkebdir (Ali Cevad 1313: 733). Mecidözü kazası, Amasya-Çorum karayolunun kenarında ve Mecidözü Suyu'nun hemen kenarında kuruludur. Araştırdığımız dönemde Sivas vilayetine tabi Amasya sancağının bir kazası olan Mecidözü, günümüzde Çorum ilinin ilçelerinden birisidir. Sınırları zaman zaman değişmiş, bazen günümüzde Amasya iline bağlı Göynücek ilçesinin büyük bölümünü özellikle Çekerek Irmağı'nın batısında kalan arazi ile Çorum iline bağlı Ortaköy ilçesinin kuzeyinde yer alan araziye içine alarak günümüzdeki ilçe yüzölçümüne kıyasla çok daha geniş bir araziyi sınırları içine almıştır. Kazanın 19. yüzyıl içinde idari taksimattaki yerine baktığımızda 1834-35 (BOA.NFS.d.2380: 1b), 1838-39 (Yasar 2013a: 242), 1864-65 (DS 1281: 180), 1870-71 -nahiyeleri Nefs-i Mecidözü, Gelingiras, Veray ve Zünnun- (SVS 1287: 70), 1875 (SVS 1292: 81), 1883 -nahiyeleri Efgani, Elvan

muhtelif nüfus sayım kayıtlarından kaza genelinde yaylak-kışlak hayatı yaşayan çok sayıda aşiret mensubu olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti, 1831 yılından itibaren ülkede başlatılan nüfus sayımı ile ilgili çalışmalarda sadece yerleşik olan nüfusu saymamış, sayısını ve asker verme potansiyelini tespit etmek amacıyla konar-göçerleri de saymıştır. Bu sayımlarda Müslümanlar ve gayrimüslimler ayrı sayılırken, yerleşikler ile konar-göçerler de ayrı defterlere kaydedilmişlerdir. Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız taramada Mecidözü kazasındaki kışlaklarda yaşayan aşiretlerin sayımı ile ilgili 1246 (1830-31), 1250 (1834-35), 1254 (1838-39), 1259 (1843-44) ve 1260 (1844-45) yıllarına ait 2268, 2380, 2383, 2384, 2530 numaralı defterler tespit edilmiştir. Bu defterlerde her kışlakta hane-hane erkek nüfus sayılarak kayda geçirilmiştir. Kayıt esnasında hane reisinden başlanarak çocukları, varsa kardeşleri, diğer akrabaları ve yanlarında çalışan kişiler sayılmıştır. Yine sayım esnasında hane reisinin sülalesi, fiziki özelliği, varsa bedensel özrü, baba adı, yaşı ve mesleği yazılmıştır. Hanesinde olmayanlar ise gittiği yer belirtilerek yine kayda alınmıştır. Mecidözü aşiretlerinin nüfusu kışlaklarının tespitinde bu defterlerden istifade edilmiştir. Şimdi Mecidözü aşiretleri ile ilgili ulaşılan nüfus defterlerinden yararlanarak 19. yüzyılın ilk yarısında Mecidözü aşiretlerinin⁷ nüfusu ve yerleşim alanlarını ortaya koymaya çalışalım:

1.1 19. Yüzyılın İlk Yarısında Mecidözü Kazasında Yaşayan Aşiretler

1831 ve sonrasında Mecidözü kazasındaki aşiretlerin sayımına ait nüfus defterleri incelendiğinde: Mecidözü kazasında Milli, Kavilli ve Şeyh Bezenli gibi farklı aşiret mensuplarının kaza sınırları içinde yaşadığı anlaşılmaktadır⁸. Defterlerde kayıtlı aşiretlerin kışlaklarının bulunduğu yerlere bakıldığında; kaza genelinde aşiretlerin günümüzde Mecidözü ilçe sınırları dışında olan bir kısmı Amasya'nın Göynücek, Çorum'un Alaca, Ortaköy ve merkez ilçelerinin sınırları içinde yer alan geniş bir alana yayıldıkları görülmektedir. Aşiretlerin bu kadar geniş bir alana dağılmış olmalarına rağmen daha çok Mecidözü kazası sınırları içinde

Çelebi, Doğla, Gök, Kara Hacib ve Veray- (SVS 1301: 153), 1888 - nahiyeleri Efgani, Elvan Çelebi, Doğla, Gök, Kara Hacib ve Veray- (SVS 1306: 101), 1894-95 - nahiyeleri Sarı Süleyman, Kayı, Elvan Çelebi, Kışlacık, Yeni Kışla ve Kara Yakub- (DS 1312: 697), 1903 (DS 1321: 687) yıllarında hep Amasya sancağına bağlı olduğu anlaşılan Mecidözü, Cumhuriyet döneminde Çorum iline bağlı bir ilçe haline getirilmiş ve halen bu statüsü devam etmektedir. Günümüzde arazisi Amasya iline bağlı Göynücek, Merzifon ve merkez ilçeleri ile Çorum iline bağlı Ortaköy ve merkez ilçeleriyle çevrili olan Mecidözü'ne Ağcakoyun, Akpınar, Alancık, Alören, Aşağıgöricek, Bayındır, Bekişler, Beyözü, Boğazkaya, Boyacı, Bükse, Çayköy, Çitli, Dağsaray, Devletoğlan, Doğla, Elmapınar, Elvan Çelebi, Emirbağı, Fakı Ahmet, Fındıklı, Figani, Geykoca, Gökçebel, Güngörmez, Hisarcık, Işıklı, İbek, Kalecik, Karacaören, Karacuma, Kargı, Kayı, Kışlacık, Konaç, Koyunağılı, Kozören, Köprübaşı, Köricek, Löse Eyüp, Kuyucak, Pınarbaşı, Sarıhasan, Sırçalı, Sorkoğlan, Söğütönü, Söğütyolu, Sülüklü, Tanrıvermiş, Terken, Totali, Vakıflar, Yedigöz, Yeşilova olmak üzere toplam 54 köy bağlı bulunmaktadır.

⁷ 17. yüzyıldan itibaren Anadolu'da ve Suriye'de aşiretlerin buldukları bölgelere verdikleri zararı asgari düzeye indirmek ve konar-göçer grupları kontrol altında tutarak asker ve vergi alma amacıyla aşiretlerin iskâna tâbi tutulması gündeme gelmiştir. Ancak bu süreç biraz yavaş ilerlemiş, 18. ve 19. yüzyıllarda aşiretlerden kaynaklanan benzer sorunlar devam edince bu aşiretler zorunlu iskâna tâbi tutulmuştur. Bu iskân sürecine XIX. yüzyıldaki nüfus sayımlarına ait defterlerden Kürt aşireti olduğunu öğrendiğimiz Şeyh Bezenli, Milli ve Kavilli aşireti de dahil edilmiştir. Bu aşiret mensuplarının, diğer bazı aşiretlerle beraber Ankara, Yozgat, Kırşehir, Nevşehir, Çorum, Konya, Sivas ve Yozgat taraflarını yaylak ve kışlak olarak kullandıkları görülmektedir (Saydam, 1993b: 236).

⁸ Milli ve Kavilli aşiretleri konar-göçer ekrad taifesinden, Şeyh Bezenli aşireti ise göçer ekrad taifesinden idi (Türkay, 2012: 109-135).

kalan ve günümüzde Ortaköy ilçesinin kuzeyinden başlayarak Çekerek Irmağı'na paralel olarak kuzeye doğru Geldingen Ovası'na kadar uzanan Karadağ Silsilesi üzerinde yoğunlaştıkları anlaşılmaktadır. Kazada yaşadığını tespit ettiğimiz Milli aşiretine ait nüfus sayım kayıtlarına göre Milli aşiretine ait kaza genelindeki oymaklar, kışlaklar, hane ve erkek nüfus sayısı şu şekilde idi⁹:

Tablo-1. Mecidözü Kazası Dahilinde Milli Aşireti Mensuplarının, Oymak, Kışlak, Hane ve Erkek Nüfus Sayısı.

Oymak	Kışlağı	1830-31		1838-39		1843-44	
		Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
Hasan Bey	Badan ¹⁰	-	151	53	150	58	142
Yazıcıoğlu	Baş Ermeni ¹¹	-	43	19	52	15	49
Kalecikli	Büyük ¹²	-	152	50	169	51	157
Süleyman Ağa	Cevizli ¹³	-	59	21	50	20	50
Hasan Odabaşı	Cilaloğlu ¹⁴	-	121	43	115	41	125
Yazıcıoğlu	Çayan ¹⁵	-	48	16	49	16	45
Hasan Odabaşı	Çulpara ¹⁶	-	157	50	137	47	136
Yazıcıoğlu	Efkeri ¹⁷	-	64	17	56	17	56
Yazıcıoğlu	Eymirli/İmirli ¹⁸	-	33	11	34	9	35
Tencirli	Gafarlı ¹⁹	-	88	27	81	20	70

⁹ Tablo oluşturulurken (BOA.NFS.d.2260: 348-364), (BOA.NFS.d.2383: 42a), (BOA.NFS.d.2384: 1a-30b) defterlerinden yararlanılmıştır.

¹⁰ Günümüzde Mecidözü ilçesine bağlı Yeşilova köyü.

¹¹ Günümüzde Göynücek ilçesine bağlı Başpınar köyü

¹² Günümüzde Ortaköy ilçesine bağlı Büyükkışla köyü

¹³ Günümüzde Ortaköy ilçesine bağlı Cevizli köyü

¹⁴ Günümüzde Göynücek ilçesine bağlı Şihoğlu köyü

¹⁵ Günümüzde Göynücek ilçesine bağlı Çayan köyü

¹⁶ Günümüzde Göynücek ilçesine bağlı Çulpara köyü

¹⁷ Günümüzde Göynücek ilçesine bağlı İkizyaka köyü

¹⁸ 1843-44 sayımında ismi Kör Pınar kışlağı şeklinde kayıtlıdır. Hane isimleri aynıdır (BOA.NFS.d.2384: 25a).

¹⁹ Günümüzde Göynücek ilçesine bağlı Kafarlı köyü

Yazıcıoğlu	Gafarlı	-	62	19	60	19	53
Yazıcıoğlu	Gellik/Kellik	-	46	15	50	13	35
Hasan Bey	Karagözoğlu	-	80	24	66	27	61
Kalecikli	Kavakalan ²⁰	-	53	18	45	19	45
Hasan Odabaşı	Koyuncu ²¹	-	40	9	22	7	21
Hasan Bey	Kuyucak ²²	-	26	9	26	9	27
Yazıcıoğlu	Şarklı ²³	-	90	28	83	25	74
Toplam		-	1313	429	1.235	413	1181

Tablodan da anlaşılacağı üzere kaza genelinde aşiret mensuplarının 6 farklı oymak şeklinde 16 ayrı kışlakta konakladıkları görülmektedir. 1831 yılında erkek nüfusu 1313 kişi olan aşiretin 1389 yılında 429 hanede 1235, 1844 yılında da 413 hanede 1181 kişi oldukları görülmektedir. Aşiret mensuplarının genel nüfus ve hane sayıları zaman içinde artması gerekirken azaldığı dikkat çekmektedir. Bu azalmanın nedeni olarak, Tanzimat sonrası uygulamaya konulan yeni vergilendirme sistemine hazırlık olarak vergi yükümlüsü hanelerin ve vergi miktarlarının tespitine yönelik sayımlardan aşiret mensuplarının tedirgin olması ve vergi yükümlüsü olmamak için sayım dışı kalmaya dönük girişimleri²⁴ gösterilebilir.

²⁰ Günümüzde Ortaköy ilçesine bağlı Kavakalanı köyü

²¹ Günümüzde Göynücek ilçesine bağlı Koyuncu köyü

²² Günümüzde Ortaköy ilçesine bağlı Yukarıkuyucak köyü

²³ Günümüzde Göynücek ilçesine bağlı Şarklı köyü

²⁴ Müslüman ahalinin askere gitmeme, daha az vergi vermek gibi nedenlerle sayım dışı kalma gayretleri nedeniyle yapılan sayımların da sıhhatli olmadığı (Şen, 2015: 205) dikkate alınmalıdır. Ayrıca 1844 yılında yapılan genel sayıma Serasker Rıza Paşa tarafından orduyu tanzim ve askere alma yöntemini değiştirmek düşüncesiyle teşebbüs edilmiştir. Bundan sonraki sayımlar esnasında halk arasında nüfus adedine göre her eyalet ve sancağa yükümlülükler getirileceği söylentisi yayılmış, bu yüzden de halk tarafından nüfus adedi az gösterilmek istenmiştir. Sayım memurları da kabiliyetsizlikleri ve tembellikleri nedeniyle gerekli özeni göstermemişler, böylece sayım sıhhatli yapılamamıştır. Bu hatayı fark eden hükümet de sayım sonuçlarını yayınlamak istememiştir (Çavdar, 1999: 554). Kazada aynı tarihlerde halkın kazanç ve servetini tespit etmek amacıyla temettuat sayımları da yapılmıştır (BOA.ML.VRD.TMT.d.14160). Bu sayımlar sonunda halktan *Vergi-i Mahsusa* adıyla servet üzerinden vergi alınmaya başlanmıştır. Doğal olarak bu tarihten sonraki sayımlarda Merzifon'da yaşayan insanların sayımlara şüpheyle yaklaşması, vergi yükümlülüğünden kurtulmak için sayım dışı kalmaya çaba sarf etmiş olmaları ihtimal dahilindedir. Bu durumda 1844 sonrası sayılan hane ve nüfus sayısında yanlışlıklar olması beklenebilir.

Kazada aynı dönemde yaşadığı tespit edilen bir diğer aşiret, Kavilli aşiretine ait sayım kayıtlarından elde edilen verilere göre adı geçen aşiretin kışlakları, hane ve nüfus sayıları şu şekildedir²⁵:

Tablo-2. Mecidözü Kazasında Yaşayan Kavilli Aşireti Mensuplarının Hane ve erkek Nüfus Sayısı

Kışlak/Köy	1830-31		1838-39		1843-44	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
Ağca Sofu ²⁶	-	11	4	15	4	17
Akpınar ²⁷	-	29	9	34	10	23
Bekaroğlu ²⁸	-	9	6	11	5	11
Cırcır ²⁹	-	18	7	17	7	18
Çık Hasan ³⁰	-	16	7	20	-	-
Değirmenönü ³¹	-	24	7	28	9	33
Dereyazıcı ³²	-	41	13	46	17	46
Durukelek	-	37	13	40	13	34
Fındıklı ³³	-	73	29	89	24	81
Haydudoğlu	-	17	7	19	6	21
Kabir	-	15	5	22	5	21
Kadı Deresi ³⁴	-	57	15	49	16	46
Kanlıosman ³⁵	-	15	6	22	8	19

²⁵ Tablo hazırlanırken (BOA.NFS.d.2260: 335-348), (BOA.NFS.d.2268: 1-45), (BOA.D.CRD.d.40748: 1),b (BOA.NFS.d.2383: 1-20) defterlerden istifade edilmiştir.

²⁶ Günümüzde Alaca ilçesine bağlı Akçasofu köyü

²⁷ Günümüzde Mecidözü ilçesine bağlı Akpınar köyü

²⁸ Günümüzde Çorum merkeze bağlı Düdüklü köyü

²⁹ Günümüzde Alaca ilçesine bağlı Cırcır köyü

³⁰ Günümüzde Alaca ilçesine bağlı Çıkhasan köyü

³¹ Günümüzde Alaca ilçesine bağlı Değirmenönü köyü

³² Günümüzde Alaca ilçesine bağlı Dereyazıcı köyü

³³ Günümüzde Ortaköy ilçesine bağlı Fındıklı köyü

³⁴ Günümüzde Çorum merkez ilçeye bağlı Kadıderesi köyü.

³⁵ Günümüzde Çorum merkez ilçeye bağlı Şanlıosman köyü

Keşlik ³⁶	-	32	19	42	19	52
Kılavuz ³⁷	-	23	11	27	12	39
Kıranıyıcı ve Murca	-	14	4	15	4	13
Koyunoğlu ³⁸	-	52	17	61	17	38
Kozluca ³⁹	-	42	16	45	16	39
Göbsan ⁴⁰	-	92	-	-	33	88
Göçme	-	6	-	-	-	-
Kulaksız	-	11	3	9	-	-
Kuşkışla	-	-	-	-	3	9
Molla Hasan Oğlu ⁴¹	-	27	10	29	9	26
Mustafacelebi ⁴²	-	21	7	15	7	19
Palabıyık ⁴³	-	22	11	25	9	25
Pazarlı	-	-	-	-	9	36
Salbaş ⁴⁴	-	-	-	-	4	10
Soycak ⁴⁵	-	12	7	11	9	19
Şafaklı	-	23	7	31	5	17
Şalığlu	-	25	9	30	7	14
Tutluca ⁴⁶	-	-	-	-	3	6
Yeni ⁴⁷	-	57	14	52	16	38

³⁶ Günümüzde Alaca ilçesine bağlı Keşlik köyü

³⁷ Günümüzde Alaca ilçesine bağlı Kılavuz köyü

³⁸ Günümüzde Mecidözü ilçesine bağlı Koyunoğlu köyü

³⁹ Günümüzde Çorum merkez ilçeye bağlı Kozluca köyü

⁴⁰ Günümüzde Yaylacık ismiyle Ortaköy ilçesine bağlı köy

⁴¹ Günümüzde Çorum merkez ilçeye bağlı Mollahasan köyü

⁴² Günümüzde Çorum merkeze bağlı Mustafacelebi köyü

⁴³ Günümüzde Çorum merkeze bağlı Palabıyık köyü

⁴⁴ Günümüzde Ortaköy ilçesine bağlı Salbaş köyü

⁴⁵ Günümüzde Alaca ilçesine bağlı Soğucak köyü

⁴⁶ Günümüzde Alaca ilçesine bağlı Tutluca köyü

⁴⁷ Günümüzde Alaca ilçesine bağlı Yeniköy olduğu tahmin edilmektedir.

Toplam	-	796	292	901	306	858

Tablodan anlaşıldığı kadarıyla Kavilli aşireti mensuplarının kazada 32 farklı kışlağa dağılmış olarak yaşadıkları, ihtiyaca göre zaman içerisinde bazı kışlakların terk edildiği, yeni kışlakların ortaya çıktığı görülmektedir. 1831 yılında 796 olan aşirete mensup erkek nüfus sayısının 1839 yılında 292 hane ve 901'e ulaştığı ancak 1844 yılında hane sayısı artmasına rağmen 858'e gerilediği görülmektedir.

Kazada yaşadığı tespit edilen bir diğer aşiret de Bezenli aşiretidir. Bu aşiret mensuplarının özellikle Merzifon ve Mecidözü kazalarında daha yoğun olarak yerleştirildiği görülmektedir. Mecidözü kazasının Bayat⁴⁸ (BOA.NFS.d.2237: 98), Löşdeğin⁴⁹ (BOA.NFS.d. 2175: 6), Hacı Yakup⁵⁰ (BOA.NFS.d.2175: 6), Yuvala⁵¹ (BOA.NFS.d.2175: 4), Geli⁵² (BOA.NFS.d.2175: 4), Alışar⁵³ (BOA.NFS.d.2175: 4), Gelingiras⁵⁴ (BOA.NFS.d.2175: 3), Türnek⁵⁵ (BOA.NFS.d.2175: 3) ve Saraycık⁵⁶ (BOA.NFS.d.2175: 2) köyleri Bezenli aşireti mensuplarının yerleştirildiği köylerdendir. Aynı dönemde incelediğimiz nüfus kayıtlarından Mecidözü kazasında da haymenişin -çadırda, göçebe olarak yaşayan- 1831 yılında 227 (BOA.NFS.d.2268: 365-367), 1838-39 yılında ise 304 (BOA.NFS.d.2383: 20-27) erkek nüfusun yaşadığı anlaşılmaktadır. Ancak bunların kaynaklarda kışlakları belirtilmediğinden kaza ve çevresindeki arazilere iskân edildikleri tahmin edilmekle birlikte kesin olarak hangi mahallere yerleştirdikleri hakkında fikir beyan etmemiz mümkün değildir⁵⁷.

1.2 Mecidözü Aşiretlerinin İskân Süreci ve Ortaya Çıkan Yeni Köyler

Yukarıda da belirtildiği gibi ilk dönemlerden itibaren egemenliği altındaki topraklarda yaşayan göçebe toplulukları kontrol altına almak için iskâna tabi tutmaya çalışan Osmanlı Devleti, bu sorunu tam olarak halledemedi. 17. yüzyıldan sonra Doğu ve Güney doğu Anadolu'dan Orta ve Batı Anadolu'ya gelen aşiretlerin kontrol ve iskânı problemiyle karşı karşıya kalmıştır. Merkeziyetçi bir devlet anlayışı ile bağdaşmayan yaşam tarzlarından duyulan rahatsızlık, yerleşik halkı rahatsız etmeleri, sürüleriyle ekili alanlara zarar vermeleri devleti aşiretleri iskân etmeye zorlayan başlıca etkenlerdi. Devlet aşiretleri iskâna tabi tutarak bir yandan harap ve boş yerleri imar ederek ziraata açmak suretiyle vergi gelirlerini artırmak, diğer yandan da aşiretlerin kontrolsüz hareketlerini, yerleşik ahalinin ekili alanlarına zarar verilmesini önlemek istemiştir.

⁴⁸ Günümüzde aynı isimle Merzifon ilçesine bağlıdır.

⁴⁹ Günümüzde Merzifon ilçesine bağlı Çaybaşı köyü

⁵⁰ Günümüzde aynı isimle Merzifon ilçesine bağlıdır.

⁵¹ Günümüzde Merzifon ilçesine bağlı Esentepe köyü

⁵² Günümüzde Merzifon ilçesine bağlı Yeşilören köyü

⁵³ Günümüzde aynı isimle Merzifon ilçesine bağlıdır.

⁵⁴ Günümüzde Merzifon ilçesine bağlı Karşıyaka köyü

⁵⁵ Günümüzde Merzifon ilçesine bağlı Sarıbuğday köyü

⁵⁶ Günümüzde aynı isimle Merzifon ilçesine bağlıdır.

⁵⁷ Mesela Cihanbeyli aşiretine mensup sekiz hane, yetkililerce ahalisinin bir kısmı tarafından terk edilen Zile kazasına bağlı Karaçay köyüne yerleştirilmek istenmiş ancak adı geçen köyde kalan haneler aşiret mensuplarını köyelerine istememişler, karşı çıkarak yerleşmelerine mani olmuşlardır BOA.A.}MKT.UM.332/22).

Ancak yüzlerce yıldır yaylak-kışlak hayatı yaşayan ve yerleşik ahaliye göre daha rahat hareket etmeye alışkın olan konar-göçer aşiretleri kontrol altına almak ve iskân etmek kolay olmamıştır. Mesela 1759 yılında kazada yaşayan Milli ve Kavilli aşiretine mensup bazı konar-göçerler kendilerine gösterilen yaylakları terk ederek Tokat dahilindeki bazı kazaların meralarını istila etmişler, hayvanlarını sürer iken kasten yerleşik ahalinin mahsullerine zarar vermişlerdir (BOA.C.DH.25/1220). Mecidözü aşiretlerinin bu keyfi hareketleri zarara uğrayan ahalinin şikâyetlerine yol açmış ve yetkilileri aşiret mensuplarını eski yerlerine döndürmek için tedbir almak zorunda bırakmıştır. Yine 1759-60 yılında şekavetleriyle halka zarar veren Çorum sancağındaki Ceymeli grubu ve Dosno ve Selmanlı Kürt aşiretleri hakkında artan şikâyetler üzerine Çorum Kürdünden başkasının eski yerleri olan Kırşehir, Çukurova ve Mecidözü'nde iskânları için karar alınmıştır (BOA.C.DH. 228/11385). 1781 yılında Mecidözü kazasında Koç Hüseyin Vakfı'na ait bir arazi Milli Musa adında Milli aşiretine mensup bir zorba tarafından zaptedilmek istenmiştir (BOA.C.EV. 239/11909).

Uyarılara rağmen fırsat buldukça başıboş hareket etmeye eğilimli aşiretlerin iskâna tabi tutulmalarına dönük baskı II. Mahmud döneminde -hem merkezi devletin otoritesini artırma hem de 1826 yılında yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla yeni ordu için ihtiyaç duyulan vergi kaynaklarını ve askerlik yapabilecek kişi sayısını tespit etme ihtiyacı nedeniyle- artmıştır. 1831 yılında yapılan nüfus sayımında kaza içindeki yerleşik nüfus yanında aşiretlerin -çadırlarda yaşayan Bezenli aşireti de dahil- erkek nüfusunun da ayrıntılı şekilde sayıma tabi tutulması, devletin aşiretleri vergi ve asker ihtiyacını karşılamakta yararlanabileceği kaynaklardan birisi olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Aşiretlerin sayımına ait kayıtlarda sayıldıkları yerler 1831 (BOA.NFS.d.2268), 1834 (BOA.NFS.d.2380), 1843 (BOA.NFS.d.2384 ve BOA.NFS.d.2530) yılında kışlak olarak geçmektedir.

Tanzimat ile birlikte hükümet tarafından konar-göçer yaşayan topluluklara karşı sahip oldukları idari, mali ve adli özel yönetimlerine son vermek, kışlaklarında iskâna tabi tutarak, ortaya çıkan aşiret-cemaat köylerini en yakın kazaya bağlamak, sıradan köyler haline getirmek şeklinde bir politika izlenmiştir. Bu politikanın sonucu olarak 1844-45 yılında Mecidözü aşiretlerine ait temettuat kayıtlarında aşiretlerin yerleşik olarak kabul edildiği, kışlaklarının da köy olarak kaydedildiği görülmektedir⁵⁸. 1847 yılındaki bir kayıttan anlaşılacağı üzere 1845 sonrası kayıtlarda da köy yazılmaya devam edilmiştir (MAD.d.20836). Bu kayıtlar aşiret mensuplarının iskânına yönelik çabanın arttığını gösterse de aşiret mensuplarının tam olarak denetim altına alınmadığı ve bu konudaki kararlılığın göstergesi olarak 9 Ekim 1860 tarihinde hükümet, Amasya mutasarrıfından Milli aşiretinden Mecidözü ve Veray kazalarıyla Geldiklan nahiyesinde oturan hanelerin buldukları mahallerde kalmaları için gerekli önlemleri almasını istemiştir (BOA.A-}AMK-UM.431/16).

Bazı aksaklıklara rağmen 19. yüzyılın ikinci yarısında kazadaki aşiretlerin iskânı sorununun büyük ölçüde halledildiği anlaşılmaktadır. Kazadaki aşiretlerin buldukları kışlaklarda

⁵⁸ Mecidözü aşiretlerinin sakin olduğu Şalıoğlu ve Şafaklı, Kadıderesi, Şeyh Mustafa, Molla Hasan ve Soycağ, Kanlı Osman ve Yeni, Mustafa Çelebi ve Pazarlı, Keşlik gibi bazı kışlaklarına -köylerine- ait temettuat sayım kayıtları için bkz. BOA.ML.VRD.TMT.d.14146, 14148, 14147, 14149, 14479, 14512, 13720.

iskânları günümüzde bölgede var olan çok sayıda köyün ortaya çıkışına yol açmıştır. Bu süreçte daha önce Mecidözü aşiretleri tarafından kışlak olarak kullanılıp, aşiretlerin iskânı sonucu köy haline geldiğini tespit ettiğimiz köyler şunlardır: Şihoğlu, Çayan, Çulpara, İkizyaka, Kafarlı, Koyuncu, Şarklı, -Amasya ili Göynücek ilçesine bağlı -, Kör Pınar-Yozgat ili Aydıncık ilçesine bağlı-, Büyük Kışla, Cevizli, Kavakalanı, Cevizli, Fındıklı, Yaylacık, Salbaş, Sirkeoğlu ve Akyar mahallelerinin bağlı olduğu Senemoğlu -Çorum ili Ortaköy ilçesine bağlı-, Akçasofu, Cırcır, Çıkhasan, Değirmenözü, Dereyazıcı, Keşlik, Kılavuz, Kuzkışla, Soğucak, Tutluca -Çorum ili Alaca ilçesine bağlı-, Akpınar, Koyunağılı, Yeniköy, Yeşilova -Çorum ili Mecidözü ilçesine bağlı-, Bekâroğlu (Düdüklü köyünün mahallesi), Kadıderesi, Kirazlıpınar, Şanlı Osman, Kozluca, Molla Hasan, Mustafa Çelebi, Palabıyık -Çorum Merkez ilçesine bağlı-. Aşiretlerin iskânı, kaza bölgesinde köy sayısını artırırken nüfus oranını yerleşik nüfus lehine değiştirmiştir.

1.3 Mecidözü Aşiretlerinin İskânları Sonrası Ortaya Çıkan Sorunlar

Kontrol dışı yer değiştirmelerini, yerleşik ahalinin ekili ürünlerine zarar vermelerini engellemek, düzenli şekilde kontrol altında tutarak vergi ve asker kaynağı olarak faydalanmak gibi beklentilerle kazadaki aşiretlerin iskâna tabi tutulması bütün sorunları çözmüşmüdür? Yoksa bazı sorunların çözümüne rağmen başka sorunlarını ortaya çıkarmıştır? Aşiretlerin iskânı sonrasındaki gelişmeler dikkate alındığında: Aşiretlerin kontrol altına alınması, konar-göçer yaşam tarzını terk etmeleri sağlanarak yerleşik ahalinin ekili alanlarına zarar vermeleri önlenmiştir. Ancak bu defa aşiretlerin iskâna tabi tutulduğu kışlaklar çevresinde bulunan ve daha önce yerleşik olarak yüzlerce yıldır arazilerini işleyen köylerin halkları ile başta arazi ve mera anlaşmazlıkları, uyum sorunu, karşılıklı ilişkilerde güvensizlik gibi yetkilileri önceki sorunlara kıyasla daha fazla uğraştıracak yeni sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

İskân sonrası aşiretler ile bölgenin eski sakinleri -olan köylüler- arasında yaşanan en önemli sorunlardan birisinin arazi anlaşmazlıkları olduğu görülmektedir. Aşiretlerden önce bölgede sakin olan köylüler için üzerinde serbestçe ziraat yaptıkları, hayvanlarını otlattıkları arazi ve meralarını sonradan bölgeye gelen ve iskâna tabi tutulan aşiretlerle paylaşmayı kabullenmek kolay olmamıştır. Bu konuda aşiret köyleri ile diğer köyler arasında yaşanan ve resmi makamlara intikal eden çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Mesela 1900 yılında Bekdemir köyüne iskân edilen Çerkez muhacirleri, Çulpara⁵⁹ köyü ile Bekdemir⁶⁰ köyleri arasında kalan Kızılorakaltı denilen yerdeki araziye işlemeye kalkmışlar, Çulpara köyünden Doğanoglu İsmail, arazinin kendisine ait olduğunu iddia ederek yetkililere şikayette bulunmuştur (BOA.DH.MKT.2337/53). 1913 yılında Amasya sancağına tabi Dereyazıcı⁶¹ köylülerinin köy yakınlarında bulunan Kıranyazıcı diye bilinen arazide birer göz ahır ve ev inşa etmeye kalkışması üzerine Çataklı⁶² ve Tutluca⁶³ köylüleri birleşerek inşaat girişimine kendilerine

⁵⁹ Göynücek ilçesine bağlı bir aşiret köyü

⁶⁰ Çerkez muhacirlerin sakin olduğu Göynücek ilçesine bağlı köy

⁶¹ Günümüzde aynı isimle Alaca ilçesine bağlı aşiret köyü

⁶² Günümüzde aynı isimle Alaca ilçesine bağlı aşiret köyü

⁶³ Günümüzde aynı isimle Alaca ilçesine bağlı aşiret köyü

zararı olacağı düşüncesiyle engel olmak istemişlerdir. Mezkûr köyler arasındaki anlaşmazlık büyümüş sancaklar arası bir mesele haline gelmiş, her iki tarafın şikayetlerinin dinlenmesi ve bir orta yol bulunması hususunda karar verilmiştir (BOA.DH.ID.155/13: 06). 1954 yılında Ortaköy⁶⁴ ile Yukarı Kuyucak⁶⁵ köyleri arasında mera ve arazi anlaşmazlığı yaşanmış, anlaşmazlık yetkililer tarafından sınır Bekdigin⁶⁶ ve Karahacip⁶⁷ köyleri hudutlarının birleştiği Büyük Tepeden başlayarak Kumluca Tepesi-Oluklu Dere-Acı Su Çeşmesi-Ağıl Kaya hattına ulaşacak şekilde belirlenerek çözülmüştür (BCA.30-11-1-0: 248-41-19-11). 1954 yılında Mustafa Çelebi⁶⁸ ile Miyanesultan⁶⁹ köyleri arasında mera anlaşmazlığı yaşanmış, iki köy arasındaki sınır yetkililerce Canşa Çayı'ndan başlayarak batıya doğru Veyis'in Koru-Değirmenyolu ve buradan Mustafa Çelebi köyü Harmanyeri Mevkii'ne ulaşacak şekilde belirlenmiştir (BCA.30-11-1-0: 272-30-8-11). 1955 yılında Elvan Çelebi⁷⁰ köyü ile Palabıyık köyleri arasında sınır anlaşmazlığı yaşanmıştır. Anlaşmazlık yetkililerin araya girerek sınırı Elvan Çelebi köyünün kuzey noktası olan Çal Mevkii'nden başlayarak- Pınarlı Deresi- Kilise Tepesi- Paşam Çamı denilen Çamlık Tepe- Mecidözü yoluna ulaşacak şekilde belirlemesiyle çözülmüştür (BCA.30-11-1-0: 251-16-11-11). 1966 yılında Şanlıosman⁷¹ köyü ile Düdüklük⁷² köyleri arasında sınır anlaşmazlığı yaşanmış, sorun yetkililerce Karataş'tan başlayarak Ballıoğlu Sırtı-Delik Kaya'dan geçecek şekilde sınır belirlenmek suretiyle çözülmüştür (BCA.30-11-1-0: 316-1-3-11). 1971 yılında İbek köyü⁷³ ile Cevizli⁷⁴ arasında yaşanan mera anlaşmazlığı yetkililerce 1076 rakımlı tepeden başlayarak doğu istikametinde dört yol kavşağına çekilecek düz hat olacak şekilde belirlenmiştir (BCA.30-11-1-0: 359-45-3-11). Büyükkışla köyündeki aşiret mensuplarından bir kısmının Çekerek Irmağı kenarına göç ederek kurduğu bir aşiret köyü olan Senemoğlu köyü⁷⁵ ile Karaşar köyü⁷⁶ arasında mera ve orman kaynağı olarak kullanılan Kavak Deresi adı verilen mevkinin kullanımı konusunda 1976 yılından başlayarak anlaşmazlık yaşanmaya başlamıştır. Anlaşmazlık 1979 yılında iki taraf arasındaki sınır Kötü Pınar çeşmesinden başlayarak Asar Deresi'ni akışı yönünü takip ederek bu derenin Çekerek Irmağı ile kesiştiği noktaya, buradan da ırmağın Karacaören Deresi ile birleştiği noktaya ulaşacak şekilde belirlenmiştir. Kararla tartışmalı mevki Çorum il sınırı içinde bırakılmıştır (BCA.30-11-1-0: 497-16-12). 1984 yılında Göynücek ilçesine bağlı Tencirli⁷⁷ köyü ile Zile ilçesine bağlı Sofular köyü arasında sınır anlaşmazlığı yaşanmıştır. 1987 yılında sınır 1085 rakımlı isimsiz tepeden başlayarak buradan 954 rakımlı tepeye -Dilonun

⁶⁴ Çorum ili Ortaköy ilçe merkezi olan köy

⁶⁵ Günümüzde aynı isimle Ortaköy ilçesine bağlı aşiret köyü.

⁶⁶ Günümüzde aynı isimle Aydıncık ilçesine bağlı bir kasaba

⁶⁷ Günümüzde aynı isimle Ortaköy ilçesine bağlı köy

⁶⁸ Günümüzde Çorum merkez ilçeye bağlı aşiret köyü

⁶⁹ Günümüzde aynı isimle Alaca ilçesine bağlı köy

⁷⁰ Günümüzde aynı isimle Mecidözü ilçesine bağlı köy

⁷¹ Eski ismi Kanlıosman olan günümüzde Çorum merkez ilçeye bağlı Aşiret köyü

⁷² Çorum merkez ilçeye bağlı köy.

⁷³ Mecidözü ilçesine bağlıdır.

⁷⁴ Ortaköy ilçesine bağlı bir aşiret köyüdür.

⁷⁵ Ortaköy ilçesine bağlı bir aşiret köyüdür.

⁷⁶ Göynücek ilçesine bağlıdır.

⁷⁷ Göynücek ilçesine bağlı bir aşiret köyüdür.

Tepe- çekilen düz bir hat ve buradan da Çevütlü Dere'nin, Bahçeliğin Deresi ile birleştiği noktada son bulan hat olarak belirlenmiştir (BCA.30-11-1-0: 634-49-12).

Aşiret köylerinin komşuları olan -aşiret mensubu olmayan- köylerle yaşadıkları arazi anlaşmazlıklarından başka, kendi aralarında da çok sayıda arazi anlaşmazlığı yaşanmıştır. Mesela 1909 yılında Mustafa Çelebi köyünden Mamioğlu İsmail, Ali ve Hasan kardeşlerin 50 dönüm tarlasına Çık Hasan⁷⁸ köylüleri müdahale etmiş, vuku bulan şikâyet üzerine mütecevizlerin engellenmesi ve arazinin sahiplerine teslimine karar verilmiştir (BOA.DH. MKT.2829/35). 1958 yılında Mustafa Çelebi ile Çık Hasan köyleri arasında yaşanan sınır anlaşmazlığı, yetkililerce sınır Mustafa Çelebi köyünde Harmanyeri denen noktadan kuzey batıya doğru Değirmen yoluna ulaşan düz hat olarak belirlenmiştir (BCA.30-11-1-0: 272-30-8-11). 1958 yılında Kadı Deresi⁷⁹ ile Molla Hasan⁸⁰ köyleri arasında yaşanan sınır anlaşmazlığı yetkililerce sınırın Bekçi Kulübesi Tepesi'nden başlayıp Çalılı Dere'nin Sualtı Dere'yi kestği nokta- Sualtı Dere'yi takiben Çırçır Pınarı deresiyle birleştiği nokta- Çırçır Pınarı Deresi'ni takiben Öruk Çoban Mevkii'nde sona erecek hat olarak belirlenmiştir (BCA. 30-11-1: 273-35-5-2). 1972 yılında Molla Hasan ile Büyük Keşlik⁸¹ arasında yaşanan sınır anlaşmazlığı yetkililerce iki köy arasında Sarı Hasan Çeşmesi'nden başlayarak buradan Dikilitaş'a, buradan Top Ardiç'a, oradan da 13.143 rakımlı tepenin 250 m doğusunda bulunan Kundulçal'a ulaşacak bir hat çizilerek çözülmüştür (BCA.30-11-1-0: 373-2-12-11).

Mera ve arazi anlaşmazlıklarından başka aşiretlerin iskâni sonucu ortaya çıkan diğer bir sorun da bölgede eşkıyalık ve cinayet olaylarındaki artış olmuştur. Örneğin 1845 yılında Mecidözü kazası sakinlerinden ve Milli aşiretinden Mir Halil, mezkûr kazaya bağlı Ahmedoğlu köyünden Halil adındaki kişinin oğulları Ömer, Osman, Mehmed ve amcaoğulları Mustafa, Mehmed, Osman ve Ahmed'i katletmiş, ayrıca adı geçen Halil'in iki çift öküzünü, dört adet ineğini, elli adet koyununu gasp etmiştir (BOA.MVL.38/49: 4). 1847 yılında Milli aşireti beyi Halil Efendi, Amasya'da vefat eden Hamidullah Efendi'nin kızı Rahime Hanım'ı isteği dışında zorla amcazadesi Celaleddin Efendi ile evlendirmek için baskı yapmış, Halil Efendi'nin müdahalesi şikâyet konusu olmuştur (BOA.MVL.15/1). 1848 yılında Mecidözü çevrelerinde Halil Bey adında bir aşiret mensubu etrafına topladığı şakilerle bir çete kurarak ahalinin can, mal ve namuslarına saldırmıştır. Halil ve çetesinin zulmünden bıkan ahali Amasya mutasarrıflığına şikâyette bulunmuştur (BOA.A.}DVN.MHM.6/31). 1849 yılında Sivas'ın Mecidözü kazasına bağlı Ahmedoğlan⁸² köyünden Ömer, Mustafa ve kardeşleri Mehmed ile Osman'ın Milli Aşireti'nden Halil Bey ve avanesi tarafından katledilmişlerdir (BOA.A.}MKT.198/1). 1849 yılında aslen Mecidözü kazasına bağlı Hamidoğlu köyüne kayıtlı Bekir bin Halil, iş icabı bir süre aynı kazanın Soyıcak⁸³ köyüne taşınmıştır. Ancak bir süre sonra eski köyüne yerleşmiş ve vergilerini kendi köyünde vermeye başlamıştır. Soyıcak köyünün vergisini toplamakla görevli

⁷⁸ Alaca ilçesine bağlı bir aşiret köyü

⁷⁹ Çorum merkez ilçeye bağlı bir aşiret köyü

⁸⁰ Çorum merkez ilçeye bağlı bir aşiret köyü

⁸¹ Alaca ilçesine bağlı bir aşiret köyü

⁸² Günümüzde aynı isimle Çorum merkez ilçeye bağlı bir aşiret köyü

⁸³ Günümüzde Alaca ilçesine Soğucak ismiyle bağlı aşiret köyü

Kavilli aşireti beyi Mustafa Bey, Bekir bin Halil'e baskı yaparak Soyıcak köyü için de vergi vermesini istemiştir. Bekir bin Halil, istenen fazla vergiyi vermeyince dört baş karasığır ineği Mustafa Bey tarafından gasb edilmiştir (A.}MKT. 233/59). 1850 yılında sabık Milli aşireti beyi Halil Bey, hakkında bazı kişilerin şikâyeti üzerine Sivas valisi Abbas Paşa'nın hazine-darı Hüseyin Efendi tarafından dört ay hapse atılmış, elinde bulunan mal ve mülkü gasb edilmiştir (BOA.ZB.1/10). 1853 yılında Ali ve Bektaş adındaki kişiler Göbsan⁸⁴ köyünden Kör Haliloğlu İsmail bin Halil'i Meşelik adı verilen mevkide uykuda iken başına çöküp sopa ve kama ile darb etmek suretiyle katletmişlerdir (BOA.MVL.211/50: 2). 1863 yılında Veli adındaki asker, Koyunağılı⁸⁵ köyünden Koyunoğlu hanesine girerek evde bulunduğu eşyaları çalmıştır (BOA.MVL.653/23). 1860 yılında Başermeni köyünden Zabunoğlu Hüseyin, Kör Ömeroğlu Ali tarafından katledilmiştir (A.}MKT.UM.428/73). 1860 yılında Mecidözü kazasında sakin Milli Halil Bey, Ahmedoğlu köyünden Kurdoğlu Ahmed'i yanına çağırarak, "ceviz hasılatı almışsın öşrünü bana vereceksin" diyerek ağaca bağlayıp darb etmiş, haksız yere 220 kuruşunu gasp etmiştir (BOA.MVL.596/70: 11). 1860 yılında Mecidözü'nde sakin Milli Halil Bey'in eşi Şirin Hatun, damadı Kelek Hasan ile hizmetkârları Şabu ve Göcek Ali'yi teşvik ederek kapılarında çobanlık yapan Kayserili Hacı Toros'u koyunların bir kısmını kaybedip, firar ettiği iddiasıyla yakalatıp idam etmek suretiyle katletmiştir (BOA.MVL.64/49). 1862 yılında Mecidözü'ne bağlı Mazıbaşı⁸⁶ köyünden eşkıya Memişoğlu Hasan, Ahmed ve Zazaoğlu Mustafa'nın yardımıyla aynı köyden ve Kavilli aşiretinden Mehmed'in Yeter adındaki nişanlı kızını zorla dağa kaldırıp tecavüz etmişlerdir (BOA.MVL.622/19). 1887 yılında halkının bir kısmı aşiret diğer kısmı yerleşik Türk ahalden oluşan Mecidözü köyünde⁸⁷ aşiret mensupları ile Türk ahali arasında anlaşmazlık çıkmış, köy büyüklerinin çözemediği anlaşmazlık resmi makamlara intikal etmiştir (BOA.DH.MKT.1393/5). Kürt Dede adlı bir aşiret mensubu etrafına topladığı şakilerle bir çete kurarak Mecidözü ve çevresinde yağma ve gasp faaliyetlerinde bulunmuştur (BOA.DH.EUM.6.Şb.52/21). Çete 13 Ağustos 1917'de Mecidözü'ne bağlı Doğla⁸⁸, Çıkrık⁸⁹, Üçköy⁹⁰, İbek⁹¹ ve Emirbağ⁹² köylerindeki aşar ambarlarındaki zahireyi yağmalamış, Ortaköy nahiyesine bağlı Aşdağul⁹³ köyündeki zahireyi yağmaya teşebbüs etmiş ancak halkın direnişi üzerine ayrılarak İncesu⁹⁴ köyüne gitmiş ve mahsulünü yağma etmiştir. Eşkiyalığa devam eden çete, bu defa 26 Ağustos 1917'de önce Mecidözü kazasının Boyacı ve Dağsaray köylerinin zahiresini ardından da Mecidözü'ne bağlı Kızılhamza⁹⁵ köyünü basarak zahiresini yağmalamıştır. Olayların büyümesi, yerel güvenlik güçlerinin çeteyi etkisiz hale getirmekte yetersiz kalması üzerine Ankara Valiliği 18 Mayıs 1918'de Pirzade İbrahim

⁸⁴ Günümüzde Yaylacık ismiyle Ortaköy ilçesine bağlı aşiret köyü

⁸⁵ Günümüzde aynı isimle Mecidözü kazasına bağlı bir aşiret köyü

⁸⁶ Günümüzde aynı isimle Alaca ilçesine bağlı aşiret köyüdür.

⁸⁷ Kaza merkezi olan köy, Mecidözü köyü

⁸⁸ Günümüzde aynı isimle Mecidözü ilçesine bağlı olan köy

⁸⁹ Günümüzde aynı isimle Mecidözü ilçesine bağlı olan bir aşiret köyü

⁹⁰ Günümüzde aynı isimle Çorum merkez ilçeye bağlı köy

⁹¹ Günümüzde aynı isimle Mecidözü ilçesine bağlı olan köy

⁹² Günümüzde aynı isimle Mecidözü ilçesine bağlı olan köy

⁹³ Günümüzde aynı isimle Çorum ili Ortaköy ilçesine bağlı Belde.

⁹⁴ Günümüzde aynı isimle Çorum ili Ortaköy ilçesine bağlı köy

⁹⁵ Günümüzde aynı isimle Ortaköy ilçesine bağlı bir aşiret köyü

Efendi'yi Kör Dede çetesini yakalaması için Çorum ve Mecidözü'ne göndermeye karar vermiştir (BOA.DH.ŞFR.584/98). Mecidözü Ahalisinden ve Milli aşiretinden Halil Bey, aşiretine güvenerek aynı kaza ahalisinden Ağmet Ağa'dan kendisine borcu vardır diyerek haksız yere alacak talebinde bulunmuş, Ahmed Ağa vermeyince de on ay hapsetmiş (BOA.A.}MKT.UM.121/44), etrafta bazı insanların mallarını gasp etmiş, kaza-i mezbur emvalinden zimmetine para geçirmiş, Çobanoğlu Ali'yi katletmiş, hükümet tarafından başlatılan takibat üzerine kendisi firar etmiş, adamlarından on beş kişi yakalanarak yargılanmış, gasp edilen eşyalarda sahiplerine iade edilmiştir (BOA.A.}MKT.UM.365/57). 1911 yılında Derviş Kaya adında silahlı bir asker tarafından Gökköy⁹⁶ sakinlerinden Battaloğlu Hasan'ın karısı Sultan hatuna tecavüz edilmiş, köydeki diğer kadınlar da tehdit edilmiştir (BOA.DH.H.50/5). Mecidözü kazasında ikamet eden Cihanbeyli aşiretine mensup sekiz hane, yetkililerce ahalisinin bir kısmı tarafından terkedilen Zile kazasına bağlı Karaçay köyüne yerleştirilmek istenmiş ancak adı geçen köyde kalan haneler aşiret mensuplarını köylerine istememişler, köylerine yerleşmelerine mani olmuşlardır (BOA.A.}MKT.UM. 332/22). I. Dünya Savaşı (1914-1918) yıllarında Kavaklı⁹⁷ köylüleri çevrede dolaşan bazı suçluların saklanmasına yardım etmişlerdir. Nitekim Mart 1918'de güvenlik güçlerinin köye yaptıkları baskında firari olarak aranan köy sakinlerinden Kıçıkırıkogullarından Memişoğlu, martini tüfekle birlikte yakalanmıştır. Yine köy yakınlarındaki kuyuların içinde saklanırken yakalanan dört Rum firari ile birlikte kuyu içerisinde saklı olan Kavaklı karyesinden Kurtoğullarından İbrahimoglu Ali ve haremî Güllü de bir kız çocuğuyla birlikte yakalanırken, Kuyulu Kışla köyünde firarilerden dördü silahlı, üçü silahsız olarak teslim olmuşlardır (BOA.DH.EUM.6.Şb.32/85).

Mecidözü kazasında 19. yüzyıl ortalarından itibaren aşiret mensuplarının iskâni sonrası bölgede yaşanan arazi anlaşmazlıkları ve artan asayiş sorunları yanında ortaya çıkan bir diğer önemli problem de aşiretlerin baskısına dayanamayan bazı köy sakinlerinin buldukları köyleri terk etmeleri şeklinde ortaya çıkmıştır. Mesela günümüzde Göynücek ilçesine bağlı bir aşiret köyü olan Şarklı, 1520 ve 1575 yıllarında Uluyörüklerin Alibeyli bölüğüne tabi yörüklerin sakin olduğu bir yer iken (Şahbaz 2018: 100), 19. yüzyıl nüfus kayıtlarında aşiretlerin kışlağı olarak geçmektedir (BOA.NFS.d.2268: 355, 2383: 34b, 2384: 26b). 19. yüzyılda Şarklı'da aşiretler dışında herhangi bir nüfus kaydı olmaması eski sakinleri tarafından köyün terk edildiğini göstermektedir. Ancak bu terk olayının aşiretlerin zorlaması ile mi yoksa aşiretler gelmeden eski sakinleri tarafından mı terk edildiği tespit edilememiştir. 16. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan iç huzursuzluklar nedeniyle bölgede çok sayıda köyün ahalisi tarafından terk edildiği dikkate alınırsa⁹⁸ Şarklı'nın ilk sakinleri olan yörüklerin de aşiretler bölgeye gelmeden önce

⁹⁶ Günümüzde aynı isimle Çorum merkez ilçeye bağlı aşiret köyü.

⁹⁷ Günümüzde Kuyulu-Kavaklı ismiyle Göynücek ilçesine bağlı aşiret köyü

⁹⁸ Oktay Özel, Büyük Kaçgun -(1596 yılında III. Mehmed'in (1595-1603) saltanatı döneminde Avusturya'ya karşı kazanılan Haçova Zaferi sonrası muharebe alanından kaçtığı belirlenen sipahilere ve kapıkullarına yönelik yoklama yapılmış, bulunmayanların dirliklerinin ellerinden alınmış, yakalananla da katledilmeye başlanmıştır. Canlarını kurtarma telaşına düşen firari sipahi ve levendler Anadolu'ya kaçarak zaten merkezi otoritenin zayıflamış olduğu Anadolu'da örgütlenmeye ve isyan etmeye başlamışlardır. Haçova Zaferi sonrası Anadolu'da yoğunlaşan ve celali isyanları diye de bilinen olaylardan özellikle yerleşik ya da yarı yerleşik yaşam süren konar-göçerler olumsuz etkilenmiş, pek çok köy halkı köylerini terk etmek zorunda kalmıştır. İşte isyanlardan dolayı

köyü terk etmiş olmaları da ihtimal dahilindedir. Bölgede varlığını bildiğimiz ancak aşiretlerin baskısı sonucu ahali tarafından terk edilen köylerden birisi harabeleri günümüzde Bekdemir⁹⁹ köyünün Güneybatısında ve Çulpara¹⁰⁰ köyünün güneyinde, Çorum Çayı'nın Göynücek-Amasya karayolu ile kesiştiği noktanın yaklaşık 2-3 km batısında çay kenarında yer alan yükselti üzerindeki düz arazide yer alan Doğan köyüdür. Şu anda köy arazisi Bekdemir ve Çulpara köylerinin halkı tarafından kullanılmaktadır. Geçmiş 16. yüzyıla kadar takip edilebilen köy (Defter-i Mufassal-ı Liva-i Amasya Cild'ül Evvel 2015: 650), 1831 (NFS.d.2134: 133a), 1840-41 (NFS.d.2249: 76) ve 1843-44 (NFS.d.2250: 32) yıllarına ait kayıtlarda Doğan ismiyle Sivas vilayeti Amasya sancağı Veray kazasının bir köyü iken ilerleyen yıllarda ahali tarafından terkedilmiş, 1846 yılında arazisini çevrede bulunan Milli aşiretinden bazı kişiler ziraat etmeye başlamışlardır (BOA.NFS.d.2251: 60a). Köyün bulunduğu konum incelendiğinde etrafında önce aşiretlerin birer kışlağı, iskân sonrası ise aşiret köyleri haline gelmiş olan Çulpara, Koyuncu, Şarklı, Çayan gibi Milli aşireti köyleriyle çevrili olduğu görülmektedir. Köy halkının aşiret mensuplarının hayvan sürüleriyle ekili arazilerine verdiği zararlardan, aşiret mensuplarının tehditlerinden köyü boşaltarak başka taraflara gittikleri tahmin edilmektedir. 1846 yılındaki nüfus sayımında köyde kimsenin kalmadığı anlaşılmıştır. Bu tarihte köy ile ilgili olarak nüfus sayım memuru "*Mezbur karyenin nüfusu münkarız olarak arazisini etrafta bulunan bazı Milli aşiretinden –kimselerin- ziraat etmekte oldukları*" şeklinde kayıt düşmüştür (BOA.NFS.d.2251: 60a). Mecidözü aşiretlerinin baskısından dolayı halkı tarafından terkedilen köylerden birisi de Efkeri¹⁰¹ köyüdür. Geçmiş 16. yüzyıla kadar izlenen (Defter-i Mufassal-ı Liva-i Amasya Cild'ül Evvel 2015: 560), 1840-41 (BOA.NFS.2249: 54) ve 1843-44 (BOA.NFS.2250: 23) yıllarında Veray kazasına bağlı 9 erkek nüfusun yaşadığı Efkeri köyünün 1846 yılına ait bir kayıta ahali tarafından terk edildiği anlaşılmaktadır. Adı geçen kayıta köy nüfusunun Tokat ve Zile taraflarına dağıldıkları, arazisini civarda bulunan Milli aşiretinden bazı kişilerin ziraat ettiklerinden bahsedilmektedir (BOA.NFS.d.2251: 60a). Köyün hemen yakınında bulunan ve köy ile aynı ismi taşıyan kışlakta 1831 yılında Milli aşiretinin Yazıcıoğlu oymağına bağlı 64 (BOA.NFS.d.2268: 356), 1838-39 yılında 56 (BOA.NFS.d.2383: 31b-32a) ve 1843-44 yılında 56 (BOA.NFS.d.2384: 23a-23b) erkek nüfusun varlığı dikkate alınır, 1840-41 (BOA.NFS.2249: 54) ve 1843-44 (BOA.NFS.2250: 23) yıllarında sadece 9 erkek nüfusun yaşadığı köy halkının kendilerinden çok çok kalabalık olan aşiretlerin baskısına dayanamayacağı kolaylıkla tahmin edilebilir. Eski sakinleri tarafından terk edilen köye aşiret mensuplarının sahip olduğu ve köyün aşiret köyü haline dönüştüğü anlaşılmaktadır.

köylerini terke mecbur kalan kitlelerin köylerden şehirlere doğru göçüne Büyük Kaçgun denir.)- sonrası Türk köylerinin (Malazgirt Savaşı sonrası Anadolu'ya gelen ve yerleşik yaşama geçenlerin köyleri) ortadan kaybolduklarını iddia etmiştir (Özel, 2015: 557-591). Yine Cengiz Orhonlu'da Sivas ve çevresinde Uluyörüklerin Şark-Pare koluna mensup Ulu Kaman ve Akçakoyunlu oymaklarına mensup köylerde yaşayan ahalinin isyancıların baskısı karşısında köylerini terk ederek etrafa dağıldıklarını, köylerinin harap olduğunu ifade etmektedir (Orhonlu, 1987: 29-30).

⁹⁹ Günümüzde Göynücek ilçesine bağlı, Göynücek –Amasya karayolu üzerinde, ilçe merkezine 11 km mesafede olan ve 19. yüzyıl sonlarında bir kısım Kafkas ve Bulgaristan muhacirinin iskânı suretiyle kurulan köy.

¹⁰⁰ Günümüzde aynı isimle Göynücek ilçesine bağlı aşiret köyü.

¹⁰¹ Günümüzde İkizyaka ismiyle Göynücek ilçesine bağlı olan köy. Günümüzde ahalisinin tamamı aşiret mensubudur.

Mecidözü aşiretlerinin iskânının ortaya çıkardığı sonuçlardan birisi de aynı dine inanan ancak kendi aralarında farklı dil konuşan, inandıkları dini farklı şekilde yorumlayan, kaynaşması günümüze kadar mümkün olmamış, bundan sonra da pek mümkün görünmeyen iki kesimin yan yana yaşamak zorunda kalmalarıdır. Bölgedeki aşiret köyleri ile diğer köylerin sakinleri birbirleriyle ekonomik alanda ilişki kursalar da hala birbirlerine şüpheyle yaklaşmaktadırlar. Her iki kesimde de karşı taraf ile ilgili kırılmamış önyargılar devam etmektedir. Müslüman olmasına rağmen Kürtçe konuşan ve Alevi¹⁰² mezhebine inanan, Bektaşî tarikatının öğretilerine sadık olan aşiret mensupları, genellikle Sünni¹⁰³ mezhebine mensup, Kürtçe bilmeyen bölgedeki diğer sakinler tarafından Alevi, Kızılbaş¹⁰⁴ ya da Sıraç¹⁰⁵ gibi sıfatlarla anılmaktadırlar. Aşiret mensupları da diğer kesimi Yezid¹⁰⁶ sıfatıyla tanımlamaktadır. İki kesim

¹⁰² Alevi; Hz. Peygamberden sonra imam olarak Hz. Ali'yi tanıyanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Şiiliğe temessük edenlerin umumuna "Alevi" denildiği gibi neslen Hz. Ali'ye mensup olanlara da "Alevi" denirdi (Pakalın, 1983a: 50). Daha esnek bir tarifile Hz. Ali'yi sevmeyi ve saymayı Alevilik, Hz. Ali'yi sevenleri ise Alevi (Eröz, 1990: 31) diye nitelemek yerinde olacaktır. Aleviler, bazı yerlerde Bektaşî diye de anılmaktadır. Ancak her Bektaşî Alevi olduğu halde her Alevi Bektaşî değildir (Eröz, 1990: 52). Alevi-Kızılbaş cemiyetinin her çocuğu doğuştan Alevi'dir, bir tarikat olan Bektaşîlik'te ise dışarıdan girme, intisap etme söz konusudur. Belli şartları yerine getirip belli kurallara uymak ve bir Baba'dan "Nasip almak" suretiyle isteyen herkes Bektaşî olabilir (Eröz, 1990: 67).

¹⁰³ Aleviler Hz. Ali dışındaki ilk üç halifeyi ve sonradan gelen Emevi ve Abbasi halifelerini meşru saymazlar. Kербela Olayı'nda Hz. Hüseyin'i öldürtmesine rağmen Yezid bin Muaviye'nin hilafetinin Sünni kesim tarafından geçerli kabul edildiğini ileri sürerek Sünni mezhebine mensup olanları Yezid'i destekleyenler anlamında Yezidiler şeklinde tarif ederler.

¹⁰⁴ Kızılbaş eski dini inançlarını ve geleneklerini kendilerine has bir İslâmî anlayışla birleştirip sürdüren Türkmenlerin bazı Bâtîni- Şii anlayışları benimsemesiyle ortaya çıkan terim, böyle bir dini ve sosyal yapıya mensup kişi veya topluluk (Üzüm, 2002: 546) anlamında kullanılır. Kızılbaş isminin belirli bir dini ve sosyal grubu nitelemek üzere ilk defa ne zaman kullanıldığına dair kesin bir kayıt yoksa da ağırlık kazanan görüşe göre bu kullanım 15. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ortaya çıkmıştır. Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmâil'in babası Şeyh Haydar (ö.1488), büyük bölümünü Azerbaycan ve Doğu Anadolu Türkmen boylarının oluşturduğu taraftar kitlesine, kendilerini diğerlerinden ayırmak için her biri bir imamı temsil eden on iki dilimli kırmızı börtü giydirmiş ve bu kitleler zaman içinde Kızılbaş diye anılmıştır. Kızılbaş terimi başlangıçta sadece Şeyh Haydar'ın taraftarlarını içine alırken daha sonra onun ve oğlu Şah İsmâil'in yoğun faaliyetleriyle zaman içinde taraftar kitlesinin çoğalmasına paralel olarak bütün Safevi taraftarlarını kapsayan çok geniş bir sosyal tabanı nitelemek üzere kullanılmıştır. Bu sosyal taban Kızılbaş ismini iftiharla benimserken muhalifleri hareketin taşıdığı siyasi karakter dolayısıyla buna kötüleyici anlamlar yüklemişlerdir. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı-Safevî çekişmesinin tabii bir neticesi olarak Osmanlılar, Kızılbaş terimini "devlet muhalifi ve isyancı zümreler" anlamında kullanmış, bu asrın başlarından itibaren artan Kızılbaş ayaklanmalarında isyana katılan zümrelerin dini inanç ve anlayışları Kur'an ve Sünnete dayalı çoğunluğun anlayışıyla karşılaştırılarak isme dini boyut da eklenmiş ve Kızılbaşlık sapıklık, yoldan çıkmışlık, hatta inkârcılık; Kızılbaşlar da yoldan çıkan kişi ve gruplar olarak anılmıştır (Üzüm, 2002: 547).

¹⁰⁵ Anadolu'da Tokat, Yozgat (Çekerek), Çorum (Mecidözü) ve Sivas illerinde yerleşmiş bir Türk boyudur. Alevi olan Sıraçlar, bugün bazı geleneklerini yıllardan beri aynen yaşatmaktadırlar. Sıraç Alevilerinin geçmişi Orta Asya, Horasan'a değin inmektedir. Anadolu Türk köy Alevileri arasında ileri taassuplarıyla tanınmışlardır. Fakat bu tutumları günümüzde azalmaya başlamıştır. Gelenek olarak Şah İsmail Safevi ananesine bağlı kalmışlardır. Muharrem ayını büyük bir ilgi ile yaparlar. Dinsel anlamı olan Arap adlarını çocuklarına vermezler. Arapça kelimeler kullanmazlar. Tüm kelimeleri Türkçedir. Cem ayınında toplu olarak ibadet yapılır (Ayin-i Cem). Kadın, erkek ve çocuk hepsi katılır. Muaviye'ye lanet ederler. Birine kızınca "melun Muaviye", "kâfir Muaviye" derler. Sünniyi "Yezid" olarak tanırlar. Kadına insan olarak değer verdikleri, Ali'yi Allah, Muhammed'i de Ali'nin veziri bildiklerini rivayet edenler olmuştur. Temizliğe az su harcadıkları, dağlı oldukları, konusunda yaygın bir kanaat vardır. Sıraçlar, normal Alevilerden kültürleri yönünden bazı farklılıklar göstermektedirler (<https://www.turkcebilgi.com> 03-12-2019 Tarihinde Saat 15: 10'da erişildi.)

¹⁰⁶ 680 yılında Kербela Olayı'nda Ehl-i Beyt mensubu Hz Hüseyin, Emevi halifesi Yezid bin Muaviye'nin (680-683) askerleri tarafından öldürülmüştür. Aleviler Hz. Ali hariç ilk üç halife ile birlikte tüm Emevi ve Abbasi halifelerini gayrimeşru kabul etmektedirler. Sünni kesimin ilk dört halifeyi ve Emevi-Abbasi halifelerini meşru

arasında aşiretlerin bölgeye ilk geldiği dönemlerde önemli bir problem olarak ortaya çıkan yaşam tarzı ve ekonomik etkinliklerdeki fark, her ne kadar aşiretlerin iskânıyla azalmış ya da tamamen ortadan kalkmış ise de karşılıklı kültürel uyumsuzluk ve önyargıları kırmak mümkün olmamıştır. Karşılıklı bayram ziyaretlerine, düğünlerdeki davetlere, ziyaretler esnasındaki ikram ve hürmete rağmen iki kesimde bazı istisnalar hariç tutulursa diğer taraf ile evlenmek, akrabalık bağı kurmak istememektedir. Her iki kesimde de karşı tarafın inancını benimsemek, karşı taraftan birisine kız vermek, ait olduğu topluma ihanet, küçük düşürücü bir hareket olarak değerlendirilmektedir. Her iki kesimde dini vecibelerini farklı mekânlarda, farklı din görevlileri vasıtasıyla yerine getirmekte ve birbirlerinin dini törenlerine katılmamaktadırlar.

SONUÇ

Mecidözü kazasında yaylak-kışlak hayatı yaşayan aşiretler, 19. yüzyıl ortalarında zorunlu iskâna tabi tutulmuş, aşiret kışlakları sıradan köyler haline getirilmiştir. Bu gelişme aşiretlerin merkezîyetçi bir devlet anlayışıyla bağdaşmayan yaşam tarzlarını, kontrol dışı yer değiştirmelerini, yerleşik ahalinin ekili alanlarına zarar vermelerini önemli ölçüde azaltmış ise de aşiretlerden kaynaklanan sorunları tamamen çözmemiş hatta daha başka sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Aşiretlerin bölgeye gelmesinden önce bölgede yaşayan köy sakinleri daha önce kendilerinin kullandıkları mera ve arazileri aşiretlerle paylaşmak zorunda kalmışlardır. Bir kısmı aşiretlerin kendi aralarında olmasına rağmen çoğu komşu aşiret olmayan köylerin sakinleriyle yaşanan arazi ve mera anlaşmazlıkları ortaya çıkmış, kavga, gasp ve cinayet gibi asayiş problemleri artmıştır. Aşiret mensuplarının iskân edildiği yerlere yakın bazı eski köy sakinleri aşiretlerin baskısından dolayı köylerini boşaltmak zorunda kalmışlardır. Bu köylere ya aşiretler doğrudan yerleşmiş, ya da dağılan köy sakinlerinin arazilerine el koymuş kendileri ziraat yapmaya başlamıştır. Aralarındaki mezhep ve dil farkı nedeniyle birbirine pek de yakın durmayan iki farklı kesimin yan yana yaşaması, bölgenin kültürel homojenliğini bozmuştur. Aradan yüz elli yıldan uzun bir zaman geçmesine rağmen hala kaynaşmamış yakın gelecekte de kaynaşması ihtimal dahilinde görünmeyen iki farklı sosyal grubun birbirlerine karşı besledikleri önyargı ve şüphelerle yan yana yaşamak zorunda kalmalarına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

I-ARŞİV BELGELERİ

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

---

kabul etmelerinden dolayı Yezid'e destek vermekle ya da 680 yılında Kerbela'daki olayı Sünnilerin Yezid'in halifeliğini meşru saymakla onayladıklarını, Yezid'den yana tavır aldıklarını ima etmek üzere Alevilerin Sünnileri tarif ederken Yezid'in ismine atfen kullandıkları bir tabirdir.

A. Defterler

MAD.d. (Maliyeden Müdevver Defterler)

ML.VRD.TMT.d. (Maliye Nezâreti Varidat Temettuat Defterleri)

NFS.d. (Nüfus Defterleri)

B. Perakende Belgeler

A.}MKT. (Sadaret Mektubi Kalemi)

A.}MKT.MHM. (Sadaret Mektubi Kalemi, Mühimme)

A.}MKT.UM. (Sadaret Mektubi Kalemi, Umûm Vilâyet)

C.EV. (Cevdet Evkaf)

C.DH. (Cevdet Dahiliye)

DH.EUM.6.Şb. (Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye 6.Şube)

DH.İD. (Dahiliye İdare)

DH.H. (Dahiliye Hukuk)

DH.MKT. (Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi)

DH.ŞFR. (Dahiliye Nezâreti Şifre Kalemi)

MVL (Meclis-i Vâlâ)

ZB. (Zabtiye Evrakı)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA. 30-11-1-0 (Başbakanlık, Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı)

II. SÂLNÂMELER

1. Devlet Sâlnâmeleri

Sâlnâme (H.1281), Tabhane-i Amirede Basılmıştır, İstanbul 1281

Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1312), Matbaa-i Amire, İstanbul 1312

Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1321), Âlem Matbaası, İstanbul 1321

2. Vilâyet Sâlnâmeleri

Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, (H.1287), Sivas Vilâyet Matbaası, Sivas 1287

Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, (H.1292), Sivas Vilâyet Matbaası, Sivas 1292

Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, (H.1301), Sivas Vilâyet Matbaası, Sivas 1301

Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, (H.1302), Sivas Vilâyet Matbaası, Sivas 1302

Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, (H.1306), Sivas Vilâyet Matbaası, Sivas 1306

II. Araştırma Eserler

Ali C. (1313). *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.

Armağan, L. (1999). "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.IV, 142-150.

Bulduk, Ü. (2016). Akkoyunlulardan Koyun Baba'ya: Sosyal Hayat ve Din İlişkisi İçinde Tüklerde Koyun Kültürü", *Nehrin Piri: Koyunbaba Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Çorum, s. 363, 372.

Çavdar, T. (1999). "Osmanlı Döneminde Nüfus Bilgileri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.IV: 550-557

Defter-i Mufassal-ı Liva-i Amasya Cild'ül Evvel (2015). Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayın No: 11. Ankara.

Eröz, M. (1990). *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşılık*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gündüz, T. (2015). *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Halaçoğlu, Y. (2010). *Osmanlı Kimliği ve Aşiretler*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Karal, E. Z. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Limited Şirketi.

Oktay Ö. (2015). "Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)", Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan. Ankara: Timaş Yayınları.

Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I.Cilt. İstanbul: M.E.B. Yayınları. Matbaası.

Saydam, A. (1993). "Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı (1839-1853)". *Doğumunun 50. ve Hizmetinin 10. Yılında Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan*. Samsun. 227-256.

Şahbaz, D. (2018). XVI. Yüzyılda Ulu Yörük Teşekkülleri (Etrak-ı Büzürk). Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şen, O. (2015). *Osmanlı Nüfus Defterlerinde Pötürge (Şiro)*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Türkay, C. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak ve Aşiretler*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Üzüm, İ. (2002). "Kızılbaş". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XV: 546-557.

Yasar, A. Hüseyin H. (2013). *Amasya Tarihi*, Yayına hazırlayan Mesut Aydın-Güler Aydın, I-II. Cilt. Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları.

III-İnternet Siteleri

<https://www.turkcebilgi.com> 03-12-2019 Tarihinde Saat 15: 10'da erişildi

BİLİM TARİHİ ÇALIŞMALARINDA ÖNCÜ BİR İSİM: FUAT SEZGİN (1924-2018)

Ayşegül AK

Öğrenci, Kocaeli Üniversitesi, aysegulak58@gmail.com

Orcid No: 0000-0002-2519-4409

Öz

Anadolu coğrafyasında dünyaya gelen Fuat Sezgin, ilim tahsili için İstanbul'a geldiğinde hayatını değiştirecek olan hocası Helmut Ritter ile karşılaşmış ve ondan duyduğu bilgiler karşısında hayrete düşerek İslam bilim adamlarının yaptığı çalışmaları kanıtlamak için ilim hayatına atılmaya karar vermiştir. Ancak bu yolculukta bazı zorluklar ile karşılaşarak, ömrünün orta yaşlarında iken ülkesinden uzaklaştırılıp Avrupa'da çalışmalarına devam etmek durumunda kalmıştır. Uzun yıllar yurt dışında yaşamış ve inandığı ilkelerden vazgeçmeyerek çalışmalarına devam etmiştir. Onu bu derece çalışmaya iten güç ise müslümanların bilim alanında yaptıkları çalışmaların bilinmemesi ve bunu gün yüzüne çıkartma isteğidir. Bu alanda yaptığı çalışmalar gerek Avrupa'da gerek İslam dünyasında yankı bulmuş ve yaptığı çalışmalarla ilklere imza atmıştır. Fuat Sezgin'in hayatını konu aldığımız çalışmamızda eserleri ve tarihçiliğine de değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fuat Sezgin, Bilim Tarihi

Abstract

Born in Anatolian Fuat Sezgin, came to Istanbul to study science, there he met his teacher Helmut Ritter, who would change his life. He was stunned by the information he heard from him and decided to embark on a life of science to prave the work done by İslamic scholars. However, in the middle of his life he faced some difficulties on this journey and was forced to be expelled from his country and continue to work in Europe. He lived abroad for many years and continued his studies and did not give up the principles he believed in. The power that pushes him to work at this level is that Muslims' work in the field of science is unknown and the desire to bring it to the surface. His work in this field has resonated both in Europe and in the Islamic world and he is one of the leading scholars in his field. In our study where we deal with the life of Fuat Sezgin, his works and historianism are also mentioned.

Keywords: Fuat Sezgin, History of science.

Hayatı ve Eserleri

24 Ekim 1924 yılında Bitlis'te doğan Fuat Sezgin, ortaokul ve lise öğrenimini Erzurum'da bitirdi. Hedefinde mühendis olmak vardı ve bu sebeple İstanbul'a gitti. Burada bir yakınının tavsiyesi üzerine İstanbul Üniversitesi, Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsünde (Arap Dili ve Edebiyatı) "İslami Bilimler ve Oryantalizm" alanında başarılı bir isim olan Alman Şarkiyatçı Helmut Ritter tarafından verilen seminere katıldı. Ritter'den çok etkilendi ve mühendis olmaktan vazgeçerek onun öğrencisi olmak için Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsüne gitmeye karar verdi. (Arslan, 2019:201) Sezgin, mühendis olmaktan vazgeçecek kadar kendine hayran bırakan Ritter'den şu şekilde bahsetmektedir:

"Biraz konuştuktan sonra içimden, 'Büyük bir adammış!' dedim. O küçük halimle bile çok büyük bir adamın karşısında olduğumu hissettim. Ritter zor bir adam olduğu için onun seminerlerine ancak üç-beş kişi giderdi. Talebeler sıkıntıya girmemek veya hocadan ters bir tavır görürüz korkusuyla seminerlerinden kaçarlardı. Çoğu zaman tek bir talebe olarak seminerde yalnız başıma hocayı dinlediğimi hatırlarım. Bana, "Gelin biraz konuşalım. Çok zor bir şeye talipsiniz. Arapça öğrenmelisiniz. Ben zor bir hocayım. Bu yüzden talebelerim hep benden kaçır, biliyor musunuz?" dedi. "Biliyorum, bana bunları anlattılar. Ben bunlara rağmen bu tehlikeye girmek istiyorum" dedim. Güldü, "peki" dedi. Böyle bir hocanın talebesi olma şansına sahip oldum. Nasıl bir havası varsa bu adam bana çok tesir etmiş adeta büyülemişti. Çok iyi dinler ve hiç not tutmazdım. Söylediklerini kafama yazardım. İnanır mısınız anlattıklarının büyük kısmı halâ hafızamdadır. (Yılmaz, 2013:14)

Ritter, Fuat Sezgin'e tabii bilimlerle özellikle de matematikle meşgul olmasını tavsiye etti. Çünkü modern matematiğin temelinde İslam âlimlerinin çalışmalarının olduğunu söyleyerek; Harezmi, İbn-i Yunus, Ebu'l Vefâ Buzcâni, İbnü'l Heysem ve El-Bîrûni gibi bilginlerden bahsetti. Bu kişiler ve bunlar gibi pek çok âlimin o dönemdeki Avrupa âlimlerinden üstün olduklarını hocasının söylemesi üzerine hayrete düşen Sezgin, o günü şöyle anlatmaktadır: *"O gün işittiklerimden hayret ve dehşet içerisinde eve gittim, gözüme uyku girmiyordu. Bir taraftan genç hafızamda eve götürdüğüm dört isim dışındakileri de öğrenmek ve yaptıklarını bilmek aşkı; diğer taraftan, ilkokul dönemimde süslü püslü hanım öğretmenimden duyduğum: 'İslam alimlerinin, dünyanın bir öküzin boynuzu üzerinde oturduğuna inandıkları ve dünya bilimindeki Müslümanların hiçbir katkılarının olmadığı' mealindeki sözleri... Sabahın olmasını iple çektim ve bu derya gibi hocadan istifade etmenin nasıl mümkün olabileceğini düşünmeye başladım."* (Yılmaz, 2013:15) Şarkiyat okumaya bu denli hevesli olması sonucunda Sezgin, Ritter'in öğrencisi olmayı da başararak İslam dünyasındaki bilginlerin bilime hiçbir katkısı olmadığı yönündeki safsataları bertaraf etmek ve hak ettikleri yere sahip olmalarını sağlamak amacıyla çalışmalarına başlamıştır.

1943 senesinde Alman ordusunun Bulgaristan'a kadar ilerlemesinin sonucunda Türkiye'deki üniversitelerde eğitim durdurulunca hocası, bu süreyi değerlendirebilmesi için Arapça öğrenmesini tavsiye etti. Sezgin, Muhammed et-Taberînin tefsirini, Türkçe meallerle karşılaştırmalı okuyarak 6 ay boyunca özverili bir şekilde çalıştı ve Arapçaya aşinalık kazandı.

(Arslan, 2019:201) Bu başarısının ardından hocası şaşırılmış ve “*hayatta bir lisani bu kadar süratle, bu kadar iyi öğrenen bir insan görmedim.*” demiştir. 30 dil bilen Ritter, öğrencisi Sezgin’in bu başarısından ötürü her yıl yeni bir dil öğrenmesini istedi. Her ne kadar Fuat Sezgin dile getirmemiş olsa da yanında bulunan asistanları, hocanın yirmi yedi dil bildiğini ifade etmektedir. (Yılmaz, 2013:18)

1947 yılına gelindiğinde ise Sezgin, “Bedî İlminin Tekâmülü” konusunda bir tez hazırladı. Daha sonra tekrar hocası Helmut Ritter danışmanlığında “Ebû Ubeyde Ma‘mer b. Müsennâ tarafından kaleme alınan Mecâzü’l Kur’ân isimli eser hakkında doktora tezini yazdı. Bu çalışma hakkında kaynak taraması yaparken Buhârî’nin, Mecâz’ül Kur’ân’dan bir çok alıntı yaptığını fark etti. Böylece Buhârî’nin hadis rivayetinin sadece sözlü kaynaklara dayanmadığını ve yazılı kaynakları da içerdiğini kanıtladı. Bu sebeple Buhârî üzerine çalışmalarını yoğunlaştırdı ve 1954 yılına gelindiğinde “Buhârî’nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar” isimli teziyle Ankara Üniversitesinde doçent oldu. (Arslan, 2019:202)

1960 yılındaki askeri darbe sonucu 147’likler olarak bilinen üniversiteden uzaklaştırılan öğretim görevlileri arasında Fuat Sezgin’de bulunmaktadır. Üniversiteden uzaklaştırıldıktan sonra 1961’de Almanya’ya Goethe Üniversitesine gitti. Ülkesinden uzaklaştırılmasına derin üzüntü duymasına rağmen Almanya’da bulunmasının kendisi için daha hayırlı olduğunu belirterek, çalışmalarına burada devam etti. İki yıl sonra bu üniversitede Bilimler Tarihi, Kimya bölümünde doçentlik yaptı. Bir sene sonra ise Bilimler Tarihi profesörü oldu. (Turan, 2014:19-20)

1967 yılında alanında yazılmış önemli bir eser olan Arap-İslam Bilim Tarihi (Geschichte des Araischen Schrifttums) isimli kitabının birinci cildini yayımladı. Bu eser ilk önce Carl Brockelmann tarafından kaleme alınan “Geschichte der arabischen Litteratur” isimli esere zeyl olarak tasarlanmıştır fakat Sezgin, daha sonra fikrini değiştirerek Brockelmann’ın eserinden de yararlanarak yeni ve özgün bir eser oluşturmak istemiştir. Yapmış olduğu çalışmalar sonucu eser dünya kütüphanelerindeki Arapça yazmaların bibliyografik dökümünden ziyade ayrıntılı anlatımıyla İslami ilimler tarihine dönüşmüştür. Brockelmann tarafından ortaya konulan yazmalara ilaveler yapılmakla birlikte tanınma şansı bulamamış ya da yazarı belirlenememiş eserlerde aydınlatılarak araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. (Baliç, 1996:37-38) Bu eserde Kur’an, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf, tarih, İslam felsefe tarihi, şiir, dilbilgisi, tıp, farmakoloji, zooloji, veterinerlik, simya, kimya, botanik, ziraat, matematik, matematiksel coğrafya, astronomi, astroloji, İslamda kartoğrafya konularına değinilmektedir. Sezgin, eserin birinci cildini hocası Helmut Ritter’e değerlendirmesi için gönderdiğinde hocası, “*böyle bir çalışmayı daha önce kimsenin yapmadığını ve bundan sonra da kimsenin yapamayacağını*” belirterek kendisini kutlamıştır. (Yeşil, 2019:172-173.) 17 ciltten oluşan bu eserin 18. cildinin yazımı devam ederken Fuat Sezgin’in vefat etmesi bu eserin kim tarafından tamamlanacağını merak ettirmektedir. (Muaz, 2018) Çok fazla emek verilerek yazılan bu kitabın Türkçeye çevrilmesini Sezgin’in sağlığında ne kadar çok arzuladığı ise öğrencilerine sarf ettiği şu cümlelerden anlaşılmaktadır: “*Benim çocuklarım! Kültür vakıflarını, başkanlıkları, Kültür Bakanlığı’nı sıkıştırınız, kapılarını aşındırınız, hatta kapılarını kırınız! Ne olur şu kitabın tercümesini*

yaptırınız. Birkaç asırda yazılacak kitabı 60 senede yazdım. Ölmeden önce bunu görmek istiyorum. (Doğan, 2016:18) Sezgin'in bu isteği yankı bulmuş olacak ki bu eser İstanbul Üniversitesiyle işbirliği içinde olan on yedi kişilik bir çeviri ekibi tarafından Türkçeye tercüme edilmektedir.

1982 yılında Sezgin, Goethe Üniversitesinde Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsünü kurdu. Bu enstitünün o dönem için Almanya'da kurulması elbette çok zordu. Kral Faysal ödülüne layık görülmesi ile birlikte birçok devlet adamı tarafından tanınmış olması bu enstitüyü kurması yolunda önünü açtı. İlk olarak enstitünün sermayesi niteliğinde almış olduğu maddi yardımlarla bir vakıf kurdu ve ardından da İslam ilimler tarihini geniş çapta araştırmak ve tanıtmak gayesiyle enstitüyü oluşturdu. (Fazlıoğlu, 2004:362) Bu enstitüde bulunan eserleri ise kataloglar halinde yayımlayarak "İslam'da Bilim ve Teknoloji" isimli beş ciltlik eserini oluşturdu. Bu eser 2003 yılında Almanca, 2004 yılında Fransızca, 2006'da ise Türkçe olarak neşredilmiştir. Eserin ilk cildinde giriş ve genel bilim tarihi yer alırken 2.cilt astronomi; 3.cilt coğrafya, denizcilik, optik ve geometri; 4.cilt tıp, kimya ve mineroloji; 5.cilt ise fizik, mekanik, mimari ve harp aletleri gibi konuları içermektedir. (Yılmaz, 2013:40)

Sezgin, İslam medeniyet tarihinde; tarih, felsefe, coğrafya, matematik, tıp, astronomi, tabiat ilimleri alanlarında yapılan çalışmaların tanımını hazırlayıp çoğunu edison kritik, modern araştırma metodları ışığında tasnif ve tahlil, tercüme ve tıpkıbasım yöntemleriyle bilim dünyasına kazandırmıştır. Süleymaniye Kütüphanesinde binlerce yazmadan gün yüzüne çıkardığı önemli çalışmalarından biride Ebu'l-iz el-Cezeri'nin Türkçeye çevrilen ismiyle "*Olağanüstü Mekanik Araştırmaların Bilgisi Hakkında Kitap*" isimli eseridir. Cezeri'nin bu kitabı dünya teknoloji tarihinin en önemli eserlerinden olup içerisinde mekanik araçlara ilişkin pek çok aygıtın çizim ve tanıtımı bulunmaktadır. (Kenan, 2013:77)

Sezgin, daha önce gün yüzüne çıkmamış meseleleri aydınlatırken ortaya attığı en önemli tezlerinden biri de Amerika kıtasının Kristof Kolomb'tan önce Müslümanlar tarafından keşfedilmesidir. "*Amerika Kıtasının Müslüman denizciler tarafından Kolomb öncesi keşfi ve Piri Reis*" isimli eserinde bu konuyu ayrıntıları ile belirtmektedir. Ayrıca Macellan Boğazı'na ismi verilen Macellan'dan önce bu boğazın Arap-İslam kültür (Abbasi ve Endülüs) çevresi tarafından bilindiğini iddia ederek buranın kartografik tasvirlerinin ise ancak 15.yy.da Avrupa'ya ulaştığını belirtmektedir. (Sezgin, 2013:36)

Sezgin tarafından ortaya konulan bu eserler kadar önem arz eden başka bir önemli çalışma ise İslam Bilim ve Teknoloji Müzesinin kurucusu olmasıdır. Frankfurt'ta kurulan bu müzede, farklı coğrafya ve dönemlerden itibaren İslam bilginlerinin kaybolan veya sadece kitaplarda teorik olarak anlatılan ya da çizimleri bulunan icatlarını aletleştirdiği, aralarında Osmanlı bilginlerinin eserlerinin de bulunduğu, kendisi tarafından yapılmış 800 den fazla mekanik araç ve alet sergilenmiştir. (Kenan, 2013:77) İslam Bilimler Tarihi'ndeki Müslüman bilginlerin icat etmiş oldukları aletleri gün yüzüne çıkarmak ve insanlara tanıtmak amacıyla kurulan müzenin benzerinin kurulma talebi İslam dünyasından Sezgin'e ulaşmıştır. Türkiye'den de yapılan

teklifler sonucunda “İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Müzesi” 2008 yılında Gülhane Parkı’nda açılmıştır. (Turan, 2014:20-21.) Ayrıca İslam medeniyetinin bilimsel ve teknolojik mirasının önemini anlayabilmek ve gelecek nesillere aktarmak, Sezgin tarafından yapılan çalışmaların da devam etmesini sağlamak amacıyla “İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı” Gülhane Parkı merkez binasında kurulmuştur. (İBTAV, 2019)

Bilim tarihi alanında çok önemli eserler meydana getirdiğini gördüğümüz Sezgin’in yabancı dilde yayınlanmış birçok makalesi de mevcuttur. Eserleri incelendiğinde İslam kültür dünyasının dünya medeniyetine yaptığı katkılar görülmektedir. Kendi yazmış olduğu kitaplarının yanında benzerine az rastlanan kütüphanesinde önemli koleksiyonları bulunmakla birlikte, Almanya’daki kırk beş bin kitabını Türkiye’ye getirmek istemiş ve diplomatik girişimler neticesinde kitaplarının büyük çoğunluğu getirilirken geri kalan yaklaşık on beş bin kitaba ise Almanya, Frankfurt Havalimanında el koyarak “ulusal kültür varlığı” gerekçesi ile izin vermemiştir. (İBTTM, 2018) 2019 yılına gelindiğinde Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yaklaşık on sekiz bini Fuat Sezgin’e ait olan geri kalan kısmı ise çeşitli sahaf ve kitapçılardan satın alınarak toplan yirmi yedi bin eserin yer aldığı ancak altmış bin ciltlik eser kapasitesine ulaşmayı hedefleyen “Prof.Dr.Fuat Sezgin ve Dr.Ursula Sezgin Bilimler Tarihi Kütüphanesi” İstanbul Gülhane Parkında eşi ve kendisi adına açılmıştır. (Şani, Şeref ve Türkyılmaz, 2019) Ancak 30 Haziran 2018 yılında vefat eden Sezgin’e bu kütüphanenin açılışını görmek nasip olmamıştır. Vefatının ardından bir kütüphane kurulmasının yanında Cumhurbaşkanlığı tarafından 2019 yılı “Prof.Dr.Fuat Sezgin Yılı” ilan edilmiştir.

Tarihçiliği

Fuat Sezgin’in bilim tarihine olan merakını kamçılayan hiç şüphesiz hocası Ritter olmuştur. Bilinenin aksine İslam dünyasının bilime olan katkısının Ritter tarafından çok defa dile getirilmesi Sezgin’i bu alanda araştırma yapmaya sevk etmiştir. Yaptığı çalışmalar sonucunda modern dünyadaki bilimin temellerinde İslam bilim adamlarının olduğunu görmüş ve bunu dünyaya kanıtlama çabası, bıkmadan usanmadan ömrünün sonuna kadar çalışmasını sağlamıştır. İslam bilim tarihi alanında yapmış olduğu devâsa çalışmalarının sebebini ise şöyle açıklamaktadır: “*Müslümanların ilim dünyasındaki yeri bilinmiyordu. Bütün bilinenler birkaç tane usturlab ve birkaç rub’u tahtasından ibaretti. Batı dünyası bu hakikatleri bilerek gizliyordu. Bizimkiler bunların farkında bile değildi. Ben İslam dünyasının böyle olmadığını hep ifade ettim. Geri kalmışlığımızın sebebi olarak da İslam dininin suçlanmasını kabul edemiyor ve geri kalmışlığımızın sebebinin dinimiz olduğuna inanmıyordum. Bütün bu yanlış anlayışları tashih etmek için bu çalışmalara başladım.*” (Yılmaz, 2013:54)

Sezgin, bugün Avrupa karşısında geri olma sebebinin dinimiz olmadığını “*sık sık, genelde dinin, özeldir ise ortodoksinin, teolojinin veya tasavvufun bilime zarar verici etkisinden bahsetmek haksız bir davranıştır.*” sözleriyle belirtmektedir. İslam dünyasında Aristoteles’in muallim-i evvel (ilk öğretmen) olarak isimlendirilmesinde; Arşimed, Apollonios, Galen gibi diğer Yunan bilginlerine de saygı içeren sözcüklerle hitap edilmesi teoloji yönünden hiçbir reaksiyon gösterilmediğini belirterek, düşüncelerini dayanaklandırmıştır. (Sezgin, 2010:248)

İslam medeniyeti VIII. yy.dan XVI. yy.a kadar bilimin öncülüğünü yapmıştır. Sekiz asır bilime öncülük eden müslümanlar bugün Avrupa karşısında neden geri durumdadır? Müslümanların yapmış olduğu bu katkılar neden bilinmemektedir? Fuat Sezgin bu soruların sebebini araştırmış ve altmış yıldır müslümanların bilime olan katkısını dünyaya duyurmaya çalışmıştır. Türkiye'deki insanların, Avrupa'ya karşı oluşan aşağılık duygusunun sebebini ise yapmış oldukları dünya bilimine katkısını bilmediklerinden ileri geldiğini düşünmektedir. Bu aşağılık duygusundan vazgeçmemiz için ise geçmişteki bilim adamlarımızın bilim dünyasına yapmış oldukları katkıları öğrenmenin bize büyük bir haz vereceğine inanmaktadır.

Sezgin'e göre İslam alemi çok ileri bir uygarlık iken gerilemesinin sebebi müslümanların Haçlı Seferleri ile ağır yenilgiler alması sonucunda bir çok teknolojik ürünü batıya kaptırmış olmasıdır. Ayrıca Müslümanların haçlı tehtidi altında kalması bilim adamlarının duraklamasına sebep olmuştur. Bu anlatılanlar bilinen bir gerçektir fakat İslam alemi olarak eski dönemdeki gücümüze tekrar nasıl kazanabiliriz noktasında ki tavsiyeleri önemlidir. Sezgin'e göre; ilim müesseseler kontrolünde yürütülmelidir. Türkiye'deki medeniyet buhranının sebeplerinden biri de ilim aleminin bir merkezietten mahrum bırakılmasıdır. Türk ilim dünyasındaki bu başıboşluk araştırmacıların birbirini inkar etmesine ve birbirleriyle rekabet uğruna gerçeklerin çiğnenmesine ve bilgi kirliliğine sebep olmaktadır. Ancak bütün ideolojilerin üstünde bir ilim anlayışıyla hareket edilmesi ilim dünyasının gelişimine büyük katkılar sağlayabilir. (Doğan, 2016:18)

Sezgin'in bilim tarihi çalışmalarında en fazla değindiği noktalardan biriside Türkiye'deki kütüphane sıkıntısıdır. Yunanlıların dahi İslam ilimler tarihi konusunda bizden ileri olmasına rağmen bizim bu konudaki eksikliğimizi gidermemiz için önemli olan mevcut kaynaklara kolay ulaşılmasının sağlanması ve kitapların da çoğaltılarak kısa sürede kolaylıkla ulaşılan büyük bir kütüphanenin Türkiye'de kurulmasının şart olduğudur. Ayrıca Türkiye'deki kütüphanelerin dünya kütüphaneleriyle alışveriş yapabilecek hale getirilmesi ile tarih çalışmalarının hızlanabileceğini belirtmektedir. İlimler tarihi çalışmak için dil bilmenin özellikle de Almanca, Arapça ve Latinceye çok iyi hakim olunması gerektiğinin altını çizmekte ve sadece tercüme kitaplara dayanarak ilim yapılamayacağını belirtmektedir. Çünkü tercüme eserler kendi kaynağını tam olarak yansıtmamaktadır. Bu yapılan tercüme okuyan insanlarda maalesef eserleri tam olarak anlayamamaktadır. Bu sebeple önemli olan iyi hocalar yetiştirmek ve bu hocaların önderliğinde metinleri hakkıyla anlamaya çalışmaktır. (Yılmaz, 2013:87-88)

Batı dünyasında bütün enstitülerde Fuat Sezgin'in eserleri mevcut olup bu eserler kullanılırken Türkiye'deki üniversitelerde eserlerinin bu denli yankı bulmamasından şikayetçi olan Sezgin, Avrupa'daki bazı insanların bir Türk tarafından bu eserlerin yazılmış olmasından memnun olmadıklarını ifade etmektedir. Fakat bunun aksini de yaşadığını belirterek "*Müslümanların Coğrafya Tarihine Katkıları*" isimli eserini Alman Cumhurbaşkanı Richard Von Weizsacker'e gönderdiğinde cumhurbaşkanının eseri okuyup "*Siz Avrupa'nın, İslam dünyasına ne kadar ruhsuz olduğunu ispat ettiniz sizi tebrik ederim*" (Sezgin, 2016:19-21) sözleri yapmış olduğu çalışmaların önemini göstermekle birlikte Avrupa'da da hakkını veren kişilerin olduğunu göstermektedir.

Hayatını, dünyanın neresinde olursa olsun yolundan dönmeyerek İslam bilim tarihine adayan ve arkasında önemli eserler bırakarak dâr-ı bekaya irtihal eden Fuat Sezgin hocayı sevgi, rahmet ve minnetle yâd ediyoruz.

KAYNAKÇA

Arslan, Taha Yasin (2019). İslam Araştırmalarına Adanan Bir Asırlık Hayat: Fuat Sezgin, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 41, 201-205.

Baliç İsmail (1996). Geschichte des Arabischen Schrifttums, *DIA*, 14, 37-38.

Doğan, İlker Süleyman (2016). Prof.Dr.Fuat Sezgin: Bilimler Tarihi Okumak Su içmek gibi bir zarurettir!, *Yediküta Dergisi*, 91,16-18.

Fazlıoğlu, İhsan (2004). Fuat Sezgin ile “Bilim Tarihi” Üzerine, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(4), 355-370.

<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/prof-dr-fuat-sezgin-ve-dr-ursula-sezgin-bilimler-tarihi-kutuphanesi-acildi/1524479> (Erişim Tarihi:16.12.2019)

<http://www.ibtav.org/sayfa/3/hakkimizda> (Erişim Tarihi:16.12.2019)

<http://www.ibttm.gov.tr> (ErişimTarihi:22.05.2018)

<http://gencdergisi.com/12647-fuat-hocanin-ardindan-18-cildi-kim-yazacak.html>. (Erişim Tarihi:16.12.2019)

Kenan, Seyfi (2003). İslam Dünyası'nın Duraklama Sebepleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(4) 73-98.

Sezgin, Fuat (2010). *Tanınmayan Büyük Çağ*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Sezgin, Fuat (2013). *Amerika Kıtasının Müslüman Denizciler Tarafından Kolomp öncesi Keşfi ve Piri Reis*. İstanbul:Boyut Yayınları

Sezgin, Fuat (2016). *Amerikanın Keşfinde Müslümanlar Söyleşi ve Konferans Kitabı*. Süleyman Demirel Üniversitesi.

Turan, Sefer (2014). *Bilim Tarihi Sohbetleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Yeşil Ümmügülüm (2019). Prof Dr Fuat Sezgin, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 17(1), 171-176.

Yılmaz, İrfan (2013). *Yitik Hazinesinin Kâşifi Fuat Sezgin*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.

YÖNETİMLERDE KAİZEN FELSEFESİ

Dr. Öğretim Üyesi Kaya AĞIN

Erzincan Üniversitesi Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü

kagin@erzincan.edu.tr

Orcid No: 0000-0003-2783-5334

Öz

Japonca'da Kaizen “küçük, artan, sürekli gelişme” anlamına gelir. Onu tercüme ettiğimizde “sürekli iyileştirme veya sürekli gelişme” anlamındadır. Bu felsefe, iş yaşamında, sosyal hayatta, evde, okulda, kurumda, işletmede kısacası hayatın her alanında uygulanabilir bir özelliğe sahiptir.

Günümüz dünyasında işletmeler artan müşteri gereksinimlerine cevap verebilmek, verimliliklerini arttırabilmek, yoğun rekabet ortamında rakiplerine karşı avantajlar sağlayabilmek için bazı yönetim yaklaşımlarını uygulama çabası içine girmişlerdir. Bu noktada işletmeler gelişen küresel koşullarda uyum sağlamak için sürekli iyileştirme yaklaşımı olan Kaizen felsefesini uygulamaya başlamışlardır. Bu çalışmada kaizen yaklaşımının olumlu etkilerinden söz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kaizen, Toplam Kalite Kontrol, Toyota Üretim Sistemi, Tam Zamanında, Yenilik.

KAIZEN PHILOSOPHY IN MANAGEMENT

Abstract

In Japanese, Kaizen means “small, increasing, continuous development”. When we translate it, it means “continuous improvement or continuous development.” This philosophy has a feature that can be applied in all areas of life, in business, social life, at home, at school, in institutions and in business.

In today's world, businesses have attempted to implement some management approaches in order to respond to increasing customer needs, increase their productivity, and provide advantages against their competitors in an intense competitive environment. At this point, enterprises have started to apply the Kaizen philosophy, which is a continuous improvement approach, to adapt to the developing global conditions. In this study, positive effects of kaizen approach are mentioned.

Keywords: Kaizen, Total Quality Control, Toyota Production System, Just In Time, Innovation.

GİRİŞ

Kaizen'in felsefesinin temelleri, İkinci Dünya Savaşı sonrası Japonya'da atıldı. Japonya'nın örgütlerde başarısının temel taşı olan Kaizen, kararlılık planlaması, müşteri tatmini, toplam kalite kontrol programları, öneri sistemleri, grup çalışmaları, tam zamanında üretim ve bilgilendirme, sistem geliştirme, çapraz foksiyonla yönetim, politika uygulama ve yerleştirme, toplam üretken bakım, tedarikçi ilişkileri üst yönetimin katılımı, örgüt kültürü, işçi-işveren ilişkileri konuları ihtiva eder (Imai, 1997: 95). Kaizen stratejisinin kurucusu Masaaki Imai'ye göre Kaizen, Japon örgüt yönetiminin en önemli kavramı ve Japon iş başarısının anahtarındır. Kaizen prensibi, sürekli iyileştirmeyi temel alan eski Japon geleneğine ve buna bağlı bir felsefi görüşün temellerine dayanıyor. Kaizen, gelişim ve yenilik için kullanılan bir yönetim stratejisidir. Ayrıca, kurumsal süreçlerin gelişimini kolaylaştırmayı da sağlar. Taocu ve Budist geleneğinden esinlenmiş Kazien, 'tüm toplum için gelişme ve herkes için iyileşme sağlama' anlamlarını taşır. Japonlar, toplum olarak bugüne kadar bu geleneği sürdürmeyi başarmışlardır.

Japonca'da Kaizen "küçük, artan, sürekli gelişme" anlamına gelir. Kelimeyi Türkçeye dönüştürdüğümüzde, "sürekli iyileştirme veya sürekli gelişme anlamlarını" vermektedir. Masaaki Imai'ye göre, Kaizen bir şemsiye kavramdır. Belli zaman içinde çok sayıda küçük iyileştirme geliştirme yapılabilirse, bunların toplam etkisiyle, klasik gelişme hızına yakın, bazen ondan da hızlı bir gelişme trendi yakalanabilir. Kaizen, batının geliştirme anlayışının alternatifi değil, tamamlayıcısı olarak kullanmıştır. Kaizen, prosese öncelik tanıyan bir yönetim modeli ve felsefi, batı yaklaşımları ise sonuca yöneliktir. Japonlar Kaizen'i hayatlarının her alanında yaşarlar ve uygularlar. Kaizen onların hayat tarzı olmuştur. Ulusal sporları olan Sumo yarışmalarında da Kaizen felsefesine bağlı kalırlar. Kaizeni gerçekleştirmek için temel koşulları sağlamak gerekir. Bunlar: 'var olan durumu yetersiz bulmak, insan unsurunu geliştirmek, problem çözme teknikleri'ni yaygın bir biçimde kullanmaktır.

Japon kalite felsefesinin önceliklerinden biri olan Kaizen felsefi demokratik temayüllerin olduğu eşitliği esas olan bir felsefe olarak da bilinir. Bu felsefenin uygulandığı örgütlerde çalışanlar arasında üst yönetimce hiçbir ayırım yapılmaz. Her çalışan örgüt içerisinde hak, statü ve özgürlüğe eşit olarak sahiptir. Kaizen felsefi, örgütsel statü farklılıklarını bir güç olarak görmez, herkesin eşit olarak istihdam edildiği, insanı özgür bir ortam oluşturmayı temel alır. Bu bağlamda çalışanlar da eşit hak ve statüye sahip olurlar.

Kaizen felsefesinin uygulandığı örgütlerde alt üst kademe isgörenlerin tümü değişim ve iyileştirme sürecine dâhil edilir. Örgütün karar mekanizmaları, örgütsel değişim söz konusu olduğunda tüm çalışanlarının fikirlerini alır, ortak bir konsensüs sağlar. Bu felsefenin uygulandığı örgütlerde üretim ve hizmet verimliliği, çalışanların memnuniyeti ve iş tatminin arttığı görülmektedir.

Kaizen, son derece bir iyileştirme yaklaşımı ve felsefi olduğundan, oldukça büyük maliyet gerektiren yatırımlara başlangıçta yer vermiyor. Bunun yerine daha az maliyet gerektiren yatırımları ön görüyor. Böylece örgütte daha az maliyette daha fazla kaliteli üretim sağlanıyor. Kaizen, örgütü başarıya götüren yöntem ve süreçlerinde israfın nasıl ortadan kaldırılacağını insanlara bilimsel yöntemlerle öğretir. Böylece üretim faaliyetlerini minimize ederek, fiziksel

çalışmanın yanında zihinsel çalışmayı da sağlar. Japon ve Batı örgüt kültürleri arasındaki temel fark, Japon örgüt kültürünün, yönetim ve üretim sürecinin bileşenlerin iyileştirilmesine odaklı olmasıdır. Japon yönetiminin özgün özelliği, sadece süreç odaklı ve benzersiz bir hedef olmayıp, yönelimli düşünme tekniği ve süreç ve kontrol odaklı bir yönetim modeli ve felsefesi olmasıdır. Süreç odaklı kriterler uzun vadeli perspektif gerektirir; sonuç odaklı kriterler ise işe odaklanır ve kısa süreli yarar sağlar. Süreç odaklı düşünme, Kaizen felsefesinin temel taşlarından biri olmuştur. Kaizen felsefesi, Japon endüstrisine küresel pazarlarda büyük bir rekabet avantajı üstünlüğü sağlamıştır. Japon ve Batı yönetimi arasındaki bu tür bir odaklanma farkı çalışma ortamından bağımsız olarak verimliliğin kendisini geliştirme stratejisini kurmasını sağlamıştır.

Genellikle, kalite kontrolden söz edildiğinde sadece ürün ve hizmet kalitesi akla gelir, Kaizen insan kalitesiyle de ilgilidir; Eğitim ve öğrenme ve geliştirme programlarıyla tüm çalışanların kalite kontrol sürecine katılımı sağlanır. Bu uygulama Japon verimlilik sistemindeki aksiyonel bir görüştür; “Kalite eğitim ile başlayıp, kontrol ile biter”. Yönetim, örgütsel kültürü, geliştirerek insan kaynakları alanında kaliteli ve motivasyonu yüksek olan bir ortam geliştirmekle yükümlüdür.

1. KAİZEN FELSEFESİ

Kaizen’in temel prensibi ekip çalışması olup, sürekli gelişme anlamına gelmektedir. Bu gerçeği önemli kılan unsur, onun aynı zamanda bir felsefeyi, bir yaşam biçimi ve kültürünü ifade etmektedir. Belirli bir zaman içinde sürekli iyileştirme ve geliştirmedir. Japonca bir ifade olup, Japon geleneksel kültür değerlerini ihtiva etmektedir. Kaizen prosese öncelik tanıyan bir yönetim yaklaşımı, Batı yaklaşımları ise sonuca yöneliktir. Kaizen felsefesinin bu özelliği açıkça grup konsensüsünün oluşumuna büyük önem veren Japon kültürel geleneği, hayat tarzıdır.

Kaizen, üst yönetimden en alt seviyedeki tüm çalışanları kapsayan bir örgütsel sistem anlayışıdır. Herkesin düzenli olarak küçük iyileştirme önerileride bulması teşvik edilir. Kaizeny öneriler, üretim ve pazarlama gibi belirli bir alanla sınırlı olmayıp, iyileştirmelerin yapılabileceği her yer ve zamanda değişiklik ve yenilik yapmayı hedefler.

Kaizen, örgütlerde standartları belirlemeyi ve daha sonra bu standartları sürekli olarak iyileştirmeyi hedefler. Kaizen aynı zamanda çalışanların daha yüksek standartlara ulaşmasını sağlar. Örgütün tüm faaliyetlerinde canlılık oluşturur. Örgütün tüm bölümlerinde ortak sorunlar en kısa ve kalıcı biçimde çözümler. Çalışanların bilgi ve beceri düzeyini yükseltir, motivasyonu ve verimliliği artırır. Kaizen uygulamalarıyla temel rekabet unsurları daha hızlı bir gelişme gösterir. Bu gelişmeyle birlikte Kaizen tüm işgörenlere, müşterilere ve tüm topluma yarar sağlar. Kaizen, T.K.Y sisteminin itici gücü, mativatördür. Kaizen felsefesinin en iyi uygulayıcılarının iş dünyasında ön plana aldıkları iki temel unsur var; iyileştirme ve korumadır. Örgüt yönetimi, öncelikle örgüt politikalarını, talimat, kural ve prasedürlerini tespit eder, akabinde tüm çalışanlar bu standartlara uymaları sağlanır. Yani, standartları korumak ve iyileştirme Kaizen olarak algılanır. Mevcut durumu yeterli görmek bir örgütte, Kaizene göre

asla düşünülmez ve kabul edilemez (Imai,1997: 6). İyileştirmenin başlangıcı, iyileştirmeye olan gerekliliğin farkedilmesidir. Farkedilen bir iyileştirme yoksa iyileştirmeye de ihtiyec yoktur.

Örgütte sürekli gelişmeyi gerçekleştirmek için üç temel kural var; mevcut durumu yetersiz bulmak, insan faktörünü geliştirmek, problem çözme tekniklerini yaygın bir şekilde kullanmaktır (Imai, 1997:6).

İyi yönde ve sürekli gelişmeyi ifade eden Kaizen felsefesinde temel çıkış noktası, hiçbir şeyin mükemmel olmadığı ve her zaman daha iyisinin gerçekleştirilebileceğidir (Karakaya, 2004: 586). Değişime odaklanan Kaizen felsefesi, hayatın tüm alanında küçük adımlarla sürekli iyileştirmeyi geliştirmeyi amaç edinmiştir. Tüm bu iyileştirmeler evde, kurum ve kuruluşlarda işte, özel hayatta, kısaca tüm örgütlerde uygulanmalıdır. Söz konusu iyileştirme faaliyetinin örgütlerde uygulanması amaçlanıyorsa üst yönetim dâhil olmak üzere hem yönetici hem işgörenin bu sürece katılımı sağlanmalıdır. Bu felsefenin özünde olan, mevcut durumla yetinmeyip, daima daha iyiye ve mükemmele ulaşmayı amaçlamaktır. Zira “mevcut durumla yetinmek kaizenin asla kabul etmediği bir gerçektir” (Çetinay, 2013:2).

Üretim sürecinde ortaya çıkan maliyetin minimize edilmesinde bir rol üstlenen Kaizen, maliyetleme yönteminde sonuçların ve temel süreçlerin iyileştirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktır. Zira süreç, istenen koşullarda değilse, beklenen sonuca ulaşmak da mümkün olmayacaktır. Bu süreçte dikkate alınması gereken disiplin, zamanı iyi kullanma, becerilerin geliştirilmesi, paylaşma ve etkin katılım, moral ve iletişim gibi unsurlar üzerinde özenle durulmalıdır (Çetinay, 2013: 11; Yükçü, 2000: 26-30).

Günümüzde Kaizen, Japon iş hayatından birçok uygulamalarında ve pazar rekabetinde başarının mihenk taşı olarak görülüyor. Kalite çemberleri, otomasyon, öneri sistemleri, tam zamanında teslimat, Kanban (parça malzemelerinin entegre kontrolünün bir şekli olarak duyuru panosu) ve 5S bir işletmeyi yürüten Kaizen sistemine dahil edilen unsurlardır. **5S** uygulaması, organizasyonlarında kaliteli çalışma ortamı yaratma ve sürekliliği sağlama tekniğidir. İş yerinin temiz, düzenli ve etkili olarak kullanılması için geliştirilen bir yaklaşımdır. 5S, Seiri, Seiton, Seiso, Seiketsu ve Seikatsu ve Shitsuke Japonca kelimelerinden oluşur. Bunlar, Türkçe “toparlanma, düzenli olma, temizlik standardizasyon disiplini” anlamlarına gelmektedir.

Kaizeni oluşturan alt faktörler: komponentlar, öneri sistemi, kalite, kalite çemberleri, toplam kalite kontrolü, toplam kalite yönetimi, Toyoka yönetim sistemi, tam zamanında üretim (Just in Time), Kanban sistemidir. Tam zamanında üretim yapabilmek için kullanılan stok kontrol sistemidir. Bu ilkelere bağlı olarak, Kaizen uygulamasında temel faaliyetler aşağıda sıralanmıştır:

1. Geleneksel sabit fikirlerden uzaklaşın,
2. Neden yapılmadığını değil, nasıl yapılacağını düşünün,
3. Mazeretlere bağlı kalmadan mevcut uygulamaları sorgulayarak başlayın,
4. Kısa vadede mükemmellik aramayın,
5. Bir hata yaparsanız hemen düzeltilmesini sağlayın,

6. Bilgeliği paraya değil bir problemin çözümüne yatırın,
7. 5N1K uygulayın,
8. Bir kişinin bilgisinden ziyade on kişinin bilgeliğini isteyin,
9. Çalışanlardan akıllarını örgütün girişinde bırakmalarını istemeyin.

2. JAPON İŞ DÜNYASININ BAŞARISININ ÖZELLİKLERİ

Japonya'nın ekonomi dünyasında başarısının anahtarı diye ifade edilen Kaizen sözcüğünü, 1986 yılında Masaaki Imai şöyle tanımlamıştır: "Kaizen, gelişim, birey ve toplum yaşamı, çalışma hayatı, kısaca hayatımızın her merhalesinde etkisini sürdürecektir. Kaizen, büyük sermaye olmadan iyileştirme yapmak için birlikte çalışan bir örgütteki herkesi ihtiva eden bir yatırımdır" (Imai, 1986). Bu bağlamda yöneticilerin, mevcut verimliliğin artması için tüm çalışanları örgütte bu sürece teşvik etmeleri gerekmektedir. Daha fazla bir yatırım yapmak yerine altyapıya, fikirlere, önerilere ve düşüncelere yatırım yapılması daha doğru olacaktır.

Kaizen'in amaçları arasında örgüte değer katan unsurlar yer almaktadır. Bu değer katan unsurlar; "tam zamanında teslim, standart iş, tempolu hareketli çizgiler" diye sıralanabilir. Kaizen, süreçleri, sistemleri, ürünleri ve hizmetleri temel olarak alır, daha sonra onları daha iyi bir şekilde yeniden inşa eder. Kaizen kalite kontrolü ile sürdürülür.

Kaizen, örgütsel bakış açısından sorunları olumsuz bir unsur olarak görmez, onları olumlu bir fırsat olarak değerlendirir. Çözümlendiğinde örgütte gelişmeyi, iyileşmeyi ve ilerlemeyi sağlayan her sorun Kaizen için bir fırsattır. Bu gelişimi ve iyileşmeyi sağlamak için Kaizen, sorunları bulur, raporlar, çözümü uygulamaya koyar ve sonuçta söz konusu durumu düzeltir. Mevcut uygulamalar verimsizliği minimize eder, çalışanları ödüllendirerek onların motivasyonunu artırır. Kaizen hakkında öneriler üretmek, verimli fikirleri mümkün olan en kısa sürede uygulamak örgütte her çalışan için bir amaç haline gelir.

Kaizen, örgütlerde tüm çalışanlara daha fazla verimlilik ve kalite, daha iyi güvenlik, daha hızlı teslimat, daha düşük maliyet ve daha fazla müşteri memnuniyeti amaç edinmeyi sağlar. İmai'nin ifade ettiği gibi bu, ancak tüm çalışanların katılımı ile sağlanır. Kazanılan her iyileştirme ve geliştirme iş tatminini üst seviyelere çıkaracaktır. Dahası, çalışanlar için iş tatmini daha fazla artıracak, kolay ve daha eğlenceli bir hale dönüşecektir. Çalışanların motivasyonunu yükseltmeyi sağlamak için gerekli uygulamaları şu şekilde sıralayabiliriz:

- ❖ Envanter, bekleme süresi, nakliye, işçi hareketi gibi alanlarda israfın azaltılması, çalışanların becerilerini daha kaliteli üretime yoğunlaştırılmasının sağlanması,
- ❖ Mekânın kullanımında iyileşmeye gidilmesi, ürün kalitesi, sermaye kullanımı, iletişim, üretim kapasite ve çalışanın örgütte sürekli kalmasının sağlanması gibi faktörlerde iyileştirme sağlanması,
- ❖ Hemen sonuca gidilmeye çalışılmasıdır.

Kaizen, büyük sermaye yoğun gelişmelere odaklanmak yerine sürekli olarak çok sayıda küçük sorunu çözen yaratıcı yatırımlara odaklanmaktadır. Kaizen'in gerçek gücü, sürekli olarak küçük

iyileştirmeler yapmaktır. Genel süreçleri iyileştiren ve israfı azaltan bir yaklaşım, Kaizen uygulamasının temel amacıdır.

3. TOYOTA (TPS)

Toyota Üretim Sisteminin (TPS) temel unsurlarından biri Kaizen'dir. Toyota Üretim Sistemi için daha çok 'iki sütunlu bir ev' benzetmesi yapılır. Bir sütun, tam zamanında üretim, Just in Time (JIT) ve diğer sütunu ise Jidoka kavramıdır. Ev, temel iki direği olmadan ayakta durmayacaktır. Toyota için Kaizen bu iki temel unsur üzerine kuruludur.

Just in Time, diğer bir ifadeyle Tam Zamanında Üretim, üretimi ve verimliliği artırmak için geliştirilen envanter stratejisidir. Tüm üretim faaliyetlerindeki alt maliyetleri minimize etmek amacıyla zaman kriterini ön plana alan bir Japon üretim sistemidir. İstenilen özelliklerdeki bir ürünü istenilen zamanda, istenilen miktarda üretebilmeyi öngörür. Toyota Evi'nin diğer ana sütunu olan Jidoka'da olduğu gibi JIT de problemleri görünür kılmayı amaçlar. Just in Time 1950'li yıllarda Taiichi Ohno tarafından hayata geçirilmiştir.

Jidoka kavramı, 1900'lü yılların başında Sakichi Toyoda –Toyota Grubunun Kurucusu- herhangi bir iplik koptuğunda otomatik olarak duran bir tekstil dokuma tezgâhı keşf etmesiyle ortaya çıkmıştır. Toyoda'nın bu buluşu, bir operatörün birçok makineyi denetim altında tutabilmesine imkân sağlamıştır. Jidoka, problemlerin nedenine dikkat çeker, çünkü problemin ilk ortaya çıkışında iş derhal durur. Bu, hataların temel nedenlerini ortadan kaldırarak, kaliteyi oluşturan iyileştirmelerin yapılmasına rehberlik eder. Jidoka, bu nedenle otomasyon olarak da adlandırılır. İnsan zekâsına sahip otomasyon, sisteme iyi parça ile hatalı parçayı ayırt etme yeteneğini verir. Bu durumda bir operatör, birden çok makineyi kontrol altında tutabilir.

JIT ve jidoka birlikte çalıştıklarında, Kaizen motorunu oluştururlar. Bu motor, sistemi daha iyi olmaya hedefleyen motivatör olarak nitelendirilir. Toyota'nın her işgöreni için iki önemli yaklaşım vardır:

- ★ Standartları takip etmek,
- ★ Daha iyi bir yol bulmaktır.

Bu da Kaizen'in temelini oluşturur; basit ama derin olan bu kurallar her çalışanı yönlendir ve onları motive eder. Güvenliği, kaliteyi, düşük maliyeti ve zamanında üretimi sağlayarak tüm süreçleri daha iyi hale getirmeye çalışır. Örgütte Kaizeni uygulamak için bu yaklaşımı benimseyip, her bireyin yaratıcılığını ortaya koymasına için çaba gösterilmelidir.

Malzeme, işçilik, makine, donanım, enerji ve zamanın doğru kullanımıyla elde edilen verimlilik artışı, maliyetleri de düşürecektir. Dolayısıyla kalite yönetimi sayesinde israfın önlenmesi, işlem zamanının azaltılması ve maliyetlerin düşürülmesi sağlanacak, böylece sürekli iyileşme ve gelişme çabalarıyla kalite, motivasyon ve verimlilik artışı elde edilmiş olacaktır (Alkan, 2001: 185, Altınok ve Saçlı, 2009: 71).

Japon örgüt yönetimi, çalışanlarını farklı öneriler oluşturmak için teşvik eder. Kaizen stratejisi, bu önerileri göz önünde bulundurmaya genellikle ön planda tutar. Yönetim, ayrıca

çalışanlarının iyileştirme çabalarına gereken önemi verir ve onları bu yönde motive eder. Öneri sisteminin önemli bir yönü, bir önerinin bir kez uygulamaya konulmasıdır.

Japonya Endüstri Standartlarına göre, kalite kontrol uygulaması üst kademe ve alt yönetim, yöneticiler, denetçiler ve örgüt dâhil, tüm çalışanların işbirliğiyle gerçekleşir. Bu şekilde yapılan uygulamalara kalite kontrolü denir.

4. TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ ve KAİZEN FELSEFESİ

Toplam Kalite Yönetimi (TKY), iç ve dış müşteri beklentilerinin aşılmasını temel alan, çalışanların bilgilendirilip yetkilendirilmesini ve takım çalışmasıyla tüm süreçlerin sürekli iyileştirilmesini hedefleyen bir yönetim modeli ve felsefesi olarak tanımlanmaktadır. Bu özelliği, onu diğer yönetim anlayışlarından farklı kılmaktadır. Toplam Kalite Yönetimi, bir örgütteki tüm çalışanları kapsayan Kaizen faaliyetleri bir bakıma Toplam Kalite Yönetimi örgütlerde verimliliği en üst düzeye çıkarmak, sıfır hatayla müşteriyi maksimum düzeyde memnun etmeyi hedefleyen katılımcı bir yönetim anlayışı ve felsefesidir. Bu yaklaşım, insana gerekli olan en büyük değeri verir, örgütün en önemli unsuru olarak görür. TKY'yi süreçler toplamı olarak değil, insan odaklı bir yönetim modeli ve felsefesi olarak görmek gerekir. Yöneticiler ve işgörenler, performansı iyileştirmeye yönelik sistematik bir gayret içinde, müşteri memnuniyetini arttırmak için çalışırlar. Ürün kalitesinde artış, maliyetlerde azalma, optimum zamanlama, insan gücü gelişimi ve yeni ürün gibi hedeflerde gelişme sağlarlar. Japonya'da, TQC faaliyetleri sadece kalite kontrolüyle sınırlı değildir. TKY, aynı zamanda örgütün performansını iyileştirilme ve geliştirme amacıyla stratejiler de oluşturur.

Kaizen, herkesin katılımıyla artan sürekli gelişim felsefesidir. İlk bakışta herşey oldukça açık ve basittir. Yapmanız gereken şey işleri daha verimli duruma getirerek gelişimi sağlamaktır. Kaizen'de öncelikle ekipler oluşturulur, bu ekipler 8-12 işgörenden meydana gelir. Ekibin özellikleri, yeni fikirlere açık olan, çözüme odaklı ekip olmalıdır. Çözüm önerilerini yapan ve yaratıcılığını ortaya koyan, pozitif düşünebilen, ekip arkadaşlarını saygıyla ve hoşgörüsüyle karşılayan, yeri geldiğinde basit çözümler üretebilen işgörenlerle oluşturabilen bir ekip olmalıdır. Bu felsefe, çalışma ortamının önemli olduğunu vurgular; iyileştirmenin olması gereken yerde ilgili bilgi kaynaklarına başvurur. Kaynak israfını yaratan zaman, duygu, finansal kaynaklar, hammaddeler, gereksiz girişimler iyileştirilebilir. Bu yaklaşımın üstünlükleri Toyota Motor Corporation'de görülmektedir. Firma son yıllarda dünyanın en değerli otomobil markaları sıralamasında ilk sırada yer almaktadır. Firma, kaynak israfının minimize edip, üretim sürecinde gerçek zamanlı uyarı sistemi uygulayarak hatasız bir üretim modeli gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Böylece, zaman ve kaynak israfını önlemişlerdir. Imai'nin, Kaizen hakkındaki mesajı; 'sürekli iyileştirmelerin önemli bir maliyeti olamayacak, ayrıca genel süreci iyileştirme adına büyük bir avantaj elde edilmiş olunacaktır.

Japonlar, Kaizen ile yenilikçilik arasında bir ayrım yapmaktadır. Kaizen, kademeli olarak küçük adımlarla iyileşme ön plana almaktadır. Know-how (bir şeyi yapabilme bilgisi, yetisi.), istikrarlı bir yaklaşım beklerken, geleneksel yenilikçilik için daha radikal bir inovasyon, daha büyük adımlar gerekiyor. Kaizen'de sonuçlar acil olmayan, fakat sabırlı olmayı gerektiren bir

süreçtir. Batı tarzı yenilikçilikte ise yenilik için atılan adımlar kesindir, kısa vadeli sonuçlar beklenir, maliyetleri yüksek olur, sonuçları örgüt açısından son derece etkilidir.

Japon ve Batılı şirketler arasındaki yaklaşımın bir başka farkı da kavramla ilgilidir. Japonlar, geleneksel olarak müşterilerin ihtiyaçlarının karşılanmasında daha titiz ve duyarlılık gösterirler. Bu, Toplam Kalite Kontrol stratejisi olarak Kaizen'in önemli bir yönüdür. Müşteri memnuniyeti her şeyden önce gelmektedir. Bu anlayış, küresel pazarlarda Japon ürünlerinin kaliteli olma başarısını önemli kılmaktadır.

Masaaki Imai Kaizen'de teorisinin çoğunu basit ve ileri görüşlerle desteklemiştir:

Birçok işletmede en fazla iyileştirmeye ihtiyaç duyulduğunu, iyileştirmenin işletmenin tüm süreçlerini ve kalite, maliyet, zamanında teslimat gibi birçok temel unsurunu etkilediğini belirtmiştir. Gemba, Kaizen sürecinde de devam etmektedir. Gemba'nın özeti fikridir, Gemba eylemin olduğu yerdir. Endüstriyel veya kurumsal bir ortamda Gemba, ürün veya hizmetlerin meydana geldiği yer olarak da tanımlanır.

SONUÇ

Kaizen felsefesi, örgütlerin gittikçe artan küresel rekabete uyum sağlamaları için bir araçtır. Kaizen, üretim sürecinde israfı ortadan kaldırır. Örgütsel kültürü değiştirip, yönetim kademesi ile alt kademe arasındaki fonksiyonel ilişkilerin üstten alta, altan üst kademeye doğru örgütlenme, iyileştirme ve geliştirme hedeflerini başarıyla sağlar.

Kaizen, Batı yönetim sistemlerinin ani değişimlerle sonuca odaklı değişim anlayışına tamamen zıt bir yönetim felsefesidir. Kaizen, adım adım evrimsel bir değişimi ve gelişmeyi temel alır. Bu yönetim kültürü Japonlara özgü olmasına rağmen, farklı yönetim kültürlerinde de uygulanabilir. Japonların yaşam kültürü Kaizen kültürüyle örtüşmektedir. İnsanı önemli bir unsur olarak gören Kaizen felsefesinde insan, problemin nedeni değil, bizzat problemi çözecek temel bir unsur olarak görülür.

Kaizen felsefesinden esinlenen Japon şirketlerinin üretim başarısı olağanüstü olmuştur. Kaizen felsefesi, ekonomik bir krizle karşı karşıya kalan ve varlıklarını sürdürmeleri gereken örgütler için bir varoluş stratejisidir. Bu uygulama, dünyanın birçok ülke işletmelerinde uygulandığı gibi, çeşitli üniversitelerde ders olarak okutulmaktadır. Kaizen felsefesini uygulayarak, proses ve teknolojide çok sayıda gelişme ve iyileşmeyi adım adım sağlamayı; maliyetleri düşürmeyi ve de müşteri memnuniyetini artırmayı hedefleyen örgütler, varlıklarını uzun yıllar rekabet pazarında sürdüreceklerdir.

KAYNAKÇA

- Alkan, H. (2001). İşletme Başarısında Maliyet Yönetiminin Rolü ve Maliyet Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar, *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, A(2), 177-192.
- Altınok, M, Saçlı, C. (2009). Toplam Kalite Yönetiminin Verimliliğe Etkisi-Panel Mobilya Üreten Bir İşletmede Çerçeve Uygulama, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(18), 63-86.

- Cheser, R. (1994). Kaizen is more than Continuous Improvement, *Quality Progress*, 27(4), 23-26.
- Çetinay, H. (2013). Kaizen El Kitabı - Sürekli İyileştirme, Treem Kaizen El Kitabı, Treem Eğitim Danışmanlık, <http://www.treem.com.tr/kaizenelkitabi.pdf>, Erişim: 20.09.2016.
- Imai, M. (1986). *Kaizen: The Key to Japan's Competitive Success*, New York: McGraw-Hill Publishing Company.
- Imai, M. (1997). *Kaizen*, İstanbul: Kalder Yayınları.
- Kandebo, S.W. (1995). Sikorsky Boosts Quality, Cuts Costs with Kaizen, *Aviation Week & Space Technology*, 1 Mayıs, 39-40.
- Karakaya, M. (2004). *Maliyet Muhasebesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Lillrank, P., Kano, N. (1989). *Continuous Improvement: Quality Control Circles in Japanese Industry*, Ann Arbor: Michigan Papers in Japanese Studies 19.
- Robinson, A. (1991). *Continuous Improvement in Operations: A Systematic Approach to Waste Reduction*, Cambridge: Productivity Press.
- Stuart, R., Mullins, E., Drew, E. (1994). Statistical Quality Control and Improvement, *European Journal of Operational Research*, 88(2), 203-214.
- Womack, J., Jones, D., Ross, D. (1990). *The Machine That Changed the World*, New York: Free Press.
- Yükçü, S. (2000). JIT Üretim Sisteminin Maliyet Muhasebesi Uygulamalarına Etkisi, *Muhasebe ve Denetime Bakış*, Nisan 2000, 18-30.